

Міністерство освіти і науки України
Херсонський національний технічний університет

В о л о д и м и р Д е м ч е н к о

**Гуманітарна компетентність
публічного службовця:
вирішення мовних проблем**

м о н о г р а ф і я

Херсон – 2026

УДК 351/353+81'271
ББК 74.200.515 (4УКР)
Д31

Рекомендовано до друку науково-технічною радою
Херсонського національного технічного університету
(протокол № 4 від 19 грудня 2025 року)

Рецензенти:

Голобородько Костянтин

доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди;

Лопушинський Іван

доктор наук з державного управління, професор,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
заслужений працівник освіти України;

Філіппова Вікторія

доктор наук з державного управління, професор,
Херсонський національний технічний університет

Д 31 Демченко В. Гуманітарна компетентність публічного
службовця: вирішення мовних проблем : монографія.
Миколаїв : Іліон, 2026. 224 с.

ISBN 978-617-534-765-2

Монографію складено на основі опублікованих наукових статей автора і його виступів на конференціях, а також із застосуванням нового емпіричного матеріалу для ілюстрування чинних і потенційних трансформацій в українській мові в контексті їх урахування публічним службовцем у його діяльності. Це особисті авторські думки та висновки, що не претендують на нагальну реалізацію, проте заслуговують на врахування тими носіями національної мови, які вважатимуть їх слушними й логічними. За структурою монографія складається з окремих тем, присвячених питанням, що як безпосередньо, так і опосередковано стосуються розвитку української мови, її захисту і практичного застосування. Десять ці питання перетинаються, десять частково повторюються, ще більше акцентуючи на своїй важливості. Монографію розраховано на публічних службовців й інших читачів, які мають чуття мови і є носіями української ідентичності.

УДК 351/353+81'271
ББК 74.200.515 (4УКР)
ISBN 978-617-534-765-2

© В. Демченко, 2026
© Херсонський національний
технічний університет, 2026

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕМА 1. ПУБЛІЧНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ: СВІТОГЛЯД, КОМУНІКАЦІЯ, МОВА.....	8
<i>Світоглядний вимір</i>	8
<i>Комунікаційний вимір</i>	15
<i>Риторичний вимір</i>	21
<i>Мовний вимір</i>	32
ТЕМА 2. МОВА Й БЕЗПЕКА	43
<i>Інформаційна війна</i>	44
<i>Мовна війна</i>	47
<i>Конфлікти в мовній сфері – актуальні й потенційні</i>	55
ТЕМА 3. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ	66
<i>Українська соціолінгвістика</i>	66
<i>Білінгвізм (двомовність)</i>	79
<i>Материнська мова як чинник соціолінгвістики</i> ..	85
ТЕМА 4. АКТУАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	90
<i>Потенційна новація #1 (принцип логічності)</i>	90
<i>Потенційна новація #2</i>	96
<i>Інтродукція 1</i>	98
<i>Потенційна новація #3</i>	98
<i>Інтродукція 2</i>	100
<i>Потенційна новація #4</i>	101
<i>Інтродукція 3</i>	102
<i>Потенційна новація #5</i>	104
<i>Інтродукція 4</i>	105
<i>Постлюдія</i>	106
ТЕМА 5. «СВОЇ» ТА «ЧУЖІ». ПИТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ	108
<i>Імперська ретроспектива</i>	108

<i>Совєтська ретроспектива</i>	111
<i>Українське сьогодніня</i>	115
<i>Європейська ідентичність</i>	120
ТЕМА 6. ЗНАТИ ВОРОГА – ПЕРШИЙ КРОК ДО ПЕРЕМОГИ.....	125
<i>Імперіальний синдром</i>	126
<i>Імперативна концепція тоталітаризму.....</i>	135
<i>Дезінформація як ворожа концепція</i>	146
ТЕМА 7. МОВА ЮРИСТІВ	151
<i>Проблеми функціювання</i>	151
<i>Проблеми слововживання</i>	158
<i>Антропоніми як маркер наційної самосвідомості.....</i>	163
<i>Перспективи мови права</i>	169
ТЕМА 8. ВЕРБАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА КОРИСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	176
<i>Президентський дискурс на прикладі спогадів Леоніда Кучми</i>	176
<i>Думки Бернара Вербера як джерело інтелектуальної інформації.....</i>	183
<i>Гімн (славень) як інформаційне джерело.....</i>	193
<i>Аргументи Сергія Шелухіна як інформаційна зброя України</i>	202
ПІСЛЯМОВА	214
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	216

ПЕРЕДМОВА

Перед передмовою потрібно підготувати читача / читачку до деяких мовних новацій, до яких наші люди поки що не звикли й які буде вжито в подальшому тексті. Так, уживатимемо логічні форми з форматом *-ійний* (у словах латинського походження на *-ія*) на відміну від моделі на *-ічний* (від форми з *-іка*). Тобто *технологійний* (бо *технологія*), але *логічний* (бо *логіка*). Також в окремих випадках уникатимемо збігу двох голосних у коренях слів іншомовного походження – для більшої милозвучності. Для прикладу – *соціальний* (якщо вимовляти за складами традиційну форму *со-ці-аль-ний*, то отримуємо грубий збіг голосних *-іа-*, натомість у вимові як фонетичного слова отримуємо між цими голосними відчутний йотований призвук).

Оригінальні російськомовні слова передаємо українськими літерами, на кшталт *северний*. А концептуальну ознаку *радянський* категорично змінюємо на *совєтський*, адже перша форма – то ідеологічний фейк, що не має під собою реальної основи (про це будемо докладно говорити в тексті). Тобто не калькуємо ту фейкову форму, а беремо пряму англійськомовну кальку *soviet*.

■ ■ ■

Отже, ця монографія, що є шостою в автора, як і попередні загалом присвячена українській мові – питанням її функційного та структурного стану, державного захисту й розвитку, проте в контексті фахової компетентності (гуманітарної її частини) публічного службовця, який мусить не лише вміти спілкуватися державною мовою, підвищувати свій рівень володіння нею, але й знати її ретроспективу (відповідно до історії України), актуальні проблеми (зокрема й зумовлені одвічною «війною» з імперською російською мовою) та перспективи (відповідно до можливостей функційного та структурного розвитку, що зумовлені відповідною державною підтримкою).

Звісно, ці перспективи спираються не лише на зазначені об'єктивні чинники, але й на суб'єктивні, якими є бажання самих громадян уживати, захищати й розвивати свою наційну мову. Ідеться про те, що російськомовна субкультура була чи не найбільш визначальною проблемою українського міста (навіть деяких на заході України), проте від початку повномасштабної агресії з боку колишньої метрополії чимало українців принципово перестали вживати російську мову чи хоча б намагаються це робити. Тобто постало провідне концепційне завдання – усунення цієї мови загалом із мовленнєвого простору українського суспільства. І хоча це завдання не декларовано державою категорично, таке усунення поступово відбувається.

Отже, вирішення мовних проблем сконденсовано на очищенні української мови від російськомовних калькованих форм – фонетичних, морфологічних, лексичних, фразеологічних і навіть пунктуаційних. Звісно, це мають робити науковці – і не лише лінгвісти за статусом (краще найвищим, який надає змогу усувати ці кальки реально – на рівні словників і граматик, а також державних документів), але й юристи чи публічні управлінці. Так, останні мусять уміти пояснити це людям – жителям громад, які мають знати окремі факти з історії мови, що довгий час спеціально стримувалася в розвитку ідейологами імперіялізму, що передбачало «злиття націй», утворення «єдиного народу», який буде спілкуватися однією мовою. У такій ситуації «місцеві» мови стали би зрештою суто етнографійними (на кшталт білоруської).

Публічний службовець у межах своєї гуманітарної компетентності мусить мати знання із соціолінгвістики, що передбачають вивчення стану двомовності в регіоні чи населеному пункті, а також історії утворення мовно-наційного континууму (з використанням матеріалів переписів населення та різноманітних сучасних моніторинрів); з ономастики (насамперед передбачають аналіз топонімів – назв населених пунктів і їх внутрішніх об'єктів, зокрема вулиць), що має

актуальну важливість через масове перейменування назв, пов'язаних з імперською епохою; з історії та політології (передбачають хоча б елементарні відомості про сутність імперіялізму, соціалізму, фашизму, комунізму, а також тиранії, авторитаризму, тоталітаризму тощо). Це важливо для просвітницької роботи серед громадян.

Також публічний службовець має бути ознайомлений з останніми «трендами» і «тригерами» щодо можливих змін у мові, які поступово впроваджуються в мовленнєвому просторі, зокрема масовій комунікації. Це стосується не лише державної мови, але й тієї ж англійської, що вже декларована як засіб міжнаціонального спілкування в Україні, а в повоєнний період однозначно буде розвиватися, зокрема й як один з обов'язкових об'єктів компетентності службовця в контексті євроінтеграції.

Саме таке коло інформації окреслено цієї монографією, що складена із фрагментів окремих наукових праць автора, які було опубліковано впродовж останніх десяти років, й актуалізована відповідно до останніх подій в Україні. Проте проаналізовані проблеми швидко не вирішаться, а тенденції швидко не реалізуються. Тому ця праця буде актуальною ще довгий час. На жаль.

ТЕМА 1. ПУБЛІЧНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ: СВІТОГЛЯД, КОМУНІКАЦІЯ, МОВА

Світоглядний вимір

Від самого початку існування незалежної України (певною мірою умовної до 2014 року, що доводять події останніх – воєнних – років) питання духовного розвитку населення поступалися економічним, повсякчас впливаючи на поверхню політичного дискурсу – щоправда, як певні його провокаційні чинники (скажімо, під час агітаційних передвиборних кампаній). Проте, як ми неодноразово пересвідчувалися (і сподіваємося, що не лише ми), без вирішення духовних проблем неможливими стають і будь-які економічні інновації.

В умовах сучасного інформаційного / інноваційного суспільства для публічного службовця (працівника органів державної влади чи місцевого самоврядування) визначальним стає, для прикладу, урахування місцевого чинника в духовному розвитку держави. Так, південь і схід України відзначаються особливою історією розвитку порівняно з автохтонними українськими територіями: навіть у Донбасі українська наційна складова була більшою на 10 відсотків за південноукраїнську наприкінці XIX століття (на Слобожанщині – ще більша на стільки ж)¹. Тому службовець мусить знати особливості історії свого регіону (територіяльної громади), а також розуміти свою безпосередню причетність до збереження наційної безпеки.

За визначенням, державна безпека України полягає в наявності органів і заходів забезпечення безконфліктного існування Української держави². Серед чинників державної безпеки визначаються такі: мовний (забезпечення

¹ Демченко В. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України : монографія. Херсон : Айлант, 2001. 212 с.

² Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення. К.: Правова єдність, 2009. 288 с.

безперешкодного функціонування державної мови – української – в усіх сферах соціального життя); інформаційний (захист українського інформаційного простору від стороннього впливу, зокрема через засоби масової інформації – телебачення, радіо, інтернет); освітній (захист українського освітнього простору від стороннього впливу, зокрема через навчальний процес), науковий (підтримка й розвиток національних наукових шкіл та інституцій), культурний (забезпечення розвитку національної культури, зокрема через підтримку етнографічних заходів і закладів), релігійний (забезпечення безперешкодного функціонування української церкви, запобігання конфліктам у конфесійній сфері, захист від надмірного впливу зарубіжних конфесій), економічний (захист національної економіки), екологічний (захист довколишнього середовища)¹.

Як бачимо, передують у цьому переліку саме духовні чинники, зокрема мовний і культурний, які безпосередньо стосуються національних питань (як і науковий, що таким чином указує на пріоритет потенційних досліджень). При цьому інформаційний та освітній передбачають захист від стороннього впливу (зокрема знов-таки мовного й культурного), куди залучаємо й релігійний, оскільки вплив тієї ж російської церкви відбувається саме на духовному рівні, що передбачає й національний складник. Якщо брати до уваги загальний характер національно-духовних чинників, інформаційний є конкретним, передбачаючи й конкретні заходи своєї реалізації – і не лише їх виконання (що може бути формальним), а й контроль за реальним виконанням таких заходів.

Отже, службовець має знати про національну українську домінанту, що була такою ще до періоду офіційного заселення півдня України починаючи від XVIII століття. Ці землі не могли бути порожніми або ж неслов'янськими, оскільки на такій плідній землі працювали ще скіфи та греки, а в період

¹ Куць О. М., Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження : монографія. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 300 с.

володарювання Туреччини виникали поселення запорізьких козаків із родинами, паланки та переправи, з яких виникли сучасні села й селища (Білозерка, Станіслав, Кізомис, Козацьке, Милове, Осокорівка, Гола Пристань, Нова Збур'ївка, Золота Балка та багато інших на території сучасних Херсонської, Миколаївської, Луганської, Запорізької, Кіровоградської (прости Господи!)¹ областей.

Також має бути відомою і службовцям, і громадянам інформація про виключно сільськогосподарський характер цього регіону (а не, скажімо, суднобудівний), де найбільша питома вага хліборобів належала саме українцям (88 % працівників цього етносу були хліборобами). Поряд із ними працювали на землі молдовани та німці, які й проживали головним чином у повітах (сільській місцевості). Натомість як найбільш урбанізовані етноси (міщани) визначаються росіяни та євреї, які проживали переважно в містах. Тобто великі міста, в яких формувалася специфічна субкультура – російсько-єврейська (у малих містах – відповідно українсько-єврейська), поповнювалися з часом переважно за рахунок селян губернії – більшою мірою українців. Зрештою й фіксується процес збільшення кількості корінної нації як у місті, так і загалом у регіоні (зокрема в Херсонській області – 77,4% 1926 року та 78,3% – 1970 року²).

Серед мовних проблем службовцеві слід звернути особливу увагу на, здавалося б, дрібні елементи – для прикладу, написання назви вулиці з помилкою (*Пугачьова*), яка грубо порушує закони української мови. Це можна легко виправити, однак лише за умов контролю з боку відповідних місцевих органів управління. Більш проблемним є виправлення таких

¹ Колізія полягає в тому, що в Конституції позначено саме таку назву, натомість обласний центр переназвано на Кропивницький уже в наші часи. Тобто потрібні відповідні зміни в Основному Законі.

² Демченко В. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України : монографія. Херсон : Айлант, 2001. 212 с.

помилку у прізвищах громадян, які зумисно наближалися до російської вимови, що було зроблено й у 80-ті роки ХХ сторіччя паспортистами – знов-таки без нагляду фахівців. Для прикладу, варіант *Калініченко* є неорганічним і нелогічним на ґрунті української мови, оскільки втрачає етимон *калина* та порушує правила написання суфіксів *-ич*, *-ик*. Аналогічно – *Колесніченко* *Сінельнік* чи *Беліченко* (етимони – *колесо* або *колісник*, *синій* та *білий*, які має бути дотримано).

У сфері культури наявні чимало елементів, властивих саме півдню України (та сходу), які віддзеркалюють попередню советську епоху, коли вони були канонізовані в межах сталінської «пролетарської культури». Це, по-перше, елементи так званої «кримінальної романтики» – зі специфічною лексикою, що увійшла навіть у літературну мову (типу *кайф*, *бугор*, *блат* або *кодло*), позою сидіння навпочіпки, музикою шансон, відповідною колективною мораллю (типу життя «за поняттями»), зовнішнім виглядом (лише спортивний костюм), курінням дітей та жінок і навіть баяністом на вулиці, що нагадає післявоєнні советські часи.

У таких соціокультурних умовах, що є постсоветськими рудиментами, існує значна частка громадян, яких важко назвати українськими (незважаючи на їх етнічне походження). Вони складають той електорат, що упродовж чверті століття саме й вибирав неукраїнську владу. Публічний службовець мусить знати про це, ураховуючи їхні пріоритети – скажімо те, що ці особи не розуміють принципу «держава для людини», хоча в умовах протилежної стратегії державного устрою, де вони виховувалися, підсвідомо їм такого хотілося.

Проте потужні ідеологічні інституції постійно, від дитячих років, оточували цю людину догматичними гаслами, що доволі ефективно, особливо через пісенну форму, закарбовувалися в пам'яті («Раньше думай о Родине, а потом о себе!») і навіть викликали певне почуття сорому («чи все я зробив для своєї Батьківщини?»):

*І где би не бил я, і что би не делал –
пред Родіной вечно в долгу...*

При тому принцип «людина для держави» (або про сумнозвісний «гвинтик») було підкріплено і з правового боку: чи не найбільшим злочином було посягання на державне майно, що в умовах цивілізованості взагалі є нонсенсом, адже наявність і захист саме приватного майна відрізняє «істоту розумну» від «істоти біологічної».

Зрозуміло, що за таких пріоритетів людина самостійно могла вийти на певною мірою заможний рівень лише тоді, коли потрапляла до кола привілейованих осіб – номенклатури комсомольської, партійної, силової – або ж порушувала певні моральні принципи. Інший шлях – важка праця на півночі росії чи в морі. Зрештою саме ці особи сформували та залишили своїм нащадкам певну приватну власність (від кількох житлових об'єктів або автомобіля – до підприємств і банків).

Загалом ці особливості властиві ідеології сучасної росії й тому намагаються повернутися в Україну вторинно під час актуальної війни, зокрема на окупованих територіях, де агресор установлює банери насамперед із совєтською символікою, впливаючи на представників саме «совєтського народу». Проте ґрунт для цього імперією вже втрачено, адже таких людей уже не достатньо для населення нової псевдореспубліки (на кшталт Новоросії), та ще й частина з них від перших днів агресії зненавиділи окупантів, які нагло ввірвалися на їхню рідну землю.

Службовець контактує з такими людьми й має розуміти, що для того, щоб дистанціюватися від такого ворога в психологічному вимірі (а це перший чинник перемоги над ним), потрібно виявляти цей негатив на різних рівнях – від особистого до місцевого й державного, через що публічна влада мусить також бути «в темі» й підтримувати масове негативне ставлення до ворога та його пропаганди.

По-перше, потрібно розуміти, що в основі цивілізації пріоритетним є поважання прав людини, їх дотримання й захист¹, і тому авторитарно-тиранійна держава апріорі тих прав не дотримується, адже головна її сутність – самодержавство, де суспільство виконує роль служника (раба, васала, службовця, ратника тощо). Натомість у політичній пропаганді постійно мусуються гасла про «керівну роль народу», «визначальну місію народу», «людину як господаря країни» тощо, і той нарід ковтає їх не сприймаючи, як і всю іншу пропаганду від такої самодержавної влади як єдино правильну інформацію.

По-друге, потрібно зважати на те, що й сьогодні відбувається власне обирання кожним громадянином України наційної \ громадянської ідентичності, і така самоідентифікація виявляє переважно український вектор, а не советський. Проте ті «советські люди» все одно є серед нас (носії вже повною мірою ефемерних ідей і сподівань, які намагаються виховувати в такому ж сенсі своїх нащадків), і тому вони стають уже ніби поза законом, а за умови своєї проросійської орієнтації – і безпосередньо державними злочинцями. Можна по-доброму позаздрити прибалтійським республікам, де таких людей позбавили громадянського й виборчого статусу (головним показником при цьому було володіння місцевою державною / наційною мовою). Звісно, у нас таке вже зробити не реально, проте водночас ця сила («п'ята колона») просто фізіологічно вийшла з того стану, що дозволяв їм щось вирішувати у внутрішній політиці.

По-третє, потрібно боротися з рудиментами советської (і навіть ще царської) системи, що стосуються й сучасного публічного службовця. Для прикладу, його можуть ознайомити із системою розподілу хабарів, щоб вирішити таким чином певну управлінську проблему десь у міністерських кабінетах.

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ: Преса України, 1996. 80 с.

Звичайно, ця традиція (звичай) є злочинною, однак часто такою не сприймається, адже службовці, депутати тощо й зайняли свої посадові ніші – ланки в ланцюжку, апоріорі знаючи про це й часто розраховуючи саме на це. І добре, що сучасна ситуація зламала звичні налагоджені схеми, проте погано, що війна призвела до появи нових.

Прикладом воєнної загарбницької прерогативи совєтської системи (зокрема й економіки, основні ресурси якої постійно було спрямовано на нарощення воєнної сили) є ідеологія її складова, що базувалася на перемозі 1945 року, маючи мантрою слоган «наша армія – непереможна». Проте факт безглуздої загибелі мільйонів прашурів (на початку війни – через недбалість керівництва, наприкінці – через підвищені темпи державної загарбницької стратегії) не зупиняє як традиційного щорічного святкування тієї перемоги, так і подальші військові операції цієї армії в інших країнах світу, що були однозначно загарбницькими війнами (із «інтернаціоналізмом» як їх прикриттям). Сьогоднішня ж війна спростовує виключно всі великодержавні фейки, адже недолугість і нелюдність російських військовиків побачив весь світ від 2022 року.

Що ж до молоді, то нам потрібно знати, що й під час існування незалежної Української держави все ще *організована* постсовєтська система боролася проти *стихийного* українського патріотизму (виділено нами – В.Д.). Для прикладу, таким об'єктом для них став відомий фанатський футбольний рух, який у подальшому був першою організованою спільнотою молоді, що діяла й на Майдані 2014-го, й у самозахисті окремих міст України. Від Одеси до Донецька «ультраси» співали державний гімн (по кілька разів за гру), скандували проукраїнська гасла та розвішували відповідну символіку. Однак ще до початку Революції Гідності деякі працівники Федерації футболу України намагалися скомпрометувати цю організацію, залучаючи до цього навіть міжнародні футбольні структури. Зрештою здоровий глузд переміг, функціонера

(який практично виконував відповідне замовлення певних проросійських політичних сил) було звільнено, а хлопці стали найбільш кількісною підтримкою Майдану. Проте й надалі вже начебто нові керівники продовжили наступ на «ультрасів» – уже з боку МВС, до того ж із конкретною метою заборонити молодіжний рух. А хлопці ж ці були серед перших добровольців, які пішли боронити українську землю!

Зазначені вище чинники працівник органів державної влади чи місцевого самоврядування мусить урахувувати в роботі з громадянами, пам'ятаючи про свою функцію нагляду та контролю за станом духовного розвитку свого регіону (громади), що безпосередньо стосується дотримання державної безпеки, зокрема протистояння впливу як із боку зовнішньої держави, так і внутрішніх антиукраїнських сил.

Комунікаційний вимір

Динамічний сучасний світ постійно зумовлює потребу підвищення ефективності управлінської діяльності, зокрема її якісних резервів, адже саме публічна служба взаємопов'язана з усіма галузями життєдіяльності суспільства, а також з усіма гілками влади. Через це службовці здатні безпосередньо впливати на модернізацію України, а тому на таку службу потрібно добирати громадян, які є носіями сучасного світогляду й відповідної корпоративної культури¹.

Формування корпоративної культури в галузі публічного управління ґрунтується на її різних аспектах – організаційному, фаховому, правовому, моральному, інформаційному, комунікаційному, де останній передбачає культуру спілкування, що ніби зовнішньо репрезентує публічного службовця, входячи до загального комплексу стандартів поведінки, адже в основі

¹ Лопушинський І. П. Вплив корпоративної культури на результативність функціонування державної служби. *Вісник Черкаського університету*. 2014. № 30 (323). С. 99-107.

загалом публічної діяльності постає власне спілкування (із громадянами, колегами, керівництвом)¹.

Загалом навички культури спілкування та зокрема ділової комунікації реалізуються під час виконання службових функцій, насамперед у процесі обміну інформацією, що передбачає її відкритість, достовірність, своєчасність, конфіденційність, неконфліктність. Такі навички пов'язані з набутими особою знаннями, адже в її соціумі діють певні загальноприйняті правила спілкування й розподіл соціальних ролей. Загалом же культура спілкування формується із зовнішньокультурних елементів (характеризують особистість із зовнішнього боку), мовленнєвокультурних (засвідчують уміння використовувати мовні засоби в різних умовах і сферах комунікації), поведінковокультурних (передбачають дотримання норм поведінки у процесі спілкування) та елементів ділового етикету (правил і ритуалів службовців у процесі виконання ними фахових обов'язків, яких потрібно неухильно дотримуватися).

Зрештою в основі таких правил відзначаємо доброзичливе ставлення до громадян, колег незалежно від їх службового чи соціального статусу, дотримання гендерної рівності, шанобливе ставлення до старших. Звісно, існують й інші резерви у сфері культури спілкування як інструменту публічного управління в контексті євроінтеграції України, і всі вони передбачають дотримання загальнолюдських норм (тактовності, делікатності, емпатійності, пунктуальності, відповідальності), фахово-корпоративних (правил ділового контактування, поведінки на перемовинах, складання службових документів), власне комунікативних (уміння говорити та слухати, об'єктивно сприймати і правильно розуміти співбесідника на основі взаємних інтересів).

¹ Щербак Н. В. Сучасні тенденції та виклики щодо формування корпоративної культури в умовах реформування державного управління. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/devr_2014_13_10.pdf.

Переходячи до питань інформації зазначимо, що в умовах протистояння з росією з метою виходу з-під трьохсотрічного імперського впливу українські мислителі й політики закликали до негайного відокремлення від того геополітичного організму (Павло Штепа, Микола Хвильовий), а імперійні ідейологи натомість говорили про східне слов'янство, братні народи, спільну історію, віру тощо, підсилені імперативним тиском держави – через літературу, освіту, науку й медіязасоби, серед яких вирішальну роль відіграло телебачення (від 2-ї половини ХХ сторіччя). У генотипі советської людини відклалося, що у програмі «Время» (як і в газетах) вони отримають єдину правдиву інформацію. І лише деякі громадяни бачили там не інформацію, а дезінформацію, і геть мало хто висловлювався про це, потрапляючи в такому разі за вироком до психлікарень або таборів.

Для ознайомлення з такими ворожими особливостями стане в нагоді певна інформація саме з російського медійного простору, де існує чимало програм і творів, створених у 2-й половині 80-х років ХХ сторіччя, коли в росії активізувався антисоветський рух. Недарма останнім часом там заборонено зв'язок із зовнішніми інтернет-ресурсами, що не підвладні їхнім ідеологічним службам. Тому звертаємося до закарбованих на папері думок відомих і шанованих там письменників, які кожен свого часу проаналізували тиранійну сутність тієї «великої» держави, зокрема Александра Солженіцина.

Солженіцин і сам був жертвою імперського тоталітаризму, відбувши довгий строк в ув'язненні. Повернувшись на Батьківщину, він отримав певні преференції вже начебто від нової за сутністю влади, проте вже не хотів бачити її фейковості, а тому заспокоївся на довічній дачі. Щоправда, з часом він почав «відпрацьовувати» зазначені преференції, й одним з об'єктів його виступів стала саме Україна. Не аналізуючи ті меседжі зазначимо лише, що в них виявився радикальний і реяльний українофоб.

Зрештою в тих «гуманістичних» колізіях його дух уже упокоївся, і ми проаналізуємо його закарбоване антирежимне слово, яке викриває сутність і сьогодишньої росії. Так, у романі «У колі першому» відзначаємо докладний опис ознак режиму, що є актуальними (в аналогіях між диктаторами сталіним і путіним). У невеликому прикінцевому розділі під назвою «Тези про радянський режим», як ніби публіцистичній вставці, аналітичні роздуми автора поділено на тематичні групи. Розглянемо їх у власному перекладі з виведенням аналогій із сучасністю.

Першу тезу «Режим, що прийшов до влади в результаті змови» автор аргументує тим, що самі більшовики до 1930 року називали ту «революцію» *переворотом*, адже конкретної ініціативи народу не було (це був план, розроблений невеликою групою партійців-терористів¹). Через понад сто років – під час виборів – люди так і не здатні зрозуміти, що вони мають вибирати тих, хто створюватиме їм комфортні умови життя, а не реалізує власні інтереси.

Друга теза «Режим, що втримався при владі в результаті обману» передбачає, що гасла, які підкупили простих людей, – проти війни, з обіцянкою землі, контролю на підприємстві тощо, виявилися фікцією, адже вже через рік людей розстрілювали за небажання служити в червоній армії, через десять років уже забирали ту омріяну землю, й ніколи робітники не впливали на керування підприємствами.

Третю тезу «Режим, за якого ніхто не виявляє свого розуму» автор образно описує таким чином: «режим узяв на себе обов'язок усе передбачати зверху: розміри й рід посівів у кожному колгоспі, обсяг і рід продукції на кожному заводі, штати в кожній конторі, ...яких зарубіжних авторів перекладати, і які вистави дозволяти в столиці та які в

¹ Солженицин А. І. В круге первом : роман. М. : Наука, 2006. С. 614.

провінції»¹. Саме тому талановиті люди мусять схилити голову та «сховатися в сім'ю чи горілку», письменники «захарашують країну» літературним непотребом, оскільки їм платять не від читацького попиту, заробіток продавця не залежить від проданого товару, студенти мусять бути на лекціях такого ж непотребу. Зрештою й сьогодні дехто з українських управлінців використовує старі методи менеджменту, зокрема й авторитарний стиль.

Четверта теза «Вивернутий режим» позначає протиприродний устрій, за якого ніщо не відповідає своєму прямому призначенню. Так, основний заробіток не кормить трудівника (головним є додатковий), ради всіх рівнів збираються не для пошуку рішення, адже його вже заздалегідь ухвалено в партійній організації, суд існує не для виявлення винного, а щоб якось «вирішити» й «закрити» справу, міліція – не для охорони громадян від бандитів, газети й радіо – не для повідомлення реяльних новин (ті, що дійсно всіх цікавлять, приходять зі стихійних джерел), мистецтво – не для показу реалій життя, школа – не для освіти, інститут – не для навчання фаху, іноземні мови – не для практичного знання, клуби, палаци – як виставки, готелі – для учасників пленумів, промислові зразки – для звіту, магазини – не для того, щоб продати потрібне будь-кому, а щоб продати це з-під прилавка не будь-кому².

У п'ятій тезі «Режим кількості за рахунок якості» подано також відому рису системи – хаотичну гонитву за цифрами, що призвело до втрати якості (хліб – із домішок, молоко розбавлене, одяг і взуття погані, меблів немає, будинки розвалюються, сільські дороги погані, лікарень багато, але вони не лікують; книжок гори, а читати немає чого, усі освічені, а культура помирає; усе гіршим стає рівень шкільної освіти, усе слабкішими – знання випускників-студентів, усе примітивні-

¹ Зазначений роман. С. 615.

² Там само.

шими – фільми та п'єси). Тобто «радянська загальна освіта – багатомільйонне розширене відтворення невігластва»¹.

Шоста теза «Режим, що створив найбільш хаотичне у світі господарство» аргументується принциповою розбіжністю із традиціями капіталізму, де кожен торговець керується тверезим розумом і вимогами сьогодення й ніхто не стане вкладати сили в непотрібну справу.

Сьома теза «Режим-хижак, що нищить природу й творчі сили людей» пояснюється планом господарювання, який складається за принципом «після нас хоч трава не рости». Це призвело до зіпсуття земель середньої росії, що виявляли набагато меншу продуктивність порівняно з хліборобською давниною. Ліси стали степами, знищено чимало садів, породи коней, овець. Хімічними викидами отруєно рибні ріки. Зрештою автор образно констатує результат такої гонитви за кількістю: «Молоді п'ятдесятирічні американці з подивом зустріли на Ельбі тридцятирічних російських стариганів...»².

Восьма теза «Режим, що розбестив нарід» пояснює ментальні зміни в народі, що стосуються загалом духовності. На зміну релігійним поняттям, що були нещадно висміяні й викоренені, прийшли псевдогуманістичні, що виправдовували навіть убивство, але «ворогів народу», яких такими проголошували перед народом партійні й чекістські органи. Поняття «добро» і «зло» стали поняттями класовими, відносними – відповідно до загального визнання. До цього додамо зіпсуте мовлення народу, що поповнилося новими лайливими словами та тюремними арготизмами, які надовго закріпилися в мові – й не лише російській, із кожним покоління отримуючи нових носіїв. При тому виросло покоління комсомольців, які стали в 90-ті роки першими банкірами на

¹ Зазначений роман. С. 616.

² Там само. С. 617.

масиві партійних і комсомольських грошей, а також і бандитами – подальшими олігархами й політиками.

Дев'ята теза «Режим, що більше за все боїться правди – свободи думки, свободи кордонів» стосується відомої закритості советського суспільства, що передбачала виїзд за кордон лише «перевіраних» людей, недопущення недозволеної літератури, музики, прослуховування зарубіжних радіостанцій, а також побудову мереж глушіння таких радіостанцій зі своєю інфраструктурою та штатами (житловими містечками). Сьогодні ці засоби подання інформації в росії також обмежуються в доступі.

Зрештою таку інформацію, ще й отриману з рук (із-під пера) російського, шанованого нинішньою тиранійною владою, письменника, можна використати в контрпропагандистських заходах – із проведенням паралелей між сталіним і путіним, що призведе зрештою до перемоги над такою віроломною тиранією.

Риторичний вимір

До сфери інформаційної безпеки держави та її громадян входить запобігання втратам через усілякі негаразди, пов'язані з функціонуванням і поширенням інформації, – її неповноту, недостовірність, недостатню доступність, «несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом»¹, негативний інформаційно-психологічний вплив, зокрема й умисний. Особливу увагу звертаємо на останнє положення, адже інформація насамперед спрямована на людей, які мають її сприйняти так, як би цього хотів її надавач.

У разі такої спрямованості починають діяти вже інші правила – моральні, що має прямий вихід на рівень здоров'я людини – як слухача / читача, так і надавача інформації. Тому ця галузь науки виробила термін *інформаційна гігієна* (із

¹ Про засади інформаційної безпеки України. Проект Закону України. *Ліга Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/jg3th00a?an=3>

відповідними атрибутами – *забруднення, зараження, стихійний медійний шквал* тощо), що передбачає насамперед обізнаність (*медієву грамотність*), «уміння критично мислити, аналізувати тексти та вміння їх створювати» (тобто зворотній вплив – на надавача / отримувача)¹.

Особливо це актуально в умовах війни в Україні, коли ми бачимо та відчуваємо атаку агресора не лише забороненою зброєю масового знищення, але й інформаційними засобами, зокрема через канали, що транслюють дезінформацію з Москви. Ця «заражена» інформація впливає на найменш психологічно стійкі верстви українського населення – людей похилого віку та усіляких маргіналів (так званих пересічних громадян, хоча правильніше говорити – осіб, адже сам термін *громадяни* передбачає усвідомленість своєї належності до українського суспільства).

У таких умовах учені розробляють різноманітні методики, що надають певні правила сприймання інформації. Для прикладу, О. Мороз розробила відповідні правила для розрізнення правди та брехні в медіапросторі, що передбачають, по-перше, уміння фільтрувати інформацію через ідентифікацію сайтів (визначення ресурсів, які відверто маніпулюють слухачем або просто хайпують – реалізують своє честолюбство); по-друге – користування лише перевіреними сайтами / блогами (існує навіть так званий «білий список» Інституту масової інформації); по-третє – власний аудит свого інформаційного поля (відповідно видалення тих «сміттярок»-маніпуляторів); по-четверте – розуміння ворожої стратегійної мети (усілякими засобами розколювати українське суспільство та залякати його)². Дотримання таких «заходів гігієни» допоможе кожній окремій

¹ Інформаційна гігієна в мережі. URL : <https://taslife.com.ua/blog/information-hygiene>

² Інформаційна гігієна під час війни: 7 базових правил. *Освіторія*. URL : <https://osvitoria.media/experience/informatsijna-gigiyena-pid-chas-vijny-7-bazovyh-pravyl/>

особі, усьому суспільству та державі витримати жорстоку історичну агресію та перемогти самого агресора.

Отже, на рівні функціонування інформації та її гігієни існують два чинники – її сприймання й подання, і якщо перший стосується переважно громадян і суспільства, то другий належить медійникам і державникам (не зважаємо на поширювачів, які поширюють побачену / почуту інформацію, часто навіть не замислюючись про її фейковість або хайповість). За другим чинником, існує термін *риторична майстерність*, що передбачає вміння правильно викладати факти, а також «самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дій»¹, а сама риторика була теоретично розроблена ще від часів античності.

Виступ оратора традиційно передбачав кілька складників, які забезпечували його ефективність, – від власне подання інформації до впливу на слухачів, які в подальшому мали підтримати того лектора чи політичні сили, думки яких він репрезентував у своєму виступі: в «екзордіумі» містилися вступні зауваження щодо теми промови, в «експозиції» визначалися її поняття й важливість, у «кавзі» надавалися логічні аргументи, у «контраріумі» спростовувалися думки опонента, у «екземпльумі» наводилися приклади й індуктивні докази, у «тестимоніумі» висловлювання й авторитетні судження, у «конклюдії» – висновки та пропозиції щодо їх використання². Можливо ці складники матимуть інший порядок у наведеному та проаналізованому нами нижче прикладі-тексті, але вони там є, що свідчить про незмінну багатовікову традицію красномовства.

Учені – лінгвісти, державники, соціологи, педагоги – докладно досліджують не лише риторичну традицію та сучасне подання інформації, але й актуальні проблеми українського

¹ Риторика. URL : http://academy.apbu.edu.ua/e-books/pub_324/3389.html

² Там само.

державотворення, пов'язані з інформаційним спротивом російському агресорові, який завжди зазіхав на політичну свободу та землю України. Тому варто проаналізувати ці питання в певному ораторському тексті, зокрема його інформаційний, соціальний, психологічний, емоційний аспекти, що характеризують і ситуацію, і особистість оратора-політика.

Як приклад актуальної риторики в такому контексті ми обрали новорічну промову Президента України В. Зеленського, виголошену напередодні 2023 року після понад трьохсот днів терористичної агресії росії в Україну¹. Розглянемо її не за античними традиціями ораторського мистецтва, а за контентними аспектами та власне мовними ознаками. Зауважимо принагідно, що реяльне авторство тексту ми не аналізуємо, а акцентуємо на його окремих аспектах.

> **Інформаційний аспект.** Передбачає надання основної інформації, що може бути попередньо й не відома читачу / слухачу. Ця інформація може бути відкритою (*«Як наші люди зупиняли колони їхньої техніки»; «Як дід зупиняв руками танк»; «Як жінка збила дрон банкою помідорів»; «Як в окупації крали ворожі танки»; «Як збирали за годину на “ловців Шахедів”, морські дрони, “Байрактари”»; «Як витримали всі погрози, обстріли, касетні бомби, крилаті ракети, темряву й холод»*), тобто, навіть не знаючи цих історій, людина зацікавиться ними для подальшого докладного ознайомлення.

Ця інформація може бути прихованою (*«Ми побачили, хто є хто. На що здатні друзі, вороги, а головне – на що здатні ми самі»; «24 лютого мільйони з нас зробили вибір»*), тобто її розшифрують лише українські громадяни, які стали учасниками цих подій: відчували сутність ворога, яка була прихована за родинними й робочими зв'язками; в умовах окупації побачили тих, хто став зрадником; відчували гордість за земляків, які не

¹ Вітання Президента Зеленського з Новим 2023 роком. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/vitannya-prezidenta-zelenskogo-z-novim-2023-rokom-2234743.html>

скорилися ворогу; багато навіть літніх чоловіків і молодих жінок пішли добровольцями на фронт захищати Україну, а хто потрапив в окупацію – ненавиділи ворогів, борючись іншими засобами – ігноруючи віроломну брехню, слухаючи лише українські інформаційні канали, здійснюючи мовчазне саботування наказів окупантів або й розвішуючи жовті та сині стрічки на деревах і навіть малюючи український прапор на стінах будинків.

Інформація може бути звернена до обізнаних українців, і тому короткі односкладні називні речення кожне окремо викликають у пам'яті цілу історію, пов'язану з героїзмом або захисників (*«Оборона Києва», «Харків», «Острів Зміїний», «Антонівський міст»*), або місцевих жителів (*«Миколаїв», «Ізюм, Балаклія й Куп'янськ», «Херсон»*), або з воєнними звитягами (*«Чорнобаївка», «НІМАРС», «Кримський міст», «Нептун», «Крейсер “Москва”»*), або просто передає воєнний гумор (*«Бавовна», «Руський воєнний корабель»*)¹.

Щодо гумору слід зауважити, що це, можливо, перше протистояння у світовій історії воєн, коли один його учасник від самого початку висміює іншого, незважаючи навіть на свій трагічний стан. Інший же учасник не лише постійно потрапляє в конфузні ситуації, але й збільшує цю конфузність недолугими виправданнями на кшталт бойових гусей, бджіл, безпеки Чорнобильської зони, куріння на кораблях, що призвело до їх знищення вогнем, тощо. Усі російські фейкові закиди легко спростовуються фахівцями комп'ютерної техніки, космічними супутниками, що ставить агресора поза нормами світової цивілізації. Так, у миколаївських дворах чітко видно сліди від касетних бомб, що 100-відсотково доводить застосування агресором (і саме ним) забороненої зброї масового враження.

Інформація може бути звернена до іноземців або наших громадян, які перебувають, як кажуть, не «в темі», не

¹ Вітання Президента.

отримуючи з певних причин правдивих даних про війну («Світ почув Україну», «Європарламент», «Бундестаг, парламент Британії, Кнесет, Конгрес США», «На головних площах у Торонто, Нью-Йорку, Лондоні, Варшаві, Флоренції, Сіднейі»). Цим переліком доводиться увага до наших подій із боку найвпливовіших країн, а поза рядком залишається значна їхня допомога, без якої не було б наших перемог. На цій допомозі весь час наголошується й у медіазасобах – на відміну від совєтських, які ніколи не акцентували на аналогічному внеску США в перемогу над фашистською Німеччиною.

➤ **Психологічний аспект.** Передбачає вплив на читача / слухача, навіювання певних думок, які потрібні для народного єднання, формування оптимізму, впевненості воїнів у своїх силах і перемозі. Так, для єднання призначений займенник *ми* й відповідні дієслова при ньому: *«Цей рік поранив нас у серце. Ми виплакали всі сльози. Прокричали всі молитви. 311 днів. Про кожну хвилину нам є що сказати»*¹.

Якщо в усному тексті увага слухача зосереджується за допомогою пауз (коротких або подовжених), то у друкованому вони позначаються через пропущені рядки та короткі речення. Зауважимо, що про це безпосередньо тут і говориться: *«Але більшість слів – зайві. Вони не потрібні. Не потрібні пояснення, прикраси. Потрібна тиша. Щоб почути. Потрібні паузи. Щоб усвідомити»*. Подальше перерахування драматичних подій і образів неначе входить у цю тишу гострим ножом. Особливо гостро між назвами міст сприймаються згадки про дітей – жертв бомбардувань держави-терориста: *«Краматорськ. Вокзал. Іграшка»* (конячка у крові, зображення якої зірвало Інтернет); *«Маріуполь. Драмтеатр. Напис “Діти”»* (напис на бомбосховищі. Терористи бомбардували місто, незважаючи на такі позначення); *«Одеса. Багатоповерхівка. Дівчинка. Три*

¹ Вітання Президента.

місяці»; «Вільнянськ. Пологовий. Немовля. Два дні»¹. Усі зазначені факти зафіксовано міжнародними службами як воєнні злочини росії, і всі відмовки з того боку спрямовані лише на одне – обман власного народу. Це ж стосується і власне бойових дій («Оленівка». «Азовсталь»), де так само порушувалися декларовані в конвенціях закони війни. Зауважимо, що цими порушеннями та їх ігноруванням росія довела перед усім світом свою приналежність не до європейського світу, а до східних деспотій, зокрема її давнього вчителя Чингізхана.

Поряд із безпосереднім впливом на читача / слухача текст містить чимало прикладів психологічного навіювання. Так, у фрагменті «в мить, коли здається, що ти вже не можеш іти далі, згадайте, що ми вже з вами пройшли» звернення спрямовано на формування оптимістичного ставлення до важких подій. Лише це й рятувало багатьох людей від стресу й остаточної зневіри як у власні сили, так і сили ЗСУ. Люди переносили час звільнення з місяця в місяць, вірячи в це, молилися ЗСУ та за ЗСУ. Фраза «віримо в Бога» була змінена на «віримо в ЗСУ», і від цього ставало набагато легше. Саме тому так гаряче зустрічали наших воїнів у звільнених містах і селах.

> **Соціальний аспект.** Передбачає виховання населення країни, перетворення його на свідомих громадян. Цей аспект аналізуємо в індивідуальному й регіональному вимірах.

У першому разі фіксуємо використання займенників *ми* й *наші* зі збірним значенням: «**Ми** повірили в себе й у свої сили. Збройні Сили України. Розвідку. Нацгвардію. СБУ. ССО. Прикордонників. Тероборону. ППО. Поліцію. ДСНС. Усі **наші** сили оборони й безпеки»². Тобто при цьому надається перелік усіх різновидів воєнних сил, що формує почуття і гордості за цю силу, і спокою за власну домівку й родину, і впевненості в остаточної перемозі над ворогом.

¹ Вітання Президента.

² Там само.

Займенники *кожен*, усі формують почуття єдності в патріотичному виборі громадян, а також відзначають важливість кожного з них на своєму місці: *«На війні важливий **кожен**»*, *«Хто тримає в руках зброю, кермо авто, штурвал судна чи літака, скальпель чи указку»*, *«**Кожен**, хто за ноутбуком, хто керує комбайном, потягом»*, *«Хто на блокпосту й на електростанції»*, *«Журналісти й дипломати, комунальники та рятувальники»*, *«**Всі**. Хто працює. Вчиться в університеті або школі. І навіть ті, хто тільки вчиться ходити»*¹. Після прочитання / прослуховування цього фрагменту відразу виникає почуття, що Президент нікого не забув (! – наше акцентування), а це дуже важливо в такий момент. Тобто, як говорилося ще навесні, *кожен* перебуває на своєму фронті, і навіть багато з тих, хто виїхав відразу в Європу, там провадить активну волонтерську чи пропагандистську діяльність.

До цього слід додати, що від перших днів війни люди віддавали на потреби ЗСУ та волонтерам свою зарплатню, багато хто продавав для цього власне майно, а деякі адміни збирали за кілька хвилин мільйони гривень від своїх читачів, у подальшому звітуючи про куплені бронежилети, бронемашини, безпілотники (був навіть арендований супутник).

У регіональному / місцевому вимірі в тексті окремо говориться про деякі *незламні регіони України*, де кожне місце отримує свої епітети: Харків – *понівечений, але нескорений, українське місто. Місто-герой*; Миколаїв – *незламний. Героїчно витримує всі удари*; Сумщина – *кістка в горлі окупантів*; Сумщина – *це сила*; Дніпро – *опора й надійний тил нашого фронту*; Одеса – *сонячна й привітна, тепер – фортеця. Світова фортеця, захищає нас і яка захищає світ*; Херсон – *героїчні люди!*, *Обличчя Херсона посічене уламками снарядів*; Київщина й Київ – *серце наше*².

¹ Вітання Президента.

² Там само.

Відзначено й міста, що стали *прихистком для мільйонів українців* (Рівне, Івано-Франківськ, Тернопіль, Вінниця), що передають «мільйони тонн допомоги з Європи та світу» (Львів, Ужгород, Чернівці, Луцьк), що приймають «в евакуації бізнес, підприємства, університети» (Хмельницький, Житомир, Кропивницький, Полтава, Черкаси), що мають чекати й дочекатися визволення (Донбас, Луганщина, Крим). Тобто цим переліком доведено, що країна живе, бореться, усі виконують свої функції, вірять у перемогу й бажають її настання, влада об'єднана та виконує свої обов'язки – як виконавча, так і законодавча.

> **Емоційний аспект.** Полягає в особистому сприйнятті проголошеного, що виявляється в емоційних висловлюваннях, реалізованих у формі окличних речень із використанням особового займенника я та відповідних семантично маркованих слів: «*Я пишаюся вами всіма, наші воїни!*»; «*Я захоплююся вами всіма*»; «*Я хочу сказати всім вам: українці, ви неймовірні!*» Узагалі риторичний оклик – це обов'язковий компонент такого виступу, де оратор поєднує свої емоції з емоціями слухачів / читачів, показуючи, що вони не від'ємні між собою. Загалом емоціями наповнений увесь текст, це його головна ознака.

> **Риторичний аспект.** Полягає у визначенні рис ораторської майстерності, що виявляються на власне мовному рівні. Так, провідна риса тексту – використання коротких фраз, що мають форму неповних й односкладних речень: «*Цей рік почався 24 лютого. Без передмов і прелюдій. Різно. Рано. О 4-й годині*» (перше речення – повне, бо це зачин усього виступу). Серед таких неповних речень відзначаються прислівникові конструкції з семантикою ознаки чи стану: «*Було темно. Було гучно. Багатьом було складно, комусь – страшно. Минуло 311 днів. Нам усе ще може бути темно, гучно й складно. Але нам точно вже ніколи не буде страшно. І ніколи не буде соромно*»¹.

¹ Вітання Президента.

Це не дивно, адже семантика стану найкраще передає загальні відчуття початку війни, що в будь-якому разі є жахливими, для когось – узагалі катастрофічними. Були люди, які кінчали життя самогубством від почуття безвиході та відповідного стресу. Як ніколи, саме тоді потрібна була психологічна допомога українцям. Але час пройшов, і люди звикли до звуків війни: у Херсоні діти навіть граються на майданчиках на фоні недалекої канонади, а в Миколаєві, Одесі та Києві – під звуки голосної сирени. Почуття страху і справді потроху нівелювалося, адже, по-перше, під час війни існує атмосфера такої собі невблаганності долі (фаталізму), а по-друге – є спокій, коли поряд ЗСУ.

Дуже частими є називні конструкції (*«Зустріч ворога. Опір і боротьба»*), особливо в переліках міст і регіонів, які ми наводили вище. Хоча така «називність» (сталість) властива й іншим синтаксичним конструкціям – для прикладу, риторичним твердженням і запитанням (*«Ми всі – одна сім'я. Одна Україна»; «Це був наш рік. Рік України. Рік українців»; «Чи є щось, що може нас злякати? Ні. Чи є хтось, хто може нас зупинити? Ні»*). Ці форми також є традиційними в ораторських виступах, адже поряд зі ствердженням поданої думки вони мають ознаку гасла, яке мусить закарбуватися у свідомості слухача / читача.

Такими гаслами наповнений текст виступу Президента. Ми вже зазначали його основну думку – єднання народу в боротьбі з агресором. Для прикладу, фраза *«Ми вистояли на ногах, бо було те, що нас тримало. Наш дух»* акцентує на провідній місії духу (поряд із зазначеною вище вірою)¹. Можна зробити висновок, що віра тримає на ногах народний загаль (зокрема тих, хто був і є в окупації), а дух – воїнів усіх різновидів, а також волонтерів, які також схожі на воїнів.

У фразі *«У великій війні немає маленьких справ. Немає непотрібних. Кожен із нас – борець. Кожен із нас – фронт»*.

¹ Вітання Президента.

Кожен із нас – основа оборони» висловлено вже зазначену нами вище думку – кожна людина діяла на своєму особистому фронті, і саме в цьому полягає єднання українців у межах однієї спільної мети. Але українці й так *«дивують. Українцям аплодують. Українці надихають»*. Останнє розуміємо як надання прикладу іншим народам, які до цього часу перебувають під впливом московської імперії (для прикладу – білорусам, вірменам, молдованам тощо).

Відомим риторичним засобом є антитеза, що передбачає протиставлення. Так, у фрагменті *«Не білий прапор, а синьо-жовтий стяг. Не втеча, а зустріч»* говориться про вибір українців, що постав перед ними після 24 лютого. І саме другі частини цих фраз не лише показують, що ми вибрали, а й стверджують цей вибір, роблять його гаслом. Це було важливим вибором, адже ворожа пропаганда всілякими засобами намагалася переконати українців здатися, скинути владу й повернутися в коло імперії, а не дивитися в бік Європи. Україна ж зробила інший вибір, і тому *змінити світ*, і тому *світ відкрив Україну*. Як висновок – гасло *«Ми йдемо у Євросоюз і НАТО»*¹.

Також у тексті можна відзначити використання гіперболи (*«Вибухи 24 лютого нас оглушили», «Світ відчув Україну. Україна в медіа. У серцях людей. У топі пошуку Google»*), метафори (*«Перші ракети остаточно зруйнували лабіринт ілюзій»*), що може мати характер натяку (*«24 лютого ми прокинулись. Інші ми. Інший нарід. Інші українці»*). Тобто метафора показує тут переродження населення України в українців, формування політичної нації, для частини якої ілюзії якогось «руського міра» з «дружбою народів», «старшим братом» були зруйновані, а більша частина відразу вийшла на майдани показати всьому світові, що вони – українці.

Ефективним прийомом є й повтор. Так, дієслово *перемогти* повторюється в тексті 8 разів, часом насичуючи окремі

¹ Вітання Президента.

фрагменти. Для прикладу: *«24 лютого ми почали творити нашу перемогу. З багатьох цеглинок – сочень інших перемог»; «Ми перемогли паніку. Не розбіглись, а зібралися. Ми перемогли сумніви, зневіру, страх».* Така насиченість створює атмосферу віри в перемогу, чому допомагає й повтор прислівника тут із займенниками: *«Я тут. Ми тут. Ви тут. Усі тут. Ми всі – це Україна»*¹.

Мовний вимір

Останнім часом термін *глобалізація* часто використовується в науковому й публіцистичному дискурсах як атрибут західної сучасної цивілізації, що намагається привести економічну систему до різноманітних узагальнень. Зрозуміло, що цей процес відбувається й у галузях культури, освіти й науки. Якщо ж поглянути глибше в нетрі світової історії, стає зрозумілим, що в межах будь-якої імперії відбувалася уніфікація галузей народного господарства в кожному з її етнічних регіонів.

Для такої уніфікації імперія-колоніст використовувала різноманітні інструменти, одним із яких була метрополійна мова. В одних випадках вона використовувалася як засіб міжнаційної комунікації – для розуміння аборигенами державної політики. При цьому етнічна мова залишалася в сільських / провінційних школах і місцевих управлінських структурах, зокрема й у суді. В інших імперіях мова метрополії насаджувалася всюди. Так було в російській, система науки й освіти якої реалізувалася російською мовою, так було в советському союзі, ідеологічний режим якого мав за мету через кілька поколінь створити зрештою один нарід.

В умовах упровадження загальнодержавних орієнтирів і, з іншого боку, активної антинаційної пропаганди (для прикладу – спрямування неофіційних комунікаційних технологій на негативне маркування / характеризування українців, молдован, євреїв або латвійців), а також різкої індустріалізації та

¹ Вітання Президента.

урбанізації в 60-х роках, одним із чинників яких був наплив росіян у наційні регіони «союзу», російськомовна освіта й культура досягли тієї означеної мети, і советський нарід у таких промислових районах сформувався.

Після швидкого розпаду загальнодержавного організму та його ідеології (через категоричну виснаженість їхніх ресурсів) було створено окремі незалежні держави, які проте залишалися довгий час під впливом колишньої метрополії – росії – та, звичайно, російської мови. Звісно, це заважало й заважає сталому розвитку цих наційних регіонів, оскільки компонентами політики зросійщення є не лише усна комунікація, але й інформаційна сфера, культура й Церква, які цілком досяжні для управлінського впливу й контролю наційної держави. Тобто саме в цих сферах офіційної комунікації можливі конкретні виправлення й удосконалення, що зрештою впливатимуть і на усне спілкування, у межах якого діють уже інші чинники (для прикладу – мода на наційну мову).

Однак усі зазначені вище позиції ґрунтуються на захисті й розвитку української мови, яка потребує перегляду своєї орфографії та пунктуації, що упродовж сторіччя штучно підлаштовувалися під одні схеми з російською мовою. Численні наукові інституції та ідеологічні структури працювали в цьому напрямку, маючи за стратегійну мету знищення української (як і білоруської) мови, асимілювавши її в загальноросійський (або певний територіальний) конгломерат.

Одним із засобів такого поступового знищення наційної мови є її калькування – добір слів і конструкцій за графічною чи морфологічною моделями російської мови, коли одиниці або однаково формуються (*спор – спір, заместитель – замісник, проявляют – проявляють* тощо), або однаково конструюються (*порубка – вирубка, разработка – розробка* тощо). На цьому ґрунті формується й вульгарна фразеологічна система, зокрема канцелярські кліше (*на сьогоднішній день, приймати закони, приймати участь* тощо).

Ще в 70-ті роки був поширений жарт «єсть предложения завершить пренія», однак це цілком реяльний протокольний штамп у проведенні зборів. Усі чотири слова – з російської мови, однак реалізовані вони в українській фонетиці, що й могло надалі створити певну штучну (вульгарну) мову на кшталт «бразильської» чи «аргентинської» (зіпсутих португальської та іспанської) або й різноманітних варіантів англійської (для прикладу – «американської» чи «ямайської»).

Ще один аспект проблеми такого засмічення української мови виявляється в діяльності медія й рекламі, які мають безпосередній вихід на зворотну рефлексію споживачів. І тому російські слова в українському контексті наприкінці ХХ сторіччя були найбільш небезпечні для системи нашої державної мови. Так, назва міста *Южний* мала сприйматися як іншомовна (типу *Мелітополя* чи власних імен *Нікіта*, *Крістіна*), а рекламний слоган «Моє улюблене *Чудо*» – як жартівлива форма (типу *чудо-юдо*). Написання ж слів із дефісом, незважаючи на їх семантичну структуру (на зразок російської безсистемності в цьому правилі), узагалі дивне, оскільки термін, скажімо, «державно-владний вплив» у такому разі матиме семантику «і державний, і владний». Натомість має писатися *державновладний* (як і *міжнародноправовий*, і *публічно-правовий*, і *внутрішньоорганізаційний*).

Можна навести ще кілька прикладів відчутного калькування, що потребують виправлення (неправильні форми підкреслюємо): фразу «люди, які не мають жодного відношення до того чи іншого закладу» має бути змінено на «люди, які жодним чином не пов'язані з певним закладом» або й простіше – «люди, не пов'язані з будь-яким закладом»; фразу «зі своєї сторони волонтер зазначив, що в першу чергу необхідно прислухатись до...» – на «зі свого боку волонтер зазначив, що насамперед потрібно дослухатися до...»; фрагмент «слідкуватимуть за ходом проведення оперативних дій і слідства щодо зазначеної справи» – на «стежатимуть за

проведенням оперативних дій і слідства в зазначеній справі»; фрагмент «облдержадміністрація на протязі тривалого часу видавала ряд розпоряджень. Це дуже важливе питання, від якого сьогодні залежить ефективність роботи і кількість населення, що отримали субсидії» – на «Облдержадміністрація впродовж тривалого часу видала низку відповідних розпоряджень, що вплинуло на ефективність роботи у сфері надання субсидій населенню».

Зрештою увага й контроль із боку держави до захисту й розвитку української мови, яку було структурно вульгаризовано й функційно послаблено впродовж понад ста років, допоможуть установити мовноструктурний паритет, оскільки сталий розвиток суспільства залежить насамперед від вирішення головних конфліктних питань державотворення, які сьогодні безпосередньо стосуються й державної безпеки.

Саме тому процес реального наповнення державного статусу української мови став конкретним і активним лише від 2019 року (через 30 років від початку дії Закону про мови совєтської ще України!), коли нарешті з'явилася влада, яка була зацікавлена в європейському курсі країни, а тому стала у контрпозицію до колишньої імперської метрополії росії, від чого й почалося вже відкрите протистояння між старим і новим, між автократичною тиранією та демократією, де метрополія зрештою не знайшла іншого засобу, ніж воєнна агресія та відкритий терор щодо українського населення (яке вона називала об'єктом свого «захисту» й навіть «визволення»).

Отже, 2019 року було ухвалено довгоочікуваний Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹ та новий Правопис української мови. Проект останнього було затверджено Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>

2018 р.), спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) та Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.). Проте після громадського обговорення, зокрема серед науковців, було впроваджено певні зміни, і зрештою 22 травня 2019 року (постанова № 437) Кабмін ухвалив нову редакцію Правопису¹.

Означений вище Закон чітко зобов'язав усіх публічних осіб, які репрезентують Україну – як усередині, так і за межами країни, використовувати саме українську мову (звісно, за кордоном можна будь-яку іншу за винятком російської). Тобто в усіх сферах життєдіяльності, окрім побутової та церковної, публічні люди (не лише службовці, але й працівники торгівлі, бізнесу, правоохорони та ін.) зобов'язані володіти та використовувати українську мову. Звісно, поки що це не є стовідсотковою реальністю, але істотний крок до перемоги нашої мови в тривалих перегонах із російською, яка завдяки своєму статусу імперійної (метрополійної) три століття була «вищою», «престижнішою», «культурнішою», «пролетарською» (тобто головною) тощо, а українська – відповідно «простою», «селянською», «нижчою» тощо.

До речі, слід відзначити цікавий факт цього протистояння – те, що вчителям (викладачам) російської мови платили більшу зарплатню в Україні, і не лише на її заході. Це була практика не власне більшовицької влади, а ще царської, коли в сільських однорічних школах діти не розуміли російської (а в церквах – церковнослов'янської), про що писав і Т. Шевченко, й І. Франко (згадайте *«аба-ба-га-ла-ма-га»*). Зрештою таке нерозуміння спостерігалось, певно, й у советській країні, оскільки на це звертали увагу державці в галузі освіти від початку 60-х років,

¹ Правопис української мови. Схвалено Кабінетом Міністрів України від 22 травня 2019 р. Київ, 2019. 282 с. URL: <https://osvitoria.media/experience/novyj-pravopys-povnyj-tekst-ta-osnovni-zminy/>

коли розпочалося вже категоричне зросійщення населення, що отримало державну підтримку всередині 70-х у контексті «об'єднання націй» і мало наслідком створення бажаного ідейологами соціального конгломерату «совєтський народ».

Оформлення цього народу не викликало жодного занепокоєння з боку влади вже нової України – формально незалежної. І дарма, адже через подальші голосування його представників за неукраїнську владу ми й мали чверть сторіччя конкретного простою в сенсі розвитку насправді незалежної та демократичної держави. До такого простою належить і сфера функціонування української мови, і структура цієї мови, що також має розвиватися, і не лише на лексичному рівні, який бачуть усі, а й на, скажімо, морфологічному, де мовці мають звикнути до певних змін.

Для прикладу, вище нами вжито слово *морфологічний*, що походить від розділу мовознавства (а також природничих наук) *морфологія*. Тобто за логікою стара форма *морфологічний* походить, за законами мови, від форми *морфологіка*, якої взагалі немає. Зрозуміло, що за аналогією до прикметника *логічний* (від іменника *логіка*) колись у російській мові й було впроваджено такі неправильні (нелогічні) похідні. І таких форм дуже багато в мові. До речі, в разі використання сполуки за аналогією ніхто не буде проти, бо первинною є *аналогія*, проте всі будуть проти іншої похідної форми – *аналогійний*, хоча це також логічна форма (адже *аналогічний* походить від якоїсь *аналогіки*).

Ми впевнені, що в багатьох випадках цієї орфографійної колізії читач, який можливо і зверне увагу на дещо незвичну форму, уже за мить до неї звикне, зрозумівши логіку. Так трапилося, скажімо, із похідними формами від іменника *функція* – дієсловом *функціювати* (раніше – *функціонувати*) та прикметником *функційний* (раніше – *функціональний*). І ми, і деякі інші практики стали вживати ці логічні форми у своїх статтях і тезах, і зрештою такі морфологічні одиниці мають непогані шанси на подальше життя. Змогли ж закріпитися в мові

прикметники *традиційний* (а не *традиційний* як у російській) або *гармонійний* (а не *гармонічний*), *релігійний*, *традиційний*, *експлуатаційний*, *операційний* тощо.

Наведемо ще аналогічні ситуації: уводимо *хронологійний* замість *хронологічний* (адже походить від іменника *хронологія*), *позиційовання*, а не *позиціонування* (бо *позиція*), *санкційний* (бо *санкція*) – аналогічно до, скажімо, *традиційний* (бо *традиція*). Звісно, є випадки, коли виникає певна плутанина у сфері логіки / семантики. Для прикладу, у парі «*тактичний* – *стратегічний*» перше слово походить від іменника *тактика*, тобто прикметник утворено правильно, а друге – від *стратегія*, тобто має бути форма *стратегійний*. Іншими словами – його впровадили за аналогією до першого (не думаючи).

Інша пара «*інформаційний* – *інформативний*» певним чином синонімічна за деякого ширшого семантичного обсягу першої одиниці. Що ж до другого прикметника, то припускаємо актуальність семи «той, що є джерелом надання інформації», але все одно гадаємо, що краще вживати в усіх випадках відповідник *інформаційний*.

Отже, на наведених прикладах однієї моделі морфологічної структури української мови ми бачимо, по-перше, неабияке значення таких перетворень у сенсі звикання до них, по-друге – значення таких новацій у сенсі відходу від історичного впливу колишньої метрополійної мови – російської – на структуру української, по-третє – загалом значення таких новацій для процесу розвитку української мови як стандарту, що має розуміти публічний службовець.

Певно, уже ні в кого не виникає сумніву, що в час функціонування української мови у статусі державної вона як стандарт має відрізнятися від тієї української, що мусила копіювати російську на всіх рівнях – як власне мовних, так і функційних. Тому сьогодні ті копії виглядають дивно й часом абсурдно. Навіть на рівні сленгу, де, скажімо, одиниця *продвинутий* (російською мовою скальковане з англійського

advantage із провідною семою «передовий» / «прогресивний») в українській (десь у мові «передових» київських або львівських студентів) утвердилося у формі семантичної кальки *просунутий*. Тобто той чужий *продвинутий* отримав такого ж недолугого сленгового відповідника, якого було кодифіковано, та ще й ученими-мовниками, у перекладі міжнародного документа – Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти (редакторка – проф. Софія Ніколаєва)¹.

Не будемо аналізувати докладно цю одиницю, компаративно зіставляючи інфінітиви *двигати* й *сунути* та вишукуючи, яке з них ближче до зазначеного англійського відповідника. Це ж повний абсурд, і гадаємо, що багато хто відразу відчув неорганічність цього сленгізму, а що стосується утвердження його як терміна, то й поготів.

На жаль, учені не розглядають питання небезпечності такого калькування у своїх працях. Часом лише в загальному сенсі зазначаються проблеми білінгвістичної взаємодії як компонента розгляду мовної ситуації (Лариса Масенко, Галина Мацько та ін.) або проблеми порушень у мовній структурі (Олександр Тараненко, Анатолій Загнітко та ін.). Аналіз же нелогічності й неорганічності як атрибутів своєрідної неукраїнськості ми мали сміливість узяти на себе².

Небезпека виявляється в тому, що такі не властиві українській мові форми не лише активно вживаються в діловому та науковому мовленні, але й кодифіковані в численних законодавчих документах і в канцелярській практиці, через що

¹ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. українського видання проф. С.Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с. URL : http://www.khotiv-nvk.edu.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf

² Демченко В. М. Органічна та неорганічна українська мова : монографія. Херсон: Мрія, 2003. 188 с.; Демченко В. М. Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів : монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 104 с.

публічні службовці всіх рівнів – від райрад до Верховної Ради – уживають їх не замислюючись. Тобто службовець мусить не тиражувати ті помилки, що порушують структуру та сам дух української мови, а усвідомити їх нелогічність (навіть на рівні підсвідомості) і намагатися виправити на інші відповідники – більш логічні й органічні в українській мові.

Для прикладу, відома модель «*вищестоящі / нижчестоящі*» вже за своєю формою є грубим порушенням морфологічної норми, за якою ми уникаємо активного дієприкметника в українській мові. За своєю сутністю ці форми є прямою калькою відповідних російськомовних. Тому їх заведено змінювати на прикметники «*вищі / нижчі*» в усім зрозумілому контексті. Однак усе одно до зазначених вище калькованих одиниць від часів ще «петровської канцелярії» усі «звикли» (такий головний аргумент канцеляристів), і дехто їх використовує й сьогодні.

В означеному вище прикладі ще можна аргументувати певним семантичним наближенням до означуваного суб'єкта (тобто «ті особи, які стоять вище над нами», а не ті, які стоять над усіма – «найвищі»), хоча, як ми вже зауважили, контекст – по-перше – усім зрозумілий, а звичка (утвердження) – по-друге – сформується дуже швидко. Головне в цьому процесі – це однаковість користувачів. Так, аналогічна за формою субстантивна одиниця *головуючий* аргументується як особа, яка виконує тимчасовий обов'язок, а логічний іменник *голова* – як постійна посада. Однак, на нашу думку, це є зайвим семантичним нагромадженням, і той голова керує в обох ситуаціях, знову таки відповідно до контексту («голова суду» – «голова судового засідання»).

Особливу небезпеку становлять російськомовні кальки, що тиражуються в медійному етері, який визначається найбільшою аудиторією глядачів / слухачів. Ту ж рекламу наші сучасники більшою мірою слухають – вимушено, оскільки більшість із них ставляться до неї негативно. Однак таке пасивне слухання ще більше утверджує помилкову форму, адже вона фіксується в

мозку за умови багаторазових повторень, які й характерні для реклами як піяр-явища. Так, фраза «де б ти не *знаходився...*» (рекламування букмекерської контори) має кальковане з російської дієслово *находится* (ще й до того ж під фразовим наголосом), яке має більш адекватний відповідник *перебувати* і навіть просту форму *бути*, що відзначається широкою семантикою. Тобто фраза може бути такою: «де б ти не *був...*».

Одна з останніх рекламних фраз (присвячена молочним продуктам) містить топонім «*Новоукраїнка*», що водночас є торговою маркою. Назву цього містечка від самого початку його заснування неправильно наголошували (*Новоукраїнка*). Проте, й у російській літературній нормі прикметник українській та його похідні вимовляються так, як і в українській мові, по-друге – ця акцентаційна помилка властива переважно мовленню українських селян, тобто просто є показником незнання літературної норми. Аналогічно утвердився й такий же відносно новий топонім *Південноукраїнськ* (первинно – *Южноукраїнск*) з тим же неправильним наголосом. Саме тому в сьогоденній рекламі чуємо саме той неправильний архаїчний наголос.

Публічний службовець мусить знати правила українського правопису, зокрема головні його закони. Так, пом'якшеного приголосного *р* чи шиплячих у прізвищах просто не може бути в українській мові, і, де це можливо, потрібно виправляти *Бондарь* на *Бондар*, *Сукачь* на *Сукач*, або в ситуації збігу голосних *о* чи *а* з постпозитивним *і* потрібен вставний йот: *Моїсей* на *Моїсей* (недарма в українській мові ця форма адаптувалася як *Мойсей*). І взагалі в галузі антропоніміки освічена людина має негативно сприймати такі випадки, розуміючи їх етимологічну нелогічність і фонетичну неорганічність.

Отже, публічний службовець у своєму мовленні мусить не повторювати калькованих і неправильних мовних форм, які помилково тиражовані й утверджені в багаторічній канцелярській практиці та в оформленні документів, а

намагатися логічно сприйняти їх і знайти українськомовний відповідник, який буде органічним в умовах української мови. Можна запропонувати створити мовні вказівки чи інструкції, де архаїчні російськомовні штампи будуть змінені на органічні українські, а в подальшому до Закону 2019 року додати певні підзаконні акти, де фіксуватимуться відповідні покарання за порушення норм української мови в публічному її використанні.

Загалом же знання (чуття) мови, знання історії рідного краю, використання у своїй діяльності інформації про формування місцевого соціуму – усе це та багато інших чинників і складають фахову компетентність публічного службовця. Таким самим чинником є й уміння захищати об'єкти національної безпеки, до яких належить і українська мова.

ТЕМА 2. МОВА Й БЕЗПЕКА

Учасниками воєнного протистояння (і не лише збройного) є, як завжди, представники різних світоглядів, адже погляд на світ є конгломератом комплексним, що передбачає не лише певні технічні здобутки цивілізації, але й духовні цінності тих учасників. Скажімо, прибічник ісламу може бути технологійно й культурно розвинутою людиною, але певні радикальні принципи щодо дотримання релігійних постулатів (радикальне їх розуміння) впливатимуть на його реакції та рішення, які будуть суперечити начебто загальноприйнятим у світі гуманістичним нормам.

Аналогічно монгольський інтелігент, незважаючи на свою європейську підготовку, буде вельми задоволений отриманням найвищої державної нагороди – ордена чингізхана, геть не зіставляючи при цьому світові гуманістичні цінності, буддистські заповіді та загарбницьку сутність свого національного героя. І навіть носій християнської моралі (скажімо, російський путініст) безпосереднє порушення сучасними загарбниками Божих заповідей буде намагатися певним чином приховати чи якось аргументувати завідома фіктивними (придуманими московськими ж церковниками) тезами.

Проте тези на кшталт «у кожного своя правда», «у кожного своя логіка» не мають сенсу – або це гуманна політика (що несе добро), або негуманна (несе зло). А термін *іновірці* взагалі маркований середньовічним мороком, у якому набагато більше було саме зла, під якими би прапорами воно не виступало. Так колись робили провідники християнської та мусульманської церков, убиваючи тисячі носіїв іншої релігії, які вірили в того самого Бога, але з іншим іменем.

У цій площині термін *безпека* також не ототожнюється категорично з чимось позитивним (тобто добром). Скажімо, советський КДБ, за визначенням, служив саме державній

безпеці, що протистояла безпеці окремої людини, а тому становила для неї вже небезпеку (і це стосувалося не лише якогось «інакодумця», але й самого кадебіста), а ФСБ узагалі є термінологічним фейком, оскільки термін *федерація* – настільки ж фальшований, як і *радянський* стосовно попередньої епохи (аналогійно – *республіка, народний, соціалістичний* тощо).

Що ж стосується терміна *наційна безпека*, то він стає актуальним за умов реальної агресії (збройної) проти певної унітарної держави. Потенційна ж загроза чомусь не примушує громадян і державну владу почати готуватися до протистояння ворогові. Навіть під час війни ми бачили таку заспокоєність (фаталізм?), коли люди купалися в забрудненій річці, ловили отруєну рибу, стежили з балкона за випущеною ворогом ракетою чи дроном, переправлялися з ворожою технікою на поромках. Це можна пояснити лише тваринною природою «сапієнсів».

У сучасному воєнному протистоянні діють не лише зброя та людські ресурси, але й інформаційна сфера, що потребує як державного впливу, так і суб'єктивного вибору політичної позиції, який безпосередньо пов'язаний з наційною / громадянською ідентичністю. Також важливою є інформаційна культура, що передбачає потребу такого вибору – чи ти сприймаєш фейки ворога з можливою вірогідністю, чи категорично їх відкидаєш за принципом «кому така інформація вигідна», знаючи, що головне завдання ворожої пропаганди – власне терористичний тиск на громадян України (залякування, дезінформування й відверта брехня).

Інформаційна війна

Сучасна цивілізація є інформаційною, а стосунки між людьми й між державами передбачають взаємні поступки, декларовані в міжнародних угодах і внутрішньодержавному законодавстві. Такі стосунки базуються на доступі до загального інформаційного простору, що у XXI сторіччі став більш відкритим, і не лише для держав, а й для простих людей. Це

відповідає принципу дотримання й захисту прав людини, зокрема в умовах воєнного протистояння, де інформаційний аспект часто є вирішальним у певних ситуаціях. Тобто інформація також є зброєю – як із боку агресора (спрямована на напад), так і з боку захисника своєї Батьківщини (спрямована на захист). Відповідно залучено терміни *інформаційна війна*, *інформаційна агресія*, *інформаційний тероризм*, *інформаційне протистояння* тощо.

Кожен такий термін не лише теоретично обґрунтований, а й кодифікований в актуальних прикладах уже з досвіду цієї війни. Так, доведено, що задовго до початку відкритої агресії з боку росії відбувалася як збройна підготовка до неї, так й інформаційна. Наміри останньої були такими:

1) маніпулювання думкою населення російської «федерації», що мало успіх у формі публічної підтримки агресивної політики тирана;

2) завдання психологічного впливу на населення України, яке, за задумом, мало виступити проти чинної влади й просити імперію його захистити.

Для виконання таких завдань імперські пропагандисти використовували апріорі не інформацію, а дезінформацію, протистояння якій мало бути ініційованим державою, а не лише громадянським суспільством. Проте тоді такі захисні механізми в Україні були відсутні, а чимало відповідних державників і правоохоронців узагалі були ворожими агентами. І все ж, незважаючи на таку ретельну підготовку й витрачені на неї чималі кошти, від перших днів війни така ворожа стратегія зазнала повної поразки, і саме від громадянського суспільства, і саме на півдні України, де люди вийшли на майдани з гаслами «ми – це Україна», «ідіть додому» тощо, не злякавшись навіть озброєних окупантів.

Колективна мужність і стійкість херсонців та інших південців у ті дні виявлялася і в інформаційних мережах, де проти ворожої дезінформації постала контрпропаганда

захисного характеру, що відзначалася неабияким патріотизмом та генетично властивими українцям гумором і сатирою. Зауважимо, що така реакція як ніщо інше виявила принципову відмінність між росіянами й українцями, коли переляк їхніх пропагандистів від, скажімо, «бойових гусей» чи «войовничих кротів» був зустрінутий гомеричним реготом наших людей. Зрештою це відчутно (й навіть принципово) сприяло захисту державного інформаційного простору, інформаційного суверенітету, стало ефективним інструментом інформаційної безпеки. Водночас відбувалося об'єктивне інформування наших громадян про актуальні події, для чого застосовувалися міжнародні джерела, зокрема зйомки із супутників та інші засоби отримання інформації з високим ступенем вірогідності.

Із боку ворога інформування своїх громадян відбувалося виключно за допомогою сфальсифікованих подій або навіть спеціально сфабрикованих. Так, в окупованому Херсоні збройний конфлікт між підрозділами чеченців і бурятів було миттєво знято як відеорепортаж і відповідно представлено як бій із партизанами. Це була нічна подія, а тому важко зрозуміти, хто в ній бере участь і чиї трупи виносять у пластикових мішках. Інший такий «бій» було розроблено вже за сценарієм, і ділянка була заздалегідь очеплена, щоби тих зйомок не побачили місцеві жителі. У всіх випадках російські медійці були наготові й опинилися в «гарячих точках» миттєво (тобто вже чекали на ту подію).

Отже, оскільки агресивна дезінформація є одним із найнебезпечніших загроз для світового суспільства, Україна стала ніби піддослідним об'єктом, для того щоб бачити, як впливає дезінформація на населення і як потрібно захищатися від неї. Тому, за словами Олександра Ткаченка, по закінченні війни держава має відповідно до своєї геополітичної ролі бути готовою до ворожих дій із боку певних країн в українському інформаційному просторі; сформувати не підвладну ворожій пропаганді громадянську ідентичність; викривати світові

сутність агресорки росії, для своїх громадян надаючи відповідні методичні рекомендації; репрезентувати світові суверенну Україну – її реальну історію, досягнення в культурі, науці, інформаційних технологіях¹.

Можна зробити проміжний висновок, що правильний інформаційний вибір дуже важливий особливо на окупованій території, де етер наповнений дезінформацією, під вплив якої потрапляє особа, а також спілкуючись з оточенням або на базарі. Фейк за своєю сутністю може бути заснований на страху, що повсякчас із людиною, або на емоційності надавача такої інформації (ми бачили, як себе поводять російські пропагандисти, диктори, репортери, проголошуючи вже підготовлену інформацію), таке подання настільки занадто емоційне, що з'являється підозра про наркотичний вплив. Проте це технології маніпулювання, і запобігти їм можна лише одним чином – не сприймати такі фейки, а намагатися слухати українські канали, де буде потрібна нам інформація та заспокійливий вплив.

Такий інформаційний вибір пов'язаний з українською ідентичністю, що передбачає необмежену (в умовах воєнного часу) довіру до своєї, а не ворожої пропаганди, адже сутність війни – саме у протистоянні «свої – чужі», і третьої позиції не існує: коли людина не довіряє своїм, це означає, що вона підвладна чужим, як би вона не аргументувала таке ставлення («нейтралітет», «людина світу», «аналітик» тощо).

Мовна війна

У межах інформаційної війни виділяємо й мовне протистояння, що проте сягає глибшої давнини, хоча також стосується боротьби українців (як і будь-якої нації) за свою незалежність, адже мова в такій боротьбі є зброєю – захисною

¹ Ткаченко О. «Інформаційний Рамштайн» – початок єдиного інформаційного фронту країн-союзників. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/30/7369845/>

для підлеглого народу й атакувальною – для агресора. У нашому разі російська імперія (початково – московська) була таким агресором, і першою її жертвою стали новгородці, які крім демократичного устрою були ще й письменними, і хто знає, яких трансформацій зазнала їхня мова під впливом московської. Звісно, із приєднанням українських земель почалася й мовна анексія – від знищення богослужбової та літописної літератури київської редакції давньоруської мови до подальшого негативного впливу на «просту» (народну) українську мову – законодавчого обмеження, статусного утиску, асимілювання через калькування, функційного звуження.

Тобто така «мовна війна» в умовах імперії полягала у протистоянні метрополійної (російської) мови наційній (місцевій), коли перша, звісно, перемагала другу в усіх сферах, окрім побутової чи в сільських умовах. Так, упроваджувалися терміни, запозичені через російськомовне посередництво, за такою схемою: у перекладному словнику першим відповідником стояла калька з російської, а другим – питомий націномовний відповідник. Навіть у наш уже «незалежний» період є цікаві приклади таких хитрощів. Скажімо, російськомовне *на протяженні года* у словниках було скальковано як *на протязі року*, із чого навіть сміялися, порівнюючи це з відповідним апелятивом (*протяг*); тоді навіть у редакціях наукових збірників застерігали від цієї кальки та наголошували на використанні відповідника *протягом року*; і лише останнім часом почалися неслівливі спроби й цю кальку змінити на питоме українське – *упродовж року*. Логіка ж тут проста: власне український іменник *протяг* не має нічого семантично спільного із прийменником *протягом*.

Російська метрополійна мова стараннями (руками-головами) місцевих мовознавців-аборигенів таким чином упроваджувалася в місцеве наційне мовлення. Дійшло до того, що цей вплив досяг рівня графіки – в азійських народів («республіках») і навіть для румунської мови на території

Молдови, що мала в сусідній Румунії питому латинську графіку. Звісно, кирилиця для цих мов була непридатною. Гадаємо, що років двісті існування советської імперії призвели б до кириличних мов у всіх країнах-сателітах (а ще й поширення православ'я). Сучасна російська «федерація» мала б ще й такий аргумент для захоплення тих країн після України (плюс ще й «триколон» у кількох слов'янських країнах).

Отже, в імперії повною мірою використовувалися адміністративні ресурси для поступового нівелювання місцевих національних мов, у використанні яких у тих умовах поступово взагалі було би втрачено потребу. З іншого боку, надавалася різнобічна підтримка російській мові, зокрема підвищена зарплатня вчителям, які її викладали (за складні умови праці, певно), пільгове видавництво, і це відбувалося й відбувається в усіх іпостасях цієї імперії – царській, советській, російській.

Із наданням українській мові конституційного статусу державної¹, що й до 1996 року було декларовано Законом про мови від 1989 року, вона почала відвойовувати не доступний їй раніше функційний простір, зокрема в галузях управління, освіти, науки, медіа та в Церкві. У найбільш проблемній – побутовій сфері міста – також був наявний певний позитив: носії української мови перестали соромитися вживати її в будь-якій ситуації. Промовистим зрушенням став перехід на українську мову популярної музики (спочатку поступовий, після 1-го Майдану – швидкий, а після 2-го – радикальний).

Ще один здобуток спостерігається вже останнім часом: доволі високий рівень культури українського мовлення від різноманітних коментаторів, блогерів, а також викладачів і науковців різного профілю, що репрезентують нове покоління, народжене й навчене в незалежній Україні, представники якого нехай ще російськомовні в міському побутовому колі, але їх українська – відносно досконала й органічна, часом не можна

¹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

навіть уявити, як ця людина розмовляє російською. Гадаємо, це також крок уперед, хоча прагнемо, звичайно, більшого.

Отже, українська мова – як державна й уже звична в місті – отримала можливість досягти паритету у тривалому змаганні (протистоянні, війні) з російською в межах білінгвістичного протистояння «мова імперії – місцева мова», ставши мовою освіти й науки на всіх рівнях і мовою публічної (управлінської) сфери. Це дозволило аргументувати заходи її очищення від калькованих елементів російської мови, адже ті є ознакою (одним із рудиментів) імперії, яка нині відкрито бажає знищити українську незалежність за допомогою збройної агресії. Тому з боку російської мови – мови цього агресора – існує загроза, що полягає не лише в реалізації нею інформаційної війни, але й у залишковому впливі на структуру української мови, який викликає певні деструкції.

Можна навести приклад того, що цей процес не зупиняється, хоча його причинами вже є не свідомо діяльність учених-функціонерів у напрямку «зближення» мов, а недбалість медійників і відсутність мовного чуття. Так, нещодавно стало популярним слово *виклики* на позначення проблем – поширилось як вірус в інформаційному просторі (скажімо, «*перед державою постали нові виклики*»). Можливо, людина, яка його ввела в українську практику, бажала змінити кальки *проблема* чи *загроза*, проте перша – то грецьке запозичення, а друга – така сама російськомовна (від *угроза*), як і ті *виклики* (від рос. *визов*). Також можливо, що *виклик* замінював саме *загрозу*, проте надалі його стали використовувати й замість звичайної *проблеми*. Тобто автор, уподобавши нове слово, не відчув небезпеки двозначності, при тому що в мові воно марковане й іншою семантикою («*виклик* сантехніка», «*виклик* на дуель» тощо).

Мовне «лікування» (очищення) міг би здійснити чинний (новий) Правопис української мови як державний Закон, проте він засвідчив лише незначні зміни, серед яких – можливість

вибору певної одиниці самим мовцем (скажімо, *етер* чи *ефір*), що трохи дивно як для закону¹ (адже однозначність – його головна риса). Нам здається, що мовознавці старої школи, які чинили спротив нововведенням, не бажаючи того, підігрували російським ідейологам або аналогічним політичним силам в Україні. Проте на цьому тлі є значний позитив – виявилось, що сьогодні є чимало науковців, які не підвладні тим колоніальним рудиментам і мають креативні ідеї, хоча й ще не мають достатнього статусного впливу на академічному рівні.

Та й означена варіативність виявила прихований позитивний сенс: медійники вхопилися за той *етер*, як у 90-ті роки – за *Европу*, чим показують бажання нового, зокрема й у мові. Тобто люди, які говоритимуть *катедра*, *балетмайстер*, *тенеца*, *автист*, *радости* тощо, будуть сприйматися як «продвинуті», а які по-старому – як «лузери». І, можливо, це так і є, оскільки стає в один ряд з актуальним протистоянням «*різдво* (25 грудня) – *рождество* (7 січня)» і взагалі є рисою нової української ідентичності.

Не підлягає сумніву, що сьогодні українська мова виявила себе як сильна самодостатня система, що може й очищуватися, й набувати нових форм, які отримали підтримку народу. Скажімо, замість вітального кліше «*добрий день*» останнім часом вживається відповідник «*доброго дня*», що є більш логічною формою: по-перше, побажання більш гуманістичне за констатацію, по-друге, «*добрий день*» – то знов-таки російськомовна калька, а по-третє – сполука «*доброго дня*» прийнята більшістю мовців. І хоча Правопис цього не визначає, а вчителі старої школи дотримуються тої констатованої форми (бо так прийнято!), проте колишні правила та словники вже не мають такого рекомендаційного статусу, як раніше.

¹ Правопис української мови. Схвалено Кабінетом Міністрів України від 22 травня 2019 р. URL: <https://osvitoria.media/experience/novyj-pravopys-povnyj-tekst-ta-osnovni-zminy/>

Аналогічно іменники – назви міст – у формі родового відмінка все більше використовуються із закінченням *-у*, а не *-а*. Колись це вважалося просторічною ознакою, адже топоніми з *-а* одразу ідентифікували саме назву міста (це запобігало двозначності: міста *Алжира* – країни *Алжиру*, міста *Туніса* – країни *Тунісу*), проте знов-таки прості мовці вибирали саме *-у*: *до Херсону, до Львову, до Парижу* тощо. І це призвело до кодифікації такої форми в новому Правописі, щоправда дещо неконкретної – з допомогою хитрого *та ін.* після короткого переліку. Тобто укладачі також згоджуються з вибором простих мовців.

Зазначений вище аргумент представників старої школи «так прийнято» не науковий за своєю сутністю, і саме ним приховували використання російськомовних кальок у діловому й науковому стилях мовлення. Так, відомою в синтаксичних ситуаціях була (і є) усна підказка «*a same*», якою вчителі пояснювали вживання двокрапки в реченні. Для прикладу – теза *«це питання розглядається у двох вимірах: звуженому й розширеному»*, де «*a same*» начебто допомагає застосувати двокрапку. Проте логіка сприйняття цієї тези (як зорового, так і слухового) виявляє відчутну просторову ознаку: *...у двох вимірах – звуженому й розширеному*. Читач (слухач) ніби бачить це спрямування, просторову вказівку, натомість двокрапка розкриває внутрішній сенс тези (скажімо, *«розглядаємо у двох вимірах: так можна дійти істини»*). Цей приклад можна навіть назвати протистоянням авторитарності («так прийнято в суспільстві») й логічності («так прийнято в мові»).

Отже, можна зробити проміжний висновок, що наційна безпека безпосередньо пов'язана і з запобіганням забрудненню наційної мови, зокрема імперськими російськомовними кальками.

У ретроспективному вимірі в довоєнній Україні, де потенційну ворожу агресію ніхто не відчував, спеціальні російські служби та їх місцеві агенти (від викладача вишу й

народного депутата до працівника військової та безпекової сфер) поступово ту агресію готували: в освіті – через ігнорування мовного режиму школи чи вишу, у науці – через ігнорування потреби зміни українського правопису, у культурі – через рудименти совєтської / російської творчості, в інформаційній сфері – через домінування російської мови. Тобто мовний аспект гуманітарних сфер наційної безпеки є домінантою розвитку державності, а його порушення є небезпечними для наційної (унітарної) держави.

І такі порушення відбуваються саме за допомогою російської мови як інструменту імперської політики, а тому українська мова потребувала державного захисту й підтримки з боку вищих академічних інституцій. Так, працівники Інституту української мови НАН України працювали «на пів ставки» – як у прямому, так і переносному сенсі (натомість Академія педагогічних наук підтримувалася державою).

Питаннями захисту наційної мови переймалися переважно вчені-соціолінгвісти (Богдан Ажнюк, Наталія Дзюбишина-Мельник, Анатолій Загнітко, Лариса Масенко, Галина Мацюк та ін.), які проте не враховували загроз для мовної структури через уживання численних кальок, що зрештою призводило до їх кодифікування через тиражування в документах державного статусу. Тобто функціонування цих кальок набуває не просто помилкового характеру, а й негативного політичного спрямування, адже вже сам факт наповнення української мови такими одиницями – від розмовної сфери до законодавчої – ототожнюється з воєнною агресією. Тому тогочасні топоніми *Южний*, *Первомайськ* мали сприйматися як іншомовні, а *Южноукраїнськ* – як приклад невігластва, що призводило до зниження авторитету наційної мови в середовищі українофобів і маргіналів, яких було надто багато, щоб на них не зважати, і які мали право виборчого голосу, через що отримували преференції від політиків (скажімо, на Донбасі).

Теза від Лариси Масенко «нам потрібен мовний кордон із росією»¹ реяльно сприймалася як заклик до відмежування від тривалого впливу імперської метрополії, представники якої сприймали Україну як колонію, а місцеві росіяни відчували себе колоністами, звісно вважаючи свою мову більш розвинуеною за місцеву. До цього було залучено й Церкву московського патріархату (чи навпаки), яка надалі виявила себе реяльним терористичним резидентом.

І знов-таки – логіки в ностальгійних або колонізаторських почуттях місцевих адептів советської / російської політики й культури немає, адже останні суперечать гуманістичним основам:

1) державний російський гімн – советський із незначними змінами – репрезентує символ тоталітарного режиму. Тобто імперський символ – двоголовий орел – має звукову підтримку комуністичної «наддержави» (!);

2) тіло Леніна в мавзолеї дисонує з постулатами Церкви: по-перше, це факт язичницької традиції перебування тіла не в землі, по-друге – це Ленін, який заповідав знищення віри в Бога та й самих священників як першочергове завдання «пролетарської» держави поряд зі знищенням приватної власності.

Хочеться в цьому сенсі спростувати одне класичне фейкове гасло російської пропаганди, що стоїть в одному ряду з «руські не здаються», «позаді москва», «непобедімая і легендарная» тощо. Це теза «своїх не бросаем». Ідеться про те, що українці вже на початку війни були шоковані випадками хаотичного спалювання окупантами трупів своїх солдатів, проте ще більш диким є залишення їх у великій кількості на українських полях і в річках – при тому, що українська сторона неодноразово

¹ Нам потрібен мовний кордон із Росією. *Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста*. URL : <http://vgoru.org/index.php/evromajdan/item/1363-nam-potriben-movnyi-kordon-iz-rosieiu-suchasna-movna-polityka-v-ukraini-ochyma-sotsiolinhvista>

пропонувала забрати їх, щоб батьки могли поховати в росії. Але якщо подивитися на аналогічну ситуацію, пов'язану з «отечественной войной», бачимо, що у смоленських лісах і взагалі на Поліссі до цього часу (тобто 80 років!) лежать непоховані рештки советських солдатів, які час від часу відшукують «чорні шукачі» у приватному порядку. Цікаво, чи є ще така держава, на території якої масово лежать непоховані її захисники? Тобто якось не ототожнюються моральні постулати від Толстого чи Достоевського, а також чинне православ'я з російськими історичними реаліями.

Отже, місцеві «колоністи» виявляли низький моральний рівень (попри читання ними Ахматової, Чехова чи Булгакова), адже не мали глузду проаналізувати елементарні парадокси в історії тієї «великої» росії (за розміром, звичайно). Тому для них потрібно було створити такий мовний режим, в умовах якого вони почуватимуться як гості (ще й тимчасові – до закінчення їх життєвого шляху), а не як колоністи. Це насамперед українськомовний візуальний простір (реклама, назви магазинів й інших установ, таблички з назвами вулиць виключно українською мовою. Зауважимо, що від 2022 року чимало було зроблено в цьому напрямку, адже стало зрозумілим: це потрібно для остаточної перемоги над агресором.

Конфлікти в мовній сфері – актуальні й потенційні

Важливість захисту державної мови не викликає заперечень, адже це було в кожній країні, що здобувала політичну незалежність. Там відразу розпочинався пуристичний рух – за чистоту наційної мови, яку намагалися насамперед звільнити від іншомовного впливу, що свого часу нівелював етнічні мовні закони. Тобто відновлення державної мови як у функційному вимірі, так і структурному, постає провідним завданням.

Проте порівняно з іншими країнами (на кшталт Чехії чи Франції) Україна отримує ще й потенційний конфлікт

поліетнічності, що пов'язаний із полімовністю, хоча він можливий лише в умовах імперійної держави чи коли така держава підбурює ці етноси проти молодії України. У цьому контексті мова відіграє свою роль у захисті унітарного устрою. Для прикладу, вирішення проблем ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин виявило невідповідності в перекладі англійськомовних термінів, зокрема терміна *regional or minority languages*, який було некоректно перекладено українською мовою як «регіональні мови або мови меншин» (традиційна схема на 2003 рік – відповідно до російської семантики).

Тобто потрібні були трагічні зміни в Україні, щоб учені й державники звернули увагу на такі моменти, що призводять зрештою до внутрішніх небезпечних колізій, і переклали іменник *minority* не як «наційну меншість», а як «чисельну меншість», що пов'язано не з певними правами, а з певною мовою, носієм якої є та меншість. Відповідно до цього в Україні такими мовами, що потребують захисту, визначено білоруську, болгарську, гагаузьку, кримськотатарську, новогрецьку, німецьку, польську, румунську, словацьку, угорську, чеську та іврит¹. Ми б до цього переліку додали й мови, що реяльно потребують захисту, – ідиш, караїмську, кримчацьку, ромську, але, звичайно, не російську, заради якої імперіяліст і почав колобродити в цьому питанні.

Сьогодні переважна більшість громадян України є відвертими патріотами, навіть російськомовні, які виявляють ознаки наційної / громадянської ідентичності, де разом із народними традиціями, мовою, культурою фіксується й почуття гордості за звитяги Українського народу. Прикладом такого єднання може бути навіть ситуація 70-х років ХХ сторіччя на

¹ Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»: проєкт Закону України від 24 грудня 2024 року. *Ліга Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/jf02q00a?an=3>

футбольних стадіонах українських міст, де місцева команда перемагала московську чи ереванську, або оголошували про перемогу іншої української команди над неукраїнською. Стадіон у такі моменти влаштовував овацію, тобто кияни, одесити, донеччани, львів'яни виявляли спільну позитивну реакцію.

Політичний словник 2005 року визначає термін *нація* як спільноту з єдиними політичними інтересами, громадянством, культурою, традиціями, – до того ж *«незалежно від етнічного походження»*¹. Це відповідає міжнародній традиції, коли представники різних етносів складають політичну націю. Для прикладу, у тій же Франції, яку ми підсвідомо не сприймаємо як поліетнічну країну, насправді співіснують бретонці, басконці, провансальці, бургундці та інші нащадки давніх романських етносів.

Що ж до «російськомовних» українців, то проросійські політичні сили неодноразово намагалися розіграти цю карту, що має характер віроломства (за візантійським принципом «розділай і володарюй», який віддавна використовується росією). І це віроломство розбилося об рішення Конституційного суду України про те, що такої соціально-демографічної групи населення не може бути апріорі².

Існування проблем, пов'язаних із двомовністю на території України, зумовлено тим, що советська влада за майже 70 років свого існування по суті вирішила на свою користь давній конфлікт між місцевою (аборигенною) українською та загальною (метрополійною) російською, показавши свою

¹ Політологічний словник / за ред. Головатого М.Ф., Антонюка О.В. Київ : МАУП, 2005. С. 523.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021. Справа № 1-179/2019(4094/19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>)

імперську сутність. Саме тому, уже отримавши омріяну незалежність, Україна постала перед новим міжмовним конфліктом – між декларованою, але функційно послабленою, державною мовою та функційно потужною, матеріально підтримуваною ззовні російською мовою, що вже стала рідною у двох-трьох поколіннях у великому місті, включаючи столицю Київ і навіть західні міста на кшталт Хмельницького.

Через таку загрозу перед українською державною мовою й відповідно всім державотворенням постала потреба підтримувати мовну систему, що полягає у створенні належної нормативно-правової бази, де будуть декларовані положення не лише про підтримку української мови, але й про нівелювання позицій російської в комунікаційному просторі України. Таким Законом став «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 2019 року, що, як ми вже зазначали в цій монографії, установлює домінанту української в усіх публічних сферах (окрім релігійної), де публічні особи зобов'язані її використовувати¹.

Також у Законі йдеться про структурний аспект захисту мови – вимога щодо її використання відповідно до Правопису української мови². Тобто написання з помилками певної вивіски має каратися відповідним штрафом. Поки що таких покарань недостатньо, адже й спеціальної мовної поліції чи інспекції немає, хоча в деяких містах України такі випадки вже зафіксовано. Тобто конфліктом тут може бути небажання певних осіб дотримуватися таких положень Закону 2019 року.

Важливою є ще одна вимога Закону – «запобігання вульгаризації» української мови та «змішування з іншими мовами»³, що позначає або навмисне спотворення наційної

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст.81. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>

² Там само.

³ Закон України 2019 року.

мови, або хаотичне використання її у формі просторіччя, що зветься в народі «суржиком». І якщо в другому разі це відбувається в умовах спонтанного мовлення, то в першому може бути наявний конфлікт між нормою Закону й художнім наміром режисера певного шоу, реклами, кінофільму чи вистави відтворити життєві реалії. Вирішити означений конфлікт змогли б фахові експерти, які визначили б міру такої навмисної «вульгаризації».

У структурному вимірі, що в Законі 2019 року визначається у вимозі заміни іншомовних слів (зокрема термінів) українськими відповідниками¹, потрібно звільняти українську мову від російськомовних калькованих форм (на фонетичному, морфологічному, лексичному і фразеологічному рівнях), які порушують систему нашої національної мови. Тобто тут вирішується конфлікт між зафіксованою в словниках і вживаною в законах калькованою формою та питомо українським відповідником, який органічно має замінити першу, маючи аргументом зокрема й очищення від російських елементів.

Якщо розглядати сам феномен конфлікту, то його найгострішою формою є війна. Тобто актуальна російсько-українська війна від 2014 року відзначається широким спектром політичного конфлікту, де Україна безпосередньо захищає свою територію, суверенітет, що визначені актами міжнародної гуманітарної політики, натомість росія виявляє лише агресію (окупація, анексія, обстріли цивільних об'єктів), погрози (терор щодо мирного населення), ігнорування міжнародного права (вихід із міжнародних конвенцій і організацій), блокування досягнення Україною її накреслених й оголошених міжнародних інтересів – інтеграції до ЄС та НАТО.

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст.81. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

У мовній площині відзначаємо конфлікт між зафіксованим у Правописі української мови правилом і реєстровим документом, що виявляється в наявності помилок у паспортах громадян. Тобто потрібно визначити, який документ стоїть вище – паспорт або Правопис. А оскільки другий має статус підзаконного нормативного акта, то потрібно шукати засобів, як організувати виправлення неправильно записаних прізвищ в особових документах – на кшталт *Сінельнік* (має бути *Синельник*), *Галіч* (*Галич*), *Запорожець* (*Запорожець*), *Рощина* (*Рощина*) тощо. Ще одним аргументом є положення Конституції, за яким титульна нація має право на оформлення прізвищ за законами наційної мови. Зрештою можна прив'язати відповідальність за такі помилки (або невиправлення їх) до Закону 2019 року.

Тобто такий конфлікт можна вважати об'єктивним, оскільки публічний службовець / посадовець є власне реалізатором уже наявних (кодифікованих) помилок від держави. З іншого боку – він мусить бути носієм досконалої мови й роз'яснювати громадянам її закони та правила (за Законом 2019 року).

Найголовніше, що нам дає цей Закон, – звільнення від потреби пояснювати такі зміни пересічному громадянину, який не розуміє цього. Звісно, публічний службовець мусить знати і положення Закону, і логічність таких заміन, щоб пояснити жителям громади, адже це входить до його функцій як надавача адміністративних послуг. Логічність така складається з мовного аспекту (тобто залучена тут мовна компетенція) та політичного аспекту (дотримання принципу патріотизму). Як приклад, упроваджене новим Правописом написання іменника *священник* можна пояснити не мовним аргументом (наголошений суфікс *-енн-*), а більш простим – аналогією з прикметником *священний*.

Ще однією сферою мовного конфлікту є ономастика, зокрема топонімія, а сутність колізії полягає в зафіксованості

неправильних назв населених пунктів, вулиць та інших географічних й урбаністичних об'єктів у документах і стандартах, через що вони вступають у конфлікт із законами української мови. Для прикладу: заснований 1978 року біля Одеси порт *Южный* на 2023 рік уже фіксується як *Південний* (відповідно до назви торговельного порту), а від 2024 року – як *Південне* (бо ж місто), причому за цей варіант проголосували 77 % його жителів. Тобто логічність середнього роду назви дотримано, проте конфлікт залишається знову-таки через кальковану форму, і в сенсі відходу від російської / совєтської культури принципово ситуації не змінено. Засобом вирішення такого конфлікту було б повернення історичної назви *Порт-Аненталь*, проте не склалося.

Мовний конфлікт може бути на лексичному й фонетичному рівнях калькування. Так, у першому разі вчені намагаються прибрати з практичного вживання слово *наприклад* (рос. *например*), замінюючи його на варіанти *до прикладу* (але є рос. *к примеру*), як *приклад* (нечасто, але може бути *как пример*) і навіть *скажімо* (теж буває рос. *скажем*). Зрештою обираємо варіант *для прикладу*, маючи аналогію з англ. *for example*.

На фонетичному рівні спостерігаємо такий феномен: у медійній сфері мовлення диктора (як кажуть – «голос каналу») може виявити в ньому носія російської мови – для прикладу, через проривну вимову приголосного звуку *г* у сполученні з ненаголошеним голосним *а* (*багато, гарно, гаразд*), і як би такий мовець не тренувався, його мовлення це видає (згадаймо тести для ворожих агентів – *паляниця, залізниця*). Тобто виникає конфлікт між обов'язком публічної особи виступати українською й небезпекою її «вulгаризації» через незграбну вимову (на кшталт мовлення сумновідомого М. Азарова).

На морфологічному рівні конфлікт може відбуватися між калькованою російськомовною словоформою та законами української мови, де така форма не прийнятна. Для прикладу, форма активного дієприкметника в словосполучах «діюча

постанова», «існуючий порядок», «керуючий справами», «контролюючі органи» має бути змінена на питомі українські прикметникові та іменні форми «чинна постанова», «чинний (наявний) порядок», «керівник справ», «орган контролю». Зазначимо принагідно, що прикметник *чинний* є давнім словом, яке має однокореневі форми, що можна вживати в різних мовленнєвих ситуаціях. Скажімо, той же термін латинського походження *фактор* цілком замінюється на *чинник*, а дієслово *чинити* є синонімом до *здійснювати* й жодним чином не пов'язане з однозвучним російським, яке має іншу семантику – «ремонтувати».

На семантичному рівні прикладом аналогічного конфлікту може бути калька *відноситися* (рос. *относится*), що в різних мовленнєвих ситуаціях має й різну семантику, і в українській мові це відразу помітно, причому пряма калька *відноситься* є нелогічною в різних випадках: «*відноситься до цієї партії*» – «*належить...*», «*відноситься до влади*» – «*ставиться...*». Тобто сема «носити» тут ні до чого. Аналогічно рос. *в целом* (...слідует сказать) в їхній мові, можливо, має певний сенс, але в українській *у цілому* (...потрібно зауважити) викликає асоціацію з прикметником *цілий*, що не відповідає заданому контексту, і тому українське *загалом* (...потрібно зауважити) є логічним у такій ситуації.

У наших умовах можна відзначити ще один потенційний конфлікт, і також міжмовний, – між українською та англійською мовами. Ідеться про те, що 2024 року було підготовлено й ухвалено Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» (за пропозицією самого Президента чи його дружини), що декларує статус цієї мови в Україні в певних сферах міжнародної комунікації¹. Звісно, що актуальність цього імперативного акта зумовлена воєнними подіями в Україні, коли

¹ Про застосування англійської мови в Україні. Закон України від 4 червня 2024 року № 3760-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 38. Ст. 243. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#text>

активізувалися міжнародні відносини на недержавному рівні – між військовиками, медіа, бізнесом, підприємствами воєнного сектору тощо, а також у подальших ділових контактах між місцевими органами влади й підприємствами та зарубіжними інвесторами й працівниками, яких буде залучено до відбудови української господарської інфраструктури. Водночас в умовах відкритої Європи – як на ринку праці, так і в освітній сфері – англійська мова стане обов’язковою для українців як чинник їхньої конкурентної працездатності.

У цьому Законі декларуються й вимоги до володіння англійською мовою публічними особами, кандидатами на зайняття управлінських посад, тобто бачимо аналогічну схему як у Законі 2019 року щодо використання української мови. Тобто наявний конфлікт між державною мовою та англійською на рівні їх оволодіння, оскільки не всі громадяни України досконало можуть користуватися державною мовою й потребують певного часу для досягнення відповідного рівня. І якщо буде відбуватися на них тиск щодо вивчення англійської (адже в цьому зацікавлений особисто Президент), то вимоги щодо досконалого володіння українською мовою відійдуть на другий план.

Тобто можемо передбачити й інший мовний конфлікт – між силовим примушенням до вивчення англійської мови (що ще й відновить позиції адміністративно-командного стилю управління) та природним оволодінням нею через ситуативні чинники. Ідеться про те, що будь-яке місто чи село, яке стане відкритим для іноземців (інвесторів, працівників, військовиків), стане певною мірою англійськомовним, адже кожен працівник / працівниця торгівлі, готельно-ресторанної сфери, поліції чи лікарні (й навіть продавчиня на овочевому чи речовому ринку) буде вимушений / вимушена знати мову, від якої безпосередньо залежатиме його / її бізнесові прибутки.

Відчуття перспективи таких конфліктів змусило багатьох науковців і публіцистів виступити проти, але не самої

англійської мови, знання якої – це вже апіорі тест на європейський рівень людини, а проти імперативного характеру дій влади (відразу згадуються петровські чи сталінські часи, коли підлеглі ловили кожне веління господаря й відразу починали його виконувати, незважаючи на будь-які обставини). Натомість серед аргументів прибічників Закону 2024 року є посилення на приклад інших країн, хоча в тих країнах усе відбувається саме природним шляхом – без владного імперативу.

Принагідно відзначимо поступ у цій сфері без усякого імперативу: за даними Індексу EF EPI на 2020 рік, Україна піднялася з 49-го місця у світовому рейтингу володіння англійською мовою на 44-е місце зі 100 можливих, перейшовши до групи країн із середнім рівнем володіння. Щодо відзначуваних 63 відсотків дорослих українців, які володіють англійською мовою, то дозволимо собі сумніватися в цьому, адже теоретичні знання іноземної мови і практичне їх застосування – надто далеко стоять одне від одного (як здатність щось сказати проти здатності зрозуміти).

Ще одним негативом силового тиску під час реалізації певної державної програми (а за ініціативною Президента – й поготів) є «вирішення проблеми» за допомогою корупційних схем (для прикладу – продавання / придбання відповідного сертифіката за гроші). Тому вирішення потенційного конфлікту між українською та англійською мовами залежить від вираженості заходів із реалізації Закону 2024 року.

Насамкінець розмови про провідний мовний конфлікт – між українською та російською мовами – зазначимо, що аналогічні проблеми в інших країнах вирішувалися тривалий час (Данія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди тощо), і сьогодні часто в сільській місцевості домінує одна мова, у містах – інша, але населення обидві знає. Проте наша ситуація є іншою, адже дві мови паралельно не розвивалися, а одна імперативно впливала на іншу, поступово її нівелюючи. Саме тому – для зміцнення й

розвитку державної мови – потрібно, щоб увесь слуховий і зоровий простір функціював виключно українською мовою (а із входженням до ЄС і НАТО – ще й з домішкою англійської).

У такому разі конфліктною залишиться лише побутова сфера мовлення, зокрема й домашнє виховання дітей у міських сім'ях російською мовою. Ці діти перемикатимуться на інший мовний код у школі, і далі – у виші й на робочому місці (і це вже фактично відбувається). При цьому така вузька функційна сфера російської буде ще більше звужуватися в умовах розвитку й розширення агропромислових регіонів, оскільки саме ця галузь буде затребуваною від України в Європі. Простіше кажучи, діти фермера будуть учитися за фахом, що потрібен для розвитку сімейного бізнесу, залишаючись носіями генетично рідної мови – української. Певно, у цьому й полягає перспектива розширення сфери функціювання української мови в проблемному (конфліктному) побутовому міському мовленні.

ТЕМА 3. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Підготовка фахівців публічної служби переважно здійснюється в магістратурах, де в навчальних планах можливою є вибіркова дисципліна «Основи соціолінгвістики» (як у Херсонському національному технічному університеті), у межах якої формується компетенція, що передбачає знання про місцеві мовно-наційні особливості певного регіону. Це має допомогти службовцю адаптуватися в місцевому соціумі й ефективно виконувати свої функційні обов'язки, а також розширити його інформаційну базу, конкретизує світогляд у напрямку наційної / громадянської ідентичності.

Українська соціолінгвістика

Ця наукова галузь передбачає дослідження питань, пов'язаних з актуальним функціонуванням української мови в умовах історичних і соціальних колізій. Ці колізії в нашому разі становлять певний феномен у світовій практиці (для прикладу – тримовність у князівські часи, заборона української мови у 2-й половині XIX століття, орієнтація розвитку цієї мови на зближення з російською – через калькування – у советський період). А сьогодні це ще й питання державної (наційної) безпеки, що базується на мовному чиннику (освітній, науковий, інформаційний, культурний її складники).

Варто відзначити прізвища українських учених, які займалися цими складними питаннями у важкі часи 90-х років, коли влада всіляко їх уникала, і сьогодні. Так, Олександр Бондар досліджував особливості комунікації в білінгвістичному (двомовному) середовищі¹, Наталія Дзюбишина-Мельник –

¹ Бондар О.І. Білінгвальна комунікативність як лінгвоекологічна проблема. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2003. Вип. 12. Українська ментальність: діалог світів. С. 352-359.

застосування поняття «рідна мова» в сучасній соціолінгвістиці (зокрема як маркер визначення під час опитувань і переписів населення)¹, Леся Ставицька – предметний обсяг сучасних соціолінгвістичних досліджень в Україні², Олександр Ткаченко – загалом мовну ситуацію в Україні в аспекті державного статусу української мови³. Тетяна Бурда розглядає проблеми двомовності (у молодіжному середовищі)⁴, Анастасія Велика – у вищих України⁵, Лариса Масенко досліджувала питання лінгвоциду українців у совєтських умовах⁶, а Галина Мацюк – мовну політику як засіб вирішення мовних конфліктів у державі⁷.

Група вчених акцентує у своїх дослідженнях на проблемі очищення мови від іншомовних нашарувань, зокрема російськомовних кальок. Так, Богдан Ажнюк розглядає її через

¹ Дзюбишина-Мельник Н. Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій. *Мовознавство* : доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. Німчук. К.: Пульсари, 2002. С. 155-158.

² Ставицька Л.О. Соціолінгвістичні дослідження в Інституті української мови. *Соціолінгвістичні студії*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. С. 10-17.

³ Ткаченко О.Б. Мовна ситуація в Україні. *Державність української мови і мовний досвід світу* : мат-ли міжнар. конф. К.: ІНВіП, 2000. С. 400-405.

⁴ Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму: молодіжне середовище Києва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2002. 22 с.

⁵ Велика А. Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України : дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2012. 188 с.

⁶ Масенко Л.Т. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Київ: КМ Академія, 2005. 399 с.

⁷ Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навчальний посібник. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.

призму єдності нації¹, Олександра Сербенська – у площині термінографії², а Володимир Скляр – на рівні мовленнєвої поведінки³. Зазначимо, що питання кореляції мовної та ментальної структур в умовах України досліджувалися й набагато раніше Олександром Потебнею, Іваном Огієнком, Павлом Штепою. Так, Потебня зазначав, що кожен нарід по-своєму сполучає мову й мислення, а тому потрібно захищати наційну самобутність, адже будь-яка мовна асиміляція є виявом духовної деградації⁴. Штепа в усіх своїх працях стверджував, що потрібно якомога швидше й подалі відмежуватися від російського культурного рудименту, що включає історичну й державну традицію, і розвивати власну традицію⁵. Віталій Русанівський відзначав важливість і актуальність соціолінгвістичних досліджень в українських регіонах, де мають бути зібрані комплексні дані щодо мовно-наційної ситуації, які б висвітлювали історію заселення краю, переписи населення в питаннях вибору наційної мови тощо⁶.

Ці дані дозволяють визначити стан і тенденції розвитку наційної української мови та її функційного протистояння з російською для вирішення історично сформованого на території України міжмовного конфлікту. Для цього сьогодні українські

¹ Ажнюк Б. Мовна політика і єдність нації. *Мовознавство*: [доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. Німчук. К.: Пульсари, 2002. С. 202-207.

² Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 17-20.

³ Скляр В. Асиміляція та освітній рівень, або дещо про типи мовної поведінки українців (за матеріалами перепису 2001 р.). *Урок української*. 2008. № 1-2. С. 6-11.

⁴ Потебня О.О. Мова. Національність. Денаціоналізація. *Українська Вільна академія наук у США*. Нью-Йорк, 1992. С. 155.

⁵ Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. Ч. 1. Торонто: Вид. С. Сташишина, 1968. 345 с.

⁶ Русанівський В. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. №6. С. 3-13.

соціолінгвісти вже отримали правові інструменти, зокрема відповідні закони, для підкріплення своєї благородної діяльності із захисту української мови. Тобто функціонування й розвиток мови вивчається вже в умовах соціальних загроз (сьогодні – воєнних), через що це стосується вже й публічних службовців. Тому й вони мусять мати ці знання у складі своєї фахової компетентності.

Варто згадати, що наприкінці життя советського «союзу» було ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР» (1989 рік)¹, у якому було визначено такі концептуальні завдання: українська мова має витіснити російську з ділової сфери (!); українська мова як друга має стати обов'язковою у школах з російською мовою навчання (?); українська мова має стати мовою вищих навчальних закладів (!); міжнародні символи мають писатися українською мовою (!). Знаками ми виявили свій захват, що ж до російськомовних шкіл, то це був кивок у бік освітньої системи, яка традиційно є найбільш консервативною.

На виконання цих завдань було декларовано 15 років, і певною мірою їх було виконано, хоча в певних регіонах адміністрація не була одностайною в їх виконанні (Крим узагалі випадав із загальнодержавної конструкції та частково – Донбас), як і в частині вишів України; населення швидко звикло й до оголошень у міському транспорті українською, і до «української латиниці» у переданні власних назв (промовистим є той же Shakhtar Donetsk, але чомусь Kiev довго ще не поступався логічному відповіднику Kyiv).

Ще одним безумовним досягненням стало те, що представники влади, які рідною (материнською) мовою мають українську, не соромилися вже повсюдно користуватися нею, незважаючи на недостатній рівень її «літературності». Гадаємо,

¹ Про мови в Українській РСР : Закон УРСР, зі змінами і доповненнями, внесеними законами України від 28 лютого 1995 року, від 6 березня 2003 року. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#text>

це не так небезпечно (кожна мова в кожній країні має свою функційну форму, якою користуються всі носії), як російська мова в устах популярної (публічної) особи, що безпосередньо впливає на подальший вибір і самоусвідомлення молоді. Ця небезпечність заснована на тому, що сьогодні частина міських українців є російськомовними, а частина сільських росіян – українськомовними, чимало російськомовних громадян є патріотами саме наційної України, воюючи за її незалежність проти своїх етнічних «братів», а частину українськомовних селян можна було до 2022 року зараховувати до маргіналів, які ще не визначилися, яка в них Батьківщина – Україна чи ефемерний «союз».

Також зауважимо, що під час останнього перепису населення (2001 рік) особа, відповідаючи на питання «яку мову ви вважаєте рідною», підсвідомо згадувала материнську мову або ж мову родини, а не ту, яку найчастіше використовує у своїй життєдіяльності (функційну). Для нас важливо, що за такою позицією серед етнічних українців визначилися 85 % носіїв наційної мови. Тобто це можна було вважати як потенційну силу – стільки б людей послуговувалися цією мовою в Україні за правильної мовної державної політики. То певно й була б перемога у «мовній війні», як метафорично Л. Масенко позначила історичне протистояння двох мов¹. Саме в цьому протистоянні постає історія прагнень українців до власної держави (як ми нині розуміємо, це завжди були не всі українці), і саме це протистояння ми вже виграли, відповідно зреагувавши на повномасштабну агресію росії 2022 року (масове психологічне зречення всього російського та советського, для прикладу – вимога змінити стару урбанонімію).

Що ж до мовної війни, то відповідні «бойові дії» раніше відбувалися переважно в одному напрямку – царські укази про заборону української мови, васальські підказки імператору про

¹ Масенко Л. Т. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. К.: КМ Академія, 2005. 399 с.

знищення козацтва як українського концепту, пільги росіянам як стимул до переїзду в українські губернії, цілеспрямована політика загальної «інтернаціоналізації» (зросійщення неросійських територій), підвищення зарплатні вчителям російської мови на українській території, збільшення шкіл із російською мовою навчання та функціонування переважної кількості вишів цією мовою в Україні, зменшення податків на російськомовну друковану продукцію в російській федерації для її переможної ходи на книжному ринку постсовєтського простору.

У відповідь – лише тимчасові та поодинокі «постріли»: універсали Центральної Ради 1918 року, політика «коренізації» (зокрема українізації) 20-х років, Закон «Про мови в Українській РСР» 1989 року та конституційне визначення української мови державною від 1996 року. І лише в новітній період (від 2014 року) розпочалася справжня атака з боку української мови на споконвічну її ворогиню.

А до того лише означений Закон 1989 року як «бойовий» захід мав характер не просто контрвипаду, а позиційної атаки, що враховує всі стратегійні елементи – позицію супротивника, кількість його сили, передбачений час на очікувану перемогу. Проте цю атаку було розпочато стихійно, без підтримки певних впливових сил, без прогнозування реакції української молоді в майбутньому та, найголовніше, майже без будь-яких імперативних дій для підтримки державної мови (насамперед контролю). Це «майже» обмежувалося обов'язковістю вживання української мови у справочинстві та врядуванні, зокрема в силових структурах суспільства, де люди звикли виконувати накази, а також у ЗМІ (найбільше в рекламі), науці й освіті (у всякому разі формально – мова навчальної та методичної літератури, документації, захисту дисертацій).

Єдине, що залишалося без принципів змін, – це повсякденне спілкування в місті, де продовжувала домінувати російська мова. Це також підтримувало її загалом у сфері масової культури (мова FM-радіо, телесеріалів, усіляких

комедійних шоу), де відбувався безпосередній вплив на пересічного споживача, часто маргінала, і вплив цей здебільшого здійснювався з боку сусідньої держави, яка таким чином веде контратаку на захист функційної сфери свого гравця – російської мови та культури (в умовах України – певною мірою советської).

Отже, якщо атака з російського боку від 1958 року (право вибору мови навчання для дітей, зниження книговидавництва українською мовою, російськомовна вища освіта та ін.) досягла принципових успіхів через 20 років, то атака у відповідь (від 1989 року) через 20 років таких успіхів не мала: державна українська мова продовжувала функціонувати паралельно з російською в усіх сферах комунікації. Звісно, причиною цього була передусім невдала мовна політика (правильніше – уникання її чи відсутність загалом), заснована переважно на маніфестуванні української мови, однак не підкріплена програмою щодо підвищення її статусу та іміджу (зокрема визначалося на той час дещо більше 10 % періодичних видань і 2 % кінопродукції цією мовою¹), що породжувало невдоволення різних верств громадськості², до того ж з обох боків, оскільки не вдоволені були й представники советсько-російської культури, які вважали свою мову приниженою (яким це чином?).

Зрозуміло, що визначальним підґрунтям мовної політики унітарної держави має бути ідея наційної єдності, яку вчені маніфестували від початку незалежності України, проте яка залишалася чверть сторіччя лише декларацією. Причина зрозуміла та сумнозвісна – поділ населення на дві принципові у своїй ідентифікації частини. Це був факт, як того не бажали визнавати наційносвідомі романтики. Можливо, розвиток

¹ Діак І. Українське відродження чи нова русифікація. К.: Гранослов, 2000. С. 233.

² Велика А. Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України : дис... на здоб. наук. ст. канд. філол. наук. Одеса, 2012. С. 46.

української державності відбувався би більш конструктивно, аби західна діаспора від самого початку зважала на наявність аж надто значної частки супротивників власне наційної української держави (советські пенсіонери, колишні й чинні офіцери-силовики, свідомі комуністи, більшість етнічних росіян тощо), зокрема й на заході країни. Проте в той час, коли останні кинули всі сили на виборчий процес, діаспора намагалася внести зміни до правопису української мови. Як результат – не було ні правопису, ні української влади.

Як ми вже зазначали, головне завдання соціолінгвістики – «виявлення специфіки соціальної зумовленості сучасного функціонування української мови» (за Лесею Ставицькою)¹. Відповідно до цього Анастасія Велика характеризує мовну ситуацію за трьома групами критеріїв:

- кількісні: кількість мовців у відповідній ситуації; кількість мовців – носіїв кожної мови; кількість комунікативних сфер, які обслуговуються кожною з мов;

- якісні: характер компонентів білінгвізму; структурно-генетичні відношення між компонентами; функційна вага компонентів (рівнозначні чи нерівнозначні); характер домінантної мови;

- оцінні щодо окремої мови: внутрішнє оцінювання носіями мови її комунікативної придатності, естетичної престижності та зовнішнє оцінювання носіями інших мов².

Для сьогодення найбільш важливими є якісні критерії, оскільки вони безпосередньо пов'язані з мовним вибором громадянина України: уявлення про те, яка мова є рідною; уявлення про те, яка мова є етнічною; мова спілкування в сім'ї;

¹ Ставицька Л. О. Соціолінгвістичні дослідження в Інституті української мови. *Соціолінгвістичні студії*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. С. 10.

² Велика А. Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України : дис... на здоб. наук. ст. канд. філол. наук. Одеса, 2012. С. 18.

мова спілкування в колективі; мова спілкування в регіоні; уявлення про потребу оволодіння мовою; уявлення про власні можливості володіння мовою; престижність цієї мови¹. Зрозуміло, що потенційно більшість молодих громадян виявляє позитивне ставлення до української мови. І навіть за визнання негативних реалій її функціонування (мова спілкування в сім'ї, колективі, регіоні) люди визнають потребу підвищення її престижності та рівня володіння. Проте на той час державна мовна політика призводила до популярності тези про офіційну двомовність (а не навпаки, як потрібно в унітарній державі).

Для більш докладного вивчення окремої особи у площині її мовного вибору – потенційного та реального – учені свого часу запропонували поняття «соціолінгвістичний портрет», що передбачає мовну характеристику окремого мовця чи групи мовців у часовому, просторовому та особистісному вимірах². Надалі дослідники стали визнавати поряд з українською та російською ідентичностями в Україні ще й «советську» та «бікультурну», які ми б поєднали, оскільки вони обидві протистояли власне українській. Зокрема та «бікультурна» ідентичність зумовлювала певні парадокси українського соціуму, коли советські покоління були налаштовані проти всього питомо українського – приймали лише Верку Сердючку, Михайла Поплавського, дівчат у стрічках із хлібом-сіллю, шароварних хлопців у гопаку та російськомовні кінофільми про Україну («Оксано, а іді-ка ти сюда!»). Ці покоління становили тоді провідний електорат і голосували за таких самих кандидатів у всілякі ради. У зворотному разі – за правильної та

¹ Бурда Т. М. Мотивація мовної поведінки білінгвів (психолінгвістичне дослідження). *Урок української*. 1999. № 9-10. С. 8-9.

² Загнітко А. П. Мовна ситуація = мовний портрет: типологійні вияви. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2011. Вип. 213. С. 89-100.

безкомпромісної мовної політики були б й інші реалії мовної та політичної ситуації. Що й відбувається сьогодні, хоча бажалося би більш радикальних заходів на користь української мови й, головне, – контролю та відповідальності щодо їх виконання.

Зрештою вченими-соціолінгвістами на той час визначалися такі чинники підвищення престижу української мови¹:

- дотримання визначеного законом мовного режиму у владних структурах (із відповідною атестацією кадрів, які мають вільно володіти державною мовою), особливо в південно-східному регіоні України);

- формування наційносвідомої еліти (правильніше сказати – рекламування в Україні саме такої еліти, що було слід почати з підбирання для того ж таки інтерв'ю осіб, які будуть спілкуватися з журналістом саме українською мовою – будь то науковець чи спортсмен);

- визначення, розвиток і підтримка соціокультурного типу, що історично визначав українця, – міцного господаря, впевненого в собі, що працює, активно залучаючи та виховуючи власних дітей у галузі сільського господарства (це закономірно призведе до переорієнтації вищої освіти на виробничі спеціальності – більш потрібні на землі, а також до зменшення притоку сільської молоді до міста, тобто відновлення соціально-історичного балансу);

- запобігання кризі української культури та, відповідно, української ідентичності (серед можливих напрямків – активна діяльність відповідних органів щодо дотримання наційної безпеки в медійній сфері, особливо телебачення, де спостерігався російський вплив);

- вироблення та здійснення в усьому соціокультурному просторі України державної програми десовєтизації цивілізаційного середовища з утвердженням наційної системи

¹ Скляр В. Асиміляція та освітній рівень, або дещо про типи мовної поведінки українців (за матеріалами перепису 2001 р.). *Урок української*. 2008. № 1-2. С. 6-11.

ціннісних орієнтацій (серед найпростіших заходів – прибирання советських пам'ятників, перейменування вулиць на первинні, історичні чи нейтральні назви, а також окремих великих міст – Дніпродзержинська, Кіровограда, Іллічівська).

Як бачимо, окремі з цих тактичних заходів уже виконано, деякі ще виконуються, ще інші потребують певного волюнтаризму (як переорієнтація на сільське господарство), а наційносвідома еліта переживає зміну поколінь. Проте саме ці особи з українськими світоглядними орієнтирами мають реалізовувати означені вище заходи, що відбудеться не відразу в демократичних умовах, де нівелюється імперативний чинник, який міг би зробити це набагато швидше.

Про колишню еліту слушно зауважив Володимир Скляр: «В українській владі, бізнесі, науці, культурі, засобах масової інформації чільне місце посідають особи, що належать до маргіналізованого за ментальністю та мовою прошарку українців, й особи, які лише за походженням є українцями. Вони мають економічні та медійні ресурси, а також важелі адміністративного впливу для нав'язування українському суспільству власних мовних стереотипів»¹.

Єдине, що можна до цього додати, – це зауваження щодо наявності серед людей, які були наділені всілякими ресурсами, не таких уже й українців за походженням, хоча за метрикою вони є такими. Річ у тім, що надто вже багато уваги було приділено советськими ідейологами «інтернаційному вихованню» (упровадження міжетнічних шлюбів, привілеї росіянам у їх розселенні на неросійських територіях, заселення в кімнати гуртожитків студентів різних націй тощо), щоб говорити про «прошарок українців», а не про «українців мішаного походження» (з євреями чи росіянами в родоводі). Якщо говорити про це як міжкультурну взаємодію, то в

¹ Скляр В. Асиміляція та освітній рівень, або дещо про типи мовної поведінки українців (за матеріалами перепису 2001 р.). *Урок української*. 2008. № 1-2. С. 6-11. С. 11.

українській історії є чимало прикладів, коли неукраїнці ставали провідниками української культури й мови (Василь Вишиваний, Дніпрова Чайка, Марко Вовчок й ін.). З іншого боку – сучасні «утримувачі ресурсів» (Р. Ахметов, І. Коломойський, Н. Шуфрич, брати Суркіси, В. Пінчук та ін.), які також зазнали зміни поколінь, коли вийшло на арену власне українське – А. Веревський, О. Рогинський, В. Поперешнюк, М. Литвин, О. Шевченко та ін.

Серед здобутків неімперативного підвищення престижності української мови можна відзначити програму перекладу нею найбільш визначних і касових зарубіжних кінофільмів та мультфільмів, що безпосередньо спрямовано на молодь і дітей – майбутнє України. Що ж стосується «совєтських» поколінь, то вони довгий час залишалися «в полоні» російськомовної кінопродукції (особливо серіалів, шоупрограм і новин), допоки ті канали не були заборонені й заблоковані через їх антиукраїнське спрямування.

Загалом телевізійна комунікація має свою специфіку, що характеризується також і різним впливом на глядача. Так, 20 років продовжувалася дискусія щодо двомовного ведення програм, і була навіть така практика в українському медійному просторі, де російськомовним учасником був представник від росії (для прикладу – у футбольних програмах) як не лише фахівець, але й носій відповідної культури. Звісно заміна російськомовних кавєєнщиків-аматорів на українськомовних акторів або фахівців-журналістів була зрештою не сприйнята як щось негативне, й українці вже виявляли більшу довіру до своїх каналів, аніж до російських (хоча не будемо забувати, що український «Інтер» був не такий уже й український), і футбольні вболівальники вже цілком нормально сприймали бесіду двох українськомовних коментаторів.

Залишалося питання пріоритетного вибору співбесідника для інтерв'ю, якого хотілося бачити лише українськомовним. І так сталося вже у 20-ті роки цього століття, коли публічним /

популярним особам, які раніше не володіли державною мовою, довелося її вивчати, щоб залишатися в статусі «публічних» у медійному просторі. Що стосується молоді, яка народилася й виросла в реально незалежній Україні, то взагалі з мовою в них проблем немає. Хоча, звісно, аби не було впливу російської в побутовому спілкуванні, то й рівень володіння наційною мовою був би значно вищий.

Щодо інтернету, який усе ж таки є новим різновидом медійства й лише формує свої пріоритети, варто зауважити таке: цей медійний простір є найбільш демократичним, оскільки дає можливість вибору користувачем своєї інформаційної лакуни: тобто мислячий юзер (користувач) уникне всіляких спамів (інформаційного сміття) і фейків (дезінформації) та увійде до сайту, де перебувають його однодумці й одномовці. На спільних форумах (обговореннях) бачимо поруч репліки обома мовами, тобто свідомі носії української вже не підлаштовуються під носіїв російської, і баланс поступово збільшується на користь першої.

До предметної площини соціолінгвістики входять також питання з історії заселення кожного регіону, формування в ньому мовно-наційної ситуації та її розвитку в умовах існування різних політичних режимів і урбаністичних рівнів. Для прикладу, Південь України, що характеризується особливим характером заселення, потребує залучення архівних даних і матеріалів офіційних переписів населення¹. Це також мусить знати публічний службовець, який або сам походить з цієї місцевості, або ж його родина колись сюди переселилася. Ці знання так само мають допомогти службовцю відчутти себе повною мірою належним до місцевої громади – як географічно, так і ментально.

¹ Демченко В. М. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України : монографія. Херсон: АЙЛАНТ, 2001. 216 с.

Білінгвізм (двомовність)

Вище ми говорили про так звану мовну війну, учасниками якої є російська мова (імперська, метрополійна, загарбницька) та українська (місцева, державна, захисна), а також про їх протистояння та засоби підтримки з боку влади.

Із погляду сьогодення в Україні зазначимо, що питання захисту мови входить безпосередньо до контексту розвитку української національної ідентичності, на яку зазіхають російські імперські сили. Тому вітчизняна наука має досліджувати закономірності розвитку українського суспільства, ураховуючи позитивні й негативні тенденції в цій сфері й те, що головним складником державно-національного комплексу є мова етносу, який за тисячоліття сформував систему власнеукраїнських духовно-культурних цінностей¹. Мова входить до цієї системи, адже виплекана багатьма поколіннями й удосконалена інтелектуальною елітою до рівня повномірного функціонування в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Мова як головний засіб комунікації тісно пов'язана із соціальними чинниками, і цей зв'язок вивчає соціолінгвістика, предметом якої є вибір мови в ситуації спілкування (комунікації) в умовах диглосії чи білінгвізму. Зокрема диглосія передбачає ідеальну ситуацію, коли мовець ситуаційно перемикає свій код із літературної форми мови на жаргонну або діалектну в гомогенній країні. Цьому ідеалу загрожує лише небезпека втручання іншої мови – зовнішньої, яка (також ситуаційно) за умови імперативної зверхності стає опонентом місцевої (внутрішньої), загрожуючи їй як на функційному рівні, так і на структурному. Найбільш небезпечною, за думкою вчених, є саме типологічно споріднена мова², адже в такому разі вибір у ситуаціях комунікації буде найбільш ускладненим.

¹ Печерна Г. Мова – генетичний код. *Українська мова та література в школі*. 1993. № 2. С. 28-33.

² Саплін Ю. Внутрішні і зовнішні чинники білінгвістичної взаємодії лексики. *Мовознавство*. 1991. №3. С.42–49.

У нашій історії таким опонентом стала російська мова, що також належить до східнослов'янської групи та має деякі спільні з українською типологічні риси. Як мова метрополії, вона мала повну перевагу у функційній сфері, домінуючи (звісно, імперативно) в освіті, управлінні, науці, культурі та розділяючи побутову сферу. При цьому українськомовне народне мистецтво, зрозуміло, не було частиною офіційної культури, і тому навіть періодично заборонялося.

На прикладі особи Тараса Шевченка можна простежити ставлення самодержавної влади до українського слова: поки поет перебував поза межами України, влада не зважала на нього взагалі; коли ж він приїжджав у рідні краї, цар особисто (! – наша емоція – *В.Д.*) реагував, і будь-який привід зумовлював покарання, що передбачало нове вислання подальше від України. Уже по смерті Шевченка, побачивши, що небезпека цілості імперії походить не так від нього особисто, як від української мови як культурно-духовного феномену, її було заборонено взагалі. І лише історичний поділ України на дві частини врятував наційну мову від зникнення, адже австро-угорська частина нашої етнічної території мала змогу вільно її розвивати в усіх сферах, і навіть у конфесійній, адже Греко-Католицька церква також була оберегом наційної мови, до того ж її священники обороняли права і свободи українського народу у виборних органах влади в тій імперії.

Натомість в умовах російської імперії її метрополійна мова впливала та пригнічувала етнічну українську (як і всі інші місцеві), звужуючи її функційний рівень аж до побутової сфери (хіба що залишалася вона в початкових сільських школах – щоб сільські діти розуміли певні імперські догми) та відповідно спрощуючи структурний рівень, щоб вона сприймалася як «говірка» російської (саме так її називали ідеологи самодержавства). Зрештою кінцевим результатом такого звуження та спрощення могла бути лише асиміляція українців. Отже, метрополійна російська домінувала над всіма місцевими

мовами як компонент білінгвізму в межах кожної території компактного проживання відповідного етносу.

Сучасна українська соціолінгвістика вивчає напрямки запобігання такій ситуації, зокрема пропонуючи засоби для розвитку наційної мови (уже державної), для підтримки мовців у комунікаційних ситуаціях і пропагування української культури загалом. Що стосується української влади, то лише після двадцяти п'яти років декларативної незалежності вона нарешті почала захищати наційну мову, сформувавши й ухваливши на законодавчому рівні відповідні акти. Залишилося лише контролювати їх виконання та активувати інституцію відповідальності за їх порушення (невиконання). Так, кампанію перейменування топонімів та урбанонімів у містах і селах мали реалізувати фахівці з культури та історії, але обов'язково із залученням лінгвістів, які стежили б за дотриманням законів української мови.

Розглянемо для прикладу таку ситуацію: у Миколаєві перейменовали вулицю *Чигрина* (більшовика-чекіста) на *Прикордонну*. Звісно, така назва прикметникового походження семантично означає саме певний кордон, якого там немає й не було. А малася на увазі межа в топографії міста. Тобто це логічно була б вулиця *Межова*, а помилка зумовлена калькуванням російського відповідника *Пограничная*, і за умови вирішення цієї колізії фахівцем-лінгвістом з аналітичним розумом калька б не пройшла.

Також слід ураховувати, що старі назви (досовєтські) можуть репрезентувати імперську ідеологію. У Херсоні *Катерининський* собор формально присвячений певній святій Катерині, але всі тоді ще (кінець XVIII століття) знали, що це присвята чинній імператриці (геть не святій!). Тобто назва однозначно імперська. Таким могло бути й повернення назв *Єлисаветград* або *Катериноград*, адже певні сили в тих містах цього дуже хотіли. а деякі депутати – лобіювали їх бажання. Ухвалення ж актуальних назв – власне української

Кропивницький та компромісної *Дніпро* – знаменує перемогу вже нового українського електорату. І певно, десь попереду (із новими поколіннями свідомих українців) – ще й зміна багатьох назв відповідно до традицій українського народу, а не російськомовних кліше. Для прикладу, замість Миколаєва – *Миколине*, замість Вознесенська – *Вознесенське* тощо (адже це «місто», а не «город», і тому «воно», а не «він», та ще й так називають їх довколишні селяни, тобто нарід-суверен).

Принагідно зауважимо, що наше сьогоднішня відзначено можливістю перегляду канонізованих у попередні часи тенденцій розвитку гуманітарних галузей науки. Це стосується ідеїзації будь-якої галузі, тобто її спрямування на виконання певного ідейологічного завдання. Так, історична наука свого часу мусила виробити та впровадити в комплекс компетенцій, отримуваних школярами і студентами, безсумнівні переконання щодо єдиної колиски «трьох братніх народів», визначального внеску російської культури в розвиток української тощо, юридична наука була зобов'язана обстоювати безпеку державної власності (узагалі правний нонсенс). І громадянин навіть не замислювався, чому *росія* – «старший брат», а не «сестра» (!). І чому вона старша, коли хронологічно молодша? Не кажучи вже про те, що *Малоросія* – це за науковою метамовою «початкова автохтонна територія» (як Мала Азія чи Мала Греція), а *Великоросія* – власне цілина, «нова земля».

Й у сфері української мови як науки таким стратегічним завданням було всіляке наближення до російської мови – як через її походження, історію, так і конкретно через її структуру. Це завдання виконували чимало українських лінгвістів, які всіляко доводили таку спорідненість. Першим напрямком було наближення в мовних нормах (для прикладу – кличний відмінок, який активно задіяний в українській мові, було названо «формою» лише для того, щоб не випереджати російську за кількістю відмінків). Другим напрямком була лексика, що найкраще виконувала означене ідейологічне завдання, оскільки

словники використовуються пересічними користувачами, які їм цілком довіряють як закону (для прикладу – до російського слова *спор* першим відповідником виставлялася одиниця *спір*, а вже другим – *суперечка*). Третій напрямок – стилістичне розмежування мовних одиниць – мав не лише поставити на перше місце відповідники – російськомовні кальки, але й декларувати їх як складники саме наукового та офіційно-ділового стилів мовлення¹.

Тому, скажімо, слово *задача* формулювалося як «завдання» в науковому тексті (і як термін у математиці чи фізиці), а *рисунок* – як ілюстрація (схема чи інший малюнок). Ми впевнені, що відповідники *завдання* та *малюнок* виконали б усі ті функції й були б зрозумілі в будь-якому стилі. Те ж саме було з використанням терміна *відгук* як назви ділового документа. Відомі методисти української мови авторитетно переконували своїх учнів, що *відгук* – то в лісі відбиття звуку, а в діловій мові потрібен *відзив* (за реальною семантикою – таке саме відбиття). Аналогічні дискусії відбувалися й довкола *доручення*, яке трансформували в *довіреність*.

Так створювалося враження, що українська «сільська» (певно, діалектна) мова не пасує до наукового чи ділового стилів, і лише наближені до російських терміни мають «серйозний» характер. До цього долучалися кальковані словосполучення активного ділового мовлення (типу *приймати участь, у першу чергу, до сьогоднішнього дня* та ін.). Причому десь тридцять років учителі навчали дітей використовувати одиницю *протягом* як заміник сполуки *на протязі* (бо то, як вони казали, «на сквозняку»), однак лише зараз і ця калькована одиниця потроху замінюється на логічне *впродовж* (*упродовж*).

За ідейологічним виміром такому спотворенню української мови сприяло й совєтське телебачення, де комічно стилізувалося

¹ Демченко В. М. Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів: монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 104 с.

мовлення українців за допомогою окремих лексичних елементів (для прикладу – «*Василь, будем работать*», «*не слухай*», «*добре*»), а також фонетичних (оте дивовижне «*есть предложенья завершить пренія*»). Та й самі кінематографічні образи (типу Тарапуньки чи Голохвастова) ставили українську культуру на нижчий ступінь.

Зрештою ми переконані, що наразі нарешті настав той час, коли поряд із перейменуванням вулиць (щоправда, дещо запізнілим) потрібно переглядати й український правопис, зокрема позбавляючись означеного тривалого російськомовного впливу. У такому разі мовна наука та відповідні інституції мають кодифікувати власне українські мовні форми як елементи наукового стилю. Для прикладу, одиниці *трудова суперечка*, *державновладний*, *публічноправовий* мають замінити помилкові та нелогічні відповідники *трудовий спір*, *державно-владний*, *публічно-правовий* (останні дві порушують елементарне правило написання складних прикметників), а *прийнятий* (парламентом Закон) буде повсюдно змінено на *ухвалений* (або й *вироблений*), оскільки *прийнятий* семантично не відповідає потрібному смислу (більше як «отриманий», а не «затверджений»).

Отже, можна зробити проміжний висновок про значуще явище вибору мови в умовах білінгвізму (зокрема в ситуації контакту / протистояння близькоспоріднених мов, та ще й в імперії, де одна з них мала домінантне становище, а інша була пригнобленою і навіть перманентно забороненою), у державі, яка тільки-но позбулася колоніальної залежності та в якій досі колишня метрополійна мова (російська) активно вживається в повсякденному спілкуванні чималої кількості громадян. Зрозуміло, що з перемогою у війні з тією колишньою метрополією ця кількість суттєво зменшиться, але для повноцінного повернення українськомовної комунікації потрібен не лише час, але й активність держави та громадськості в дієвій реалізації мовної політики.

Материнська мова як чинник соціолінгвістики

Певно, не варто доводити значення жінки в розвитку світу – від початку «людини розумної» до нашого часу, коли поняття «унісекс», «полігендер» є не просто популярними – вони зацікавлюють, привертають увагу людей, які відчують певні статеві колізії як на внутрішньому рівні (психологічному), так і на зовнішньому (правовому). І саме поняття «гендер» передбачає не так біологічне розрізнення (для такого використовується «стать»), як психологічне, коли людина відчуває себе жінкою чи чоловіком, незважаючи на свою фактичну стать¹. У цьому й полягає найвищий рівень демократизму, антропоцентризму, проте виявляються й певні гендерні колізії у правовому чи соціальному вимірах.

Для прикладу – фемінітиви, що активно впроваджуються у мовленнєву практику, проте можуть подобатися не всім, адже певна жінка, можливо, саме й хотіла, отримавши омріяний науковий чи управлінський статус, бути «доктором» або «директором», а не «докторкою» / «директоркою». І це навіть не обов'язково її сексуальний вибір, а суто психологічний (скажімо, хотіла довести, що вона нічим не гірша за знайомих їй чоловіків із таким статусом). Ми вже розглядали цей феномен, аналізуючи питання рівноправності жінки й чоловіка в управлінській структурі². Проте принагідно наведемо таку колізію: лекторка – фахівець із питань гендеру, а її титулами фіксуються «доктор», «професор» і навіть «завідувач». Що це – лицемірство чи невігластво?

¹ Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Поняття принципу гендерної рівності та його взаємозв'язок із суміжними термінами. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування* : матеріали наукового семінару (м. Дніпро, 8 грудня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 30–35.

² Демченко В.М., Ковальська Н.М. Гендерне інтегрування як чинник реформування публічного управління в Україні. *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 3 (86). С. 149-155. DOI : <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.3.19>

Наведемо аргумент на користь важливості жінки (і навіть визначальної) із твору Агати Крісті – відомої письменниці, авторки найбільш популярних серед читачів усього світу детективних романів, яка була промовистою представницею жіночого ренесансу періоду соціальних трансформацій першої третини XX століття. Так, поряд з описом психологічного сприйняття європейцями тодішніх технологічних новацій (не завжди позитивної реакції на автомобіль, трамвай, телефон тощо) відзначаємо й гендерні проблеми, що на той час активізувалися: жінки намагалися домогтися пошани до себе як рівноправних із чоловіками – займалися спортом, літературою, правом, освітою, намагалися увійти у промислову сферу, проте всюди зустрічали спротив із боку чоловіків (також відзначимо носіння ними «чоловічих» предметів одягу, куріння цигарок, грубий стиль мовлення та вимоги щодо шлюбного лібералізму).

Звісно, Агата Крісті як прогресивна людина намагалася й у своїх творах захистити жінок, розкрити їх психологію та соціальні перспективи. Проте роздуми письменниці все одно концентрувалися на первинному призначенні жінки як матері. Так, одна з персонажок роману про давній Єгипет говорить, що жінка займає головне місце, адже народжує майбутніх землевласників, і від того, як саме вона їх виховає, залежить не лише їх майбутнє, але й майбутнє Єгипту. Сказано дуже просто й дуже слушно. Недарма в середньовічній Європі був відомий вислів «мати королів» (зокрема щодо нашої Анни Ярославівни), а в Монголії, що завоювала пів світу, саме матері великих ханів чинили найбільший вплив навіть на зовнішню політику імперії. Маємо підозру, що й диктатору путіну остаточно засмітила мозок якась наближена до нього жінка – у всякому разі відчувається конкретний вплив на його примітивну особистість, який виявився швидким й ефективним (або ж план нападу на українську територію завідома був розрахований на тридцять років уперед, що також можливо, і про це буде далі).

Тобто роль жінки у світовій історії та в наших реаліях – безсумнівна. Недарма є версії (і доволі слухні) про певну жіночу природу навіть на божественному рівні, на кшталт «Єва – перша, Адам – другий» тощо. Ми й не заперечуємо, хай буде так. Що ж до мови та значення в цій сфері жінки, пояснимо далі.

У переписах населення існує пункт «рідна мова». Певний час поряд із ним був пункт «наційність», що вибиралася анкетованими суто суб'єктивно, і певно тому вона вже не фіксується в анкеті й поступилася виміру «рідна мова». У світовій соціолінгвістиці цей пункт називається «мова матері» / «материнська мова», що ще більш конкретний і запобігає суб'єктивності. Тобто анкетований просто фіксує, якою була чи є мова його матері, навіть не думаючи, що це мова, якою він виховувався ще від пелюшок, і навіть раніше – ще в материнському лоні сприймаючи перші звуки світу.

Отже, материнська мова – це перша сприйнята людиною звукова система, і якщо навіть надалі через певні причини особа виховувалася в іншомовному середовищі, у її генетичному наборі зафіксована саме мова матері. Це добре видно сьогодні, коли публічні особи – від депутата до продавчині, які змушені поза побутом говорити українською, не мають із цим жодних проблем. Натомість особа, яка була вихована російськомовною матір'ю, а ще й мала в минулому кілька неукраїнських поколінь, за всього її бажання не може говорити як українець. Звісно, є окремі люди – вроджені поліглоти, які вільно говорять українською, проте все одно відчувається їх неукраїнське походження. І набагато більше таких, хто, маючи батька африканця чи латиноамериканця, є українськомовним, адже такою була чи є його / її мати.

Це виявили й результати анкетування, яке ми проводили ще наприкінці ХХ століття серед херсонців. За ними, в середньому 5 % відсотків анкетованих мали батька з російською мовою й матір з українською і виявляли хай не повний вибір

материнської мови у спілкуванні, але потенційний – однозначно, зокрема і для власних дітей.

На жаль, тогочасні реалії були постсовєтськими і продовжували попередню асиміляційну практику. Зокрема жінки, які переїжджали до міста із села з малими дітьми, автоматично починали говорити з ними російською як історично мовою міської субкультури (до речі, це властиво було й західним містам, де залишалися ще традиції русофільства від кінця XIX століття). Звісно, діти швидко засвоювали нову мовну практику і ставали справжніми містянами – міщанами. Така ось біда. Ніхто ж не думав, що умовний резидент (шпигун) це все спостерігав і робив висновок для москви, що ті ж херсонці вже готові бути частиною «великої» російської імперії, адже вони говорять лише її мовою.

Такий ось місток вимальовується між визначальною роллю жінки як матері та причинами сьогоденішньої кривавої загарбницької агресії з боку імперії. З іншого боку, від початку вторгнення ворога саме жінки стали активними борчинями за свободу, вони героїчно були першими на херсонському майдані, вони надають волонтерську допомогу, є найбільш активними в інтернетних боях-суперечках і безпосередньо протистоять ворогові на фронті, працюють у поліції. А головне – є носіями української мови, показуючи не лише в державній установі, але й у будь-якому магазині, лікарні чи на ринку, що українська мова живе в українському місті (навіть у Миколаєві та Одесі).

У вимірі близького майбутнього можна прогнозувати ще більший вияв жіночого початку в Україні, адже наша нація з давніх часів була ближчою до матріярхату, аніж до патріярхату (як у росії, адже ще давня московщина була спадкоємницею азійських монгольських традицій, а давня Русь-Україна – європейських). Тому логічно уявити, що вже у близькій перспективі жінка буде нашою Прем'єркою або Президенткою, а її українська мова виховуватиме реально демократичних громадян.

Підсумовуючи соціолінгвістичну тему зазначимо, що можна спрогнозувати деякі можливі зміни в мові, пов'язані і з діалектними тенденціями. Так, якби терміни латинського походження функціювали в українській мові на діалектному рівні, вони би трансформувалися під впливом українських фонетичних законів, а не російських. Для прикладу, характерна загальнонародна сполука *ли* вимовлялася б так і в іншомовних словах (*інтелигенція*, *мінералізація*); російські форми прізвищ із суфіксами *-ов-*, *-ев-* фіксувалися б як *Іванів*, *Семенів*, *Сергейів* тощо. Натомість у російській мові мала б декларуватися вимова (надалі й написання) українських онімів за їх реяльною формою, на кшталт *Пэтрэнко*, *Максымэнко*, *Корэныха* тощо.

Зрештою таке, здавалося б, нереяльне майбутнє може стати реяльним за певних умов, серед яких – постання не лише європейської України, але й принципово нової Росії – насправді демократичної та унітарної. Що ж, потрібно мріяти – це ж бо питома ознака людини як істоти розумної.

ТЕМА 4. АКТУАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Насамперед колізію правописних перспектив зілюструємо за допомогою слова *матеріал* (похідні – *матеріальний*, *матеріалізм* тощо), що походить від лат. *māteria* – «первісна речовина». Як і в українській, у латині (чи похідних від неї мовах) вимова двох суміжних голосних *-ia* не могла бути чітко відокремленою (спробуйте так вимовити і зрозумієте цю недоладність), а тому передбачала йотований інтерзвук. Через це фонетична реалізація у формі *матеріальний*, що існувала в нашій мові ще 100 років тому, є повною мірою логічною.

Проте в перспективі в українській мові така трансформація може мати продовження у формах *матер'яльний* (*матер'ял*, *матер'ялізм*) і навіть *матєр'я*, що безпосередньо вказує на первісну латинську етимологію, пов'язану з концептом «мати» – головним у всіх мовах світу. Тобто, ураховуючи логіку й фонетичні закони української мови, можна спрогнозувати певні новації (відносні, адже такі форми можливі в територіальних діалектах або в інших певних стратах наційної мови).

Отже, розглянемо більш докладно нові мовні моделі та форми, що в майбутній Україні можуть стати кодифікованими й загальноприйнятими.

Потенційна новація #1 (принцип логічності)

2013 року ми створили й опублікували монографію «Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів», що присвячена виміру логічності в мові¹. Так, елементарними прикладами нелогічності є, скажімо, російське *сегодня* (вимовляється *сєводня*), французьке *Renault* (вимовляється *Рено*), англійське *ball* (вимовляється *бол*) й

¹ Демченко В. М. Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів: монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 104 с.

подібні невідповідності в інших мовах. Тобто графіка не відповідає фонетиці, що пов'язано з різноманітними колізіями у процесі розвитку мов, зокрема з імперативним впливом зовнішньої – більш впливової (скажімо, мови імперії).

Звісно, кожна з таких мов намагалася свого часу очищуватися від чужих нашарувань і наразі протистоїть тій же англійській як джерелу нескінченних термінів інформаційних / цифрових технологій. Так само українська мова мусить активно очищуватися від російськомовних калькованих форм, і головним принципом має бути логічність мовної одиниці. Цю логічність громадянам – учням та їх батькам – має пояснити шкільний учитель (у нашому разі – ще й публічний службовець), який і сам мусить зрозуміти та прийняти логічні зміни в мові. Скажімо, з'ясувати для себе, що слова *Федір*, *Марфа*, *ефір*, *кафедра* – тієї самої природи що й *Теодор*, *Марта*, *театр*, *сатира* (спільний давньогрецький звук *th*), і бути готовим до повернення звука *т* у цих словах. До того ж на це натякає Правопис 2019 року, дозволяючи варіантність вибору¹.

Мовна логіка є актуальною для окремого етносу й навпаки – відмінною в іншого. Так, в українській мові *наполягати* походить від дієслова *лежати*, а в російській *настоять* – від *стояти*. Українське *свято* передбачає шанобливе ставлення до певної визначної дати, а російський *праздник* – проведення такого дня «праздно», тобто нічого не роблячи). Українське *одружитися* з... позначає рівноправне подружжя, а російський *жениться на...* – вищий статус чоловіка². Така логіка підкріплюється не лише історичним досвідом, але й семантикою

¹ Правопис української мови. Схвалено Кабінетом Міністрів України від 22 травня 2019 р. URL: <https://osvitoria.media/experience/novyj-pravopys-povnyj-tekst-ta-osnovni-zminy/>

² Демченко В. М. Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів: монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 104 с.

синтаксичних конструкцій, у яких прийменник *з* поєднує рівні частини, а *на* – нерівні.

Такі приклади мають бути усвідомлені молоддю як один з аргументів принципової відмінності між українською та російською ідентичностями, що нині має неабияку важливість в умовах інформаційної війни з агресором-імперіалістом.

У цьому ж колі потрібно з'ясувати сьогоденне трактування терміна *наційний* (відомого всім як *національний*), що за Законом України 2022 року «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» стосується української нації як «самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями»¹, але її членом уже може себе ідентифікувати представник будь-якого іншого етносу. Тобто ознаки громадянської та наційної ідентичностей складаються в один комплекс, обов'язковими елементами якого є українські наційні духовно-культурні цінності, зокрема мова.

Від початку війни переважна більшість українських громадян чітко усвідомили цю ідентичність, і це усвідомлення призвело до єднання народу України в боротьбі проти загарбника незалежно від будь-якого розподілу – етнічного, вікового, статевого, соціального. Проте термін *етнічний* ми розуміємо і як приналежний до безпосередньо українців, адже він передбачає й відповідну генетику (менталітет), що вміщує вищеназвані символи, історичну пам'ять, духовно-культурні цінності, мову, а також сонм героїв, які боролися за незалежність українців і створення власної держави. Серед них були й неукраїнці (скажімо, Василь Вишиваний-Габсбург або

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>

Сергій Параджанов). І принципове визнання громадянами України таких героїв (для прикладу – Степана Бандери) свідчить про аналізовану нами ідентичність.

Ще один визначальний термін є не те що нелогічним, а й абсурдним. Це головна ознака попередньої держави – *радянський* (*союз, республіка, народ* тощо), що походить від іменника *рада* й передбачає такий устрій, коли визначальними в державі є всілякі ради депутатів (від сільської до верховної), які є законодавчою владою – поряд із виконавчою та судовою. ПРОТЕ (виділення наше – В.Д.) гасло «влада рад» було вдало (віроломно) придумане Ленінім – «вождем пролетаріату» (до чого той індіанський «вождь» і «пролетаріат», представників якого серед перших більшовиків не було взагалі?), а реально в тій державі ради жодної влади НЕ МАЛИ, отримуючи накази й готові рішення від органів партії.

Через це термін-ознаку *радянський* використовувати не можна категорично, адже такими чином ми продовжуємо ту історичну оману (фікцію). Тому на позначення того періоду використовуємо ознаку *советський* як власне штамп (аналогійно в англійській – *soviet*). Парадоксальною ж ця ситуація є тим, що реяльний *радянський устрій* – це ознака демократії, де нарід делегує свої повноваження депутатам, що від його імені складають закони, за якими надалі буде жити той нарід. І це відбувається в сучасній Україні, яку можна назвати *радянською* лише наразі – у ХХІ сторіччі. Тобто від 20-х років до 90-х вона була *советською*, а сьогодні є *радянською*!

Отже, за принципом логічності потрібно розглянути випадки калькування в українській мові на всіх рівнях, зокрема фонетичному. Так, у російських прізвищах *Андреев, Гуреев*, де після приголосного *р* прийнято писати голосний *е*, потрібно за аналогією залишити суфікс –*еев*, як це робиться в інших тієї ж моделі (на –*тый*): *Матвеев, Сергеев* тощо. До того ж сполука *ре* вимовляється немилозвучно (ще: *Зверев*). Зрозуміло, що цей

твердий *р* – данина українській фонетиці, але ставити виняток вище за закони милозвучності, гадаємо, не варто.

Іншою проблемою є взагалі вимова російських прізвищ наближено до оригіналу, чим порушуються норми Правопису. Так, чуємо *Петров, Алексєєв* (має бути *Петров, Алексєєв*). До цього потрібно додати подібну вимову й українських на кшталт *Белік, Колєсніченко* тощо. Ми ще розглянемо цю тему, а тут – відповідно до теми новацій – зазначимо лише, що існує дві тенденції виправлення ситуації з російськими прізвищами:

1) написання прізвищ іноземних громадян (зокрема й росіян) відповідно до вимови в оригіналі, а прізвищ громадян України – за відповідними правилами української мови;

2) написання прізвищ іноземних громадян відповідно до вимови в оригіналі, а прізвища громадян України переробити за українським зразком (на кшталт *Бєляєв* – *Біляїв, Петров* – *Петрів* тощо).

Чи буде те реалізовано, чи ні, але реяльно насамперед виправити помилки в українських прізвищах, які було зроблено в паспортах або через невігластво, або й умисно (*Кобзарь* → *Кобзар, Бєлий* → *Білий, Сімонєнко* → *Симоненко* тощо).

Часом алогійна мовна форма може з'являтися через бажання замінити кальковану одиницю. Її автор (тобто перший поширювач) упроваджує таке слово, і через публічне неодноразове повторення воно стає кодифікованим. Так сталося останнім часом (три-чотири роки) з іменником *виклики*, яким замінили загальноновживаний відповідник *проблеми*. Проте, по-перше, це також калька (від рос. *вызовы*), по-друге – в інших ситуаціях має геть іншу семантику (*виклик* сантехніка, телефонний *виклик* тощо), а по-третє – у значенні «проблеми» також має семантичну колізію: *виклики* державі (тобто протистояння їй) чи *виклики* держави (її проблеми)? Також воно має й сему загрози. Гадаємо, варто залишити іменник *проблеми* (давньогрецького походження) з використанням у певних ситуаціях відповідника *загрози*:

- «Перед державою постає *проблема* повоєнної відбудови».
- «Перед державою постає *загроза* повторення агресії з боку росії».

До речі, практику написання топоніма *росія* з малої літери, що розпочалася від початку відкритої війни, можна аргументувати не лише негативними емоціями, які та країна викликає в українців, але й історичними колізіями: крадіжка (імперативне перенесення) царем Петром цієї назви зі старожитньої української території на новітню московську зумовлює дещо інше сприйняття тієї *русі* (по-грецькому – *росії*) – не як державного бренду, а як певної позначки – штампу, що під собою не має історії (на кшталт *примор'я, болота, степу* чи *лісу*).

На синтаксичному рівні логічність пов'язана з пунктуацією, що часто й репрезентує сутність (рацію) речення (тексту). Зокрема вставні слова, що підсвідомо завжди відокремлюються, отримують таким чином зайву сему. Скажімо, у варіанті «це рішення, *звичайно*, призводить до успіху» виявляється модальна логіка: мовець демонструє своє позитивне ставлення до твердження. Інший варіант – «це рішення *звичайно* призводить до успіху» – також логічний: мовець зазначає, що цей позитив завжди наявний. Тобто обидва варіанти об'єднує сема переконаності в позитивності рішення, а тому вистачить одного з них, яким вважаємо другий, адже аналізоване твердження є авторським, через що модальний елемент узагалі є зайвими (тобто ніби тавтологією).

На рівні фразеології нелогічні конструкції функціонують у науковому чи діловому стилях, і вони також переважно кальковані, а тому мають питомий український відповідник – часто більш логічний. Так, у словосполученні *поставлене питання* таким є дієприкметник, що замінюється на *висунуте*, хоча також не надто органічне. Тому пропонуємо інші варіанти: «*зазначене* нами питання» чи *запропоноване*. Інший приклад – *сполука носить характер* (скажімо, «*війна носить характер*

імперіалістичної»), що є нелогічною та потребує використання універсального допоміжного дієслова *мати* («війна має характер імперіалістичної», а ще краще – «війна є імперіалістичною»). До речі, нелогічність слів *лежить*, *стоїть* у таких фразеологічних ситуаціях має ту саму російськомовну природу, що й звичний для нас алогізм *сніг іде* (асоціація: куди?), логічним заміном якого має бути *сніг падає* (анг. *snow is falling*, нім. *Schnee fällt*, хорв. *snijeg pada* тощо).

Потенційна новація #2

Якщо взяти слова іншомовного походження з кінцевим формантом *-ia* (фонетично *-ія*), то їх дуже багато в усіх мовах світу, адже вони складають наукову термінологію, насамперед у соціальних науках. Ось і саме слово-ознака *соціальні* має ті самі перспективи, ще й більш різноманітні, бо ж у нього більше однокорених форм. Скажімо, потенційне *соціалізм* тоді продовжиться в *соцьялізм*, але м'яке *ц* у цьому варіанті (*вар'янти*) перед приголосним *й* дещо твердішає, вимагаючи розділової вимови, а те водночас вимагає зміни у правописі щодо апострофу після *ц*. Так само варіант *соціум* (*соцьюм*, *соціюм*) отримує перспективу *соц'юм*. Тобто, як бачимо, потенційні трансформації зумовлюють і відповідні зміни в чинних правилах.

Зрештою залишаємо за собою найбільш логічний варіант (варіант, вар'янт) – *матеріальний*, *соціум*, *територіальний* тощо, що можна аргументувати складом таких слів, де корінь закінчується на такий собі напівголосний, а формально – узагалі на *й* (*провінція* – *провінціяльний*, *морфологія* – *морфологійний*, *нація* – *наційний* тощо).

Як бачимо, ця колізія відбувається як на фонетичному рівні (за законами милозвучності української мови), так і на морфологічному, адже стосується похідних прикметників і дієслів. Скажімо, іменник *функція* утворює прикметник *функційний* та дієслово *функціювати* (через суфікси *-н-* та *-ува*). Тобто колишній калькований суфікс *-онал-* тут є недоладним.

Примітно, що деякі правильні форми цієї моделі не викликають заперечень (тобто вони загальноновживані): *позиціювання* (від *позиція*), *інформаційний* (*інформація*), *традиційний* (*традиція*), а тому такими мають бути й інші – *санкційний* (*санкція*), *хронологійний* (*хронологія*), *раційний* (*рація* – від лат. *ratio*), *морфологічний* (*морфологія*) тощо.

Отже, *стратегія* матиме похідну форму *стратегійний*, *ностальгія* – *ностальгійний*. І навпаки – якщо брати звичні нам кальковані форми *стратегічний* та *ностальгічний*, то їх первинними відповідниками логічно є *стратегіка* та *ностальгіка* (відповідно до чергування **к** / **ч**). Тому *геній* – *геніальний*, *артерія* – *артеріальний*, *індустрія* – *індустріальний* (або й *індустрійний*), і оскільки не викликають заперечень *авдієнція*, *гієна*, *рієлтор*, *клієнт*, *тамплієр*, то може бути й *діягноз*, *ціянід*, *фіялка*. Гадаємо, не викликає заперечень і форма *азійський* (бо *азія*), хоча калькована форма *азіатський* сьогодні ще доволі активна й надалі змінилася б на *азіятський*. І був би тоді *азіят*, а так він *азієць* (як *європєць* або *африканєць*).

Гадаємо, що логічні форми не викличуть у загалу мовців жодного спротиву, незважаючи на численну кодифікацію й тиражування помилкових мовних форм у державних документах. Скажімо, іменник *гармонія* отримує логічні похідні форми *гармонійний* (бо якщо *гармонічний* – то від *гармоніки*, що є іншим за значенням словом), *гармоніювати* (а не *гармонізувати* від калькованої форми *гармонізація*).

Може бути й інша аргументація щодо логічної форми таких слів. Так, мовна одиниця *диференційована* трактується як похідна від дієслова *диференціювати* (тобто за семантикою це дієприкметник). Проте варіант *диференційний* також цілком зрозумілий, хоча й передає лише прикметникові ознаки (без семи дії).

Як приклад по-простому ефективної «українізації» можна навести прикметник *емоційна*, що походить від іменника *емоція* та є логічною формою. Проте ще не так давно варіант

емоціональна (пряма російськомовна калька) не викликав жодних заперечень, і тому непомітна зміна на логічний відповідник – то справжня мініреволюція, і людина, яка першою це зробила, заслуговує на пошану. Утім такою революційною формою була б і *емоційальна*, що також зберігає кінцевий кореневий *-й-*.

Інтродукція 1

Калькування російськомовних форм упродовж 50–60 років завдало істотного впливу на структуру української мови, зокрема на рівнях граматики та фразеології. Ці форми поступово замінювалися на питомі українські (хоча часом поетапно: *необхідно – слід – потрібно, на протязі – протягом – упродовж*), і певний новий державний документ отримував інші терміни порівняно з попереднім (*зложники – заручники*), хоча чимало кальок усе ж таки залишилося (*у тому числі, прийняти закон, відзив*) – при тому що правильні (питомо українські) відповідники не викликають жодних зауважень (відповідно *зокрема, ухвалити закон, відгук*).

Потенційна новація #3

Помилкові форми, що кодифіковані через уживання в державних документах, трапляються серед складних слів, які пишуться з дефісом.

Такими є терміни моделі «...-правовий» (*адміністративно-правовий, міжнародно-правовий, кримінально-правовий, публічно-правовий* тощо), які походять від означального словосполучення (*адміністративне право, міжнародне право, кримінальне право, публічне право*), та аналогічної моделі «...-процес» (з аналогійними прикладами). Ці моделі, за правилом, не можуть писатися з дефісом, адже словосполучення з підрядним зв'язком зумовлюють написання похідних прикметників разом (класичні приклади від советського часу – *червонопрапорний, машинобудівний, сільськогосподарський* тощо), і школярам від 5 класу втовкмачували це правило. Проте

в російській мові ті юридичні терміни писалися з дефісом, і таке написання, звичайно, було перенесено в українську. Зауважимо, що в правописі російської мови так само це правило порушується, тобто разом із калькою перенесли й помилку, а оскільки вона наповнює всі кодекси й навіть складає їх назви, то стає кодифікованою.

Потрібно віддати належне тим юристам-укладачам, які це відчули й назвали окремі кодекси інакше – *Адміністративний процесуальний кодекс України* від 2013 року (а попередній був *Адміністративно-процесуальний...*), аналогічно – *Кримінальний процесуальний...* Хоча в коментарях усе одно певні ситуації описуються по-старому, на кшталт «*кримінально-процесуальні відносини*», тобто в назві одне (по-новому), а в похідних варіантах – інше (по-старому).

Водночас не викликає сумніву у правників і державників написання разом подібних складних слів – *загальноправові* (від *загальне право*) та *приватноправові* (від *приватне право*). До того ж остання форма – це семантична калька від рос. *частное*, а тому не правильна (у такому разі має бути «часткове», «окреме» чи «конкретне», тобто *конкретноправові*). Отже, відбувається ніби психологічне навіювання від невмирущого імперського аргументу «так прийнято», адже іншого аргументу немає ні в словниках, ні в підручниках. І кожному школяреві відомо, що написання з дефісом означає «і такий, і такий», тобто *публічно-правовий* – то «і публічний, і правовий». Звісно, таке значення в суспільстві реальне (!), але тоді воно не пов'язане з публічним правом.

Так само сприймається в логічному вимірі складне слово *державно-владний* (сьогодні – *публічно-владний*) – як певна ознака, що поєднує і державний аспект, і владний. Проте ми говоримо тут про *державну (публічну) владу*, а тому це має бути *державновладний (публічновладний)*. Гадаємо, до такої форми можна швидко звикнути, як юристи-науковці звикли до

виправленого редактором слова *внутрішньоорганізаційний*, що є логічним і, головне, – відповідає правилу.

Не забуваємо, що в науці, зокрема соціології, педагогії, психології, таких слів дуже багато й вони можуть бути й семантично складнішими. Це зокрема *суспільно корисний, соціально схвальний, морально зрілий, професійно значущий, індивідуально спрямований* тощо, де наявний підрядний зв'язок, але дещо складніший за семантикою. Тут колізія виявляється в тому, що написання з дефісом буде помилкою, а разом – надто незвична форма. А тому сучасні науковці намагаються писати ті частини окремо, хоча правильна форма – цільна – найбільш логічна. Так, *професійно підготовлений* візуально чітко передає семантику «підготовлений до професії»; інший же варіант – *професійно підготовлений* – ілюструватиме значення «підготовлений професійно»; *практично зорієнтований* означає орієнтованість реяльну – практичну, а *практично зорієнтований* – орієнтованість на практику.

Звісно, це стосується зорового сприйняття довгого слова (на слух бо воно є таким самим), адже тут може бути, скажімо, збіг двох однакових голосних усередині (*особистісно орієнтований, індивідуально особистісний*), проте вже давно існують у загальній практиці одиниці *загальноосвітні* чи *високоосвічені*, що не викликають жодних питань. Тобто, якщо чітко дотримуватися логічного правила про підрядне словосполучення, яке породжує складне нерозривне слово, та писати такі слова разом, часте їх повторення призведе до звикання, як це відбувається, скажімо, у германській мові, де нові слова можуть складатися взагалі експромтом – як конструктор із різних основ.

Інтродукція 2

Гадаємо, що авторитетні фахівці певно мають визначальний вплив на кодифікацію нового терміна, який не завжди є органічним і логічним, але через частотну його повторюваність (тиражування помилки) і використання в державних актах стає

кодіфікованим в українській мові. Такими стали термін *просунутий* зі значенням «передовий, прогресивний» (англ. *advanced*), що взятий методистами-лінгвістами як калька від російського сленгізму (підкреслення наше – В.Д.) на позначення певного рівня володіння англійською чи іншою мовою, а також термін *нікчемний*, переосмислений науковцями-юристами як «недійсний» (скажімо, *нікчемний акт*), але генетично й логічно асоційований з негативною характеристикою людини (*нікчема*, *нікчемний чоловік* – на відміну від *чемний*).

Тобто однозначно такі неадаптивні форми є прерогативою лише окремих людей, але які мають змогу ці слова поширювати серед загалу, уводячи їх до державних документів і стандартів. На жаль, у тому колі обмаль фахівців із мовним чуттям, які б відчули нелогічність або неорганічність таких форм саме на ґрунті української мови. Скажімо, футбольні коментатори – молоді люди з високою фаховою підготовкою, зокрема й досконалою мовою, – вимовляють іспанське ім'я *Xavi* як *Чаві*, аргументуючи таку вимову каталонським походженням гравця, адже в інших провінціях Іспанії його фонетичними варіантами є *Хаві*, *Ксаві*, *Шаві*. Проте «ріже вухо» інше – повномірне м'яке вимовлення приголосного *ч*, чого бути не може, крім як у російській мові. Тобто коментатор мусить його вимовляти за фонетичними законами саме української мови – як твердий чи хоча б напівпом'якшений звук. Це елементарний приклад мовного чуття. До речі, ці хлопці часто грішать суто російською вимовою й іншомовних прізвищ – на кшталт *Лескот*, *Сімонс*, *Чівел*, *Стерлінг* тощо, адже англомовні люди так м'яко ці приголосні звуки не вимовляють.

Потенційна новація #4

Окрім мовних проблем, викликаних калькуванням, існують і правописні (як ті ж таки складні слова). Так, у правилах написання слів із великої літери немає однозначного положення щодо назв посад (*міністр*, *голова*), звань (*заслужений*, *лауреат*) і деяких інших форм на кшталт *Український нарід*, *Перемога*,

Революція Гідності. Гадаємо, що й у назвах «вищих державних органів» лише перше слово має писатися з великої літери (Верховна **рада** України), множинна форма – лише з малої (Кабінет **міністрів** України, Збройні **сили** України). Така невизначеність зумовлює хаотичність у мові, коли кожен може писати, як йому подобається (у Правописі сказано – «урочиста форма»), і той кожен має сам вибирати, чи в урочистому контексті він уживає те статусне слово, чи ні).

Є й більш прості колізії, що також потребують конкретики. Скажімо, означення *незалежна* вже так само «навічно» кодифіковане в цільній формі, хоча за правилом пов'язаний із ним додаток (*від когось*) зумовлює окреме написання. Така кодифікація певно відбулася тому, що слово *незалежна* є маркером нашої сучасної сутності, і тому окремо взагалі не сприймається. Аналогією є ознака *неможлива*, де варіант *не можлива* все ж таки більш звичний за *не залежна* (частіше використовується форма *неможливо* як калька рос. *невозможно*, хоча друга частина синтаксичної конструкції – *...щось зробити* – примушує окреме написання – *не можливо*, а радше – *не можна*). Тобто маємо феномен звикання до мовної одиниці, і тому будь-яка форма, але логічна (не *просунутий* і не *нікчемний*) може стати кодифікованою. Тобто *державно-владний* стане *державновладним* (*публічновладним*), адже походить від словосполучення *державна влада*.

Інтродукція 3

У напівміфологічні князівські часи «проста» мова (діалекти українських племен) не була писемною, адже писемність була прерогативою Церкви (чужої для всіх місцевих людей – із чужоземними святими та грецькими служителями). Надалі «державну» давньоруську мову (або ще «давньоукраїнську», «словеноруську» тощо) тими церковниками було адаптовано до штучної «церковнослов'янської» (на основі македонського діалекту староболгарської мови), і цей конгломерат стане основою майбутнього російського стандарту («великоруської»

мови імперії, де вже кожен житель мріяв стати повноправним великоросом, незважаючи на своє етнічне коріння, а тому приймав уже мову метрополії за свою першу, основну, а надалі – й материнську).

Головним же рудиментом, що залишився від імперії в українській мові надовго (навіть у новому для неї статусі державної), є інтегровані в неї елементи тієї метрополійної російської. Промовистим фактом є те, що ця структурна інтеграція планово відбувалася в советський період, коли за часів секретаря Л. Брежнєва відбувалася найбільш віроломна «русифікація» – офіційне «зближення націй» та створення «советського народу» (сьогодні розуміємо, що той процес і призвів до нинішньої війни за імперським віроломним (візантійським) аргументом – «звільнення» представників того народу від їх «українізації» або, як влучно сказано, – бабусь від їхніх онуків).

Елементом означеного процесу був (є) власне мовний, що становить значну проблему для імперії як чинник небезпеки її цілісності (тобто загалом існування), адже саме він виокремлює певну націю в єдиному, задавалося б, організмі тієї імперії. І як би не називалася та імперія ще від Візантії – чингізханівська, московська, російська чи советська, сутність її залишається незмінною – не вирішувати внутрішні проблеми, а захоплювати сусідні території й підкорювати їх народи, асимілюючи їх. Тому ще від 50-х років українські мовознавці, які виконували настанови партії щодо такої асиміляції, упроваджували російськомовні термінологійні форми в українську мову, створюючи відповідні двомовні словники в усіх галузях науки й техніки. Тобто з досягненням повної одномовності в державі ці словники не мали б жодного значення, але на той час були потрібні для руйнування структури української мови.

Потенційна новація #5

Серед прикладів мовних колізій відзначаємо і власне синтаксичні. Скажімо, так звані вставні слова не завжди сприймаються як категорично відокремлені, хоча нас ще на шкільному рівні навчали саме так їх сприймати й оформлювати. Такою є, скажімо, одиниця *зокрема*, яка переважно стосується наступного слова (не так часто – попереднього), тобто виконує функцію видільної частки, через що її відокремлення з обох боків не логічне¹:

Приклади: «Наш текст, складається *зокрема* з прикладів кодифікованих мовних одиниць», «*Зокрема* це лексичні, морфологічні та семантичні мовні форми». У семантичному сенсі в обох реченнях форма *зокрема* не від’ємна від наступного слова (слів). У постпозиції («Це слова української мови загалом і наукового її стилю *зокрема*») ця форма також не від’ємна, але вже від попереднього слова.

Аналогічною є ситуація з іншими «відокремленими словами / конструкціями» – *крім того, поряд із тим, попри це*, які частіше використовуються для зв’язку між реченнями в тексті, розпочинаючи наступне (на кшталт «*Разом із тим* зазначимо, що...»). Ці конструкції також полюбують відокремлювати, не задумуючись, по-перше, про їх кальковане походження, а по-друге – про нелогічність цього виділення, адже за змістом вони дорівнюють службовим одиницям *також, проте*, після яких ніхто кому не ставить (сподіваємося).

Тобто таке відокремлення – то власне російська забавка. І пояснюючи кому після сполучника *но* в того ж таки Пушкіна, учителька піднімала очі догори й аргументувала її певним «філософським задумом» від поета, «мудрою» паузою чи що інше. А насправді це певна архаїчна нелогічна традиція, як і,

¹ Вище в тексті ми його, звісно, не виокремлюємо. Також аналогічно й слово *певно*.

скажімо, великодержавний канцелярит, логіки в якому годі шукати (на кшталт тавтології «на сьогоднішній день»).

Як проміжний висновок можемо зазначити, що до будь-якої інновації в мові потрібно звикнути, особливо якщо вона змінює стару узвичаєну форму. Тому потрібно усвідомити, що та стара форма – не хаотична помилка в архаїчному імперському минулому, а умисне й заплановане інтегрування в українську мову з метою приведення її до структурного колапсу та злиття в якийсь російський піджин на українській території. Хотілося б побачити нових мовознавців-академістів, які остаточно очистять українську мову від імперських нашарувань.

Інтродукція 4

У процесі інтегрування російськомовних елементів в українську відбувалася й певна психологічна трансформація мовців у кожній галузі науки й практики. Так, юрист – укладач державних документів – використовував словниковий термін *спір* (рос. *спор*), а питомий український відповідник *суперечка*, що стояв на другому місці, сприймав як загальноновживане слово, «не наукове». Надалі й іншомовний відповідник *конфлікт* стали трактувати як щось надто широке за значенням (аналогійно дехто розводить так само слова *урядування* та *врядування*, які насправді є фонетичними варіантами одного слова). Тобто методистами надумувалися сумнівні аргументи, аби лише врятувати ту російськомовну кальку *спір* від логічної заміни.

Отже, відбувався психологічний вплив на науковців – теоретиків і практиків, які без вагань ту кальку ставили в будь-який кодекс (державний закон), де словосполучення *адміністративний спір*, *трудовий спір*, *сімейний спір* ставали таким чином кодифікованими, тобто непорушними. Зрештою ця помилка поширювалася на всі стилі мови. Уже згадуваний нами термін *задача* – також пряма калька з російської – упроваджувався в математиці, фізиці, хімії й навіть публічному управлінні та юриспруденції, де так звалася певна колізійна ситуація. І ось уже у структурі дисертаційного дослідження цей

термін утверджується на позначення дослідницьких завдань, які потрібно вирішити в роботі. Певно «нікчемність» цього терміна відчули, і його замінив більш питомий – *завдання дослідження*. Гадаємо, і в підручнику з математики було би більш логічним *завдання №2 із відповідними формами «вирішити це завдання», «вирішення цього завдання»* тощо. Тобто це були б *«завдання з математики», «завдання з хімії», «завдання з фізики»* тощо. Отже, прибрати такі кальки доволі легко й неproblemно – було би бажання швидше позбутися російських / советських рудиментів.

Постлюдія

Важке і складне сьогодення України актуалізувало філософське питання «життя продовжується чи зупинилося?», акцентоване контроверсійною тезою «це не на часі», що стосується будь-якого явища життєдіяльності, не пов'язаного з війною. Так, від самого початку її активної фази цю тезу чимало хто проголошував щодо зокрема спорту, музики й мови – мовляв, у такий час потрібно всім на війну й відкласти на деякий період інші проблеми.

Проте війна не обмежується суто збройним протистоянням – скажімо, інформаційне поле містить якщо не більше проблем, адже дезінформаційний дискурс від ворога, який століттями відточував «майстерність» у створенні міфів – віроломної брехні, впливає не лише на сотні мільйонів росіян, мільйони українців, але й на багатьох людей в іншому світі, які давно вже всотують російську пропаганду.

Тобто інформаційний фронт потребує не просто активної роботи багатьох людей, але й саме тих із них, хто здатен ефективно її здійснювати – швидко реагувати на ворожі фейки, викриваючи брехню, записувати патріотичні й бойові пісні для широкого загалу. Перемоги спортсменів, зокрема на міжнародній арені, також стають частиною такої інформації, що впливає як на українців (риторика: «Україна жива, життя продовжується»), так і на росіян, які мають бачити й розуміти,

що терор (залякування) від їхньої влади не впливає жодним чином на українців.

Таким самим суспільним організмом, що продовжує свій невинний розвиток, є українська мова, яка після отримання конституційного статусу державної впродовж десяти років залишалася в анабіозі, стримувана певними політичними силами – майбутніми зрадниками й колаборантами. Надалі мова стала пріоритетною в певних сферах публічного життя й нарешті отримала конкретний законодавчий захист з ухваленням Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 2019 року, за яким уже вся публічна сфера зобов'язана функціонувати наційною мовою¹.

Після ж повномасштабного вторгнення агресора – носія російської мови – дуже багато до того часу російськомовних українців принципово припинили таку практику, хоча та мова мала для них уже статус рідної (материнської). І виявилось, що генетичний код дуже сильний та невмирущий – українська мова таких новоявлених носіїв доволі природна й органічна. При цьому залишається ще чимала частка українців, які не наважуються нею спілкуватися через побоювання власної мовленнєвої незграбності, хоча вимушені це робити в публічних ситуаціях. Також перспективним конгломератом мовців залишаються діти, які навіть у російськомовній сім'ї зберігають цю перспективу за умови небайдужості батьків і вчителів.

Отже, важливість наційної мови в умовах війни з імперією є незаперечною – це і зброя, і засіб об'єднання народу, і головний знак, що позначає Україну як унітарну державу. Тобто її розвиток має бути невинним і самодостатнім, що мова й виявляє навіть у такі важкі часи.

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>

ТЕМА 5. «СВОЇ» ТА «ЧУЖІ». ПИТАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Імперська ретроспектива

Якщо розглядати риси російської імперії з проєкцією на подальший розвиток української її складової, можна відзначити випадки коливання між азійським і європейським напрямками розвитку тієї держави, де перший передбачав жорстку владну вертикаль, а другий – концепцію «багатство держави залежить від багатства її громадян» (збагачення злиднених, помірний податок для селян, навчання за кордоном, створення професійної армії). Перемогла «ординська» концепція: жорстка централізація влади, усі піддані – державні службовці, держава – найвища цінність, самодержець – священний, закони – умовні.

Ці принципи найбільш конкретизувалися під час правління Петра I (через певний час – Сталіна), зокрема дворян примушували вчитися та служити, селяни мали за наказом іти в армію, на флот або казенне будівництво, водночас платячи основні податки, церква перетворилася на інституцію держави, закони лише регламентували систему повинностей і заборон, а не виконували функцію правозахисту. Ще одним принципом була пряма вигода від злидненості народу, адже тоді він повною мірою залежить від влади. Тому можливість збагачення людей нівельована владою. У такому разі спостерігається промовиста закономірність: чим більше тиран зневажає свій нарід, уважаючи його матеріалом («м'ясом») для реалізації своїх імперських цілей (часто примарних), тим більше той нарід шанує такого самодержця, уважаючи його ледь не рятівником.

Письменник Григорій Чхартишвілі (більш відомий за псевдонімом Борис Акунін), який 2014 року покинув батьківщину зі словами «то вже не росія» (ще один відомий афоризм від таких самих «іноагентів» – «то не ми покидаємо росію, то вона покидає нас»), описує «досягнення» петровських часів, які ми пов'язуємо із советськими реаліями:

– могутня воєнна держава – новий політичний гравець (представники советського народу ностальгійно промовляють: «яку країну профукали». Оскільки крім суто біологічних чинників (бо ж тоді ті громадяни були молоді і здорові) мається на увазі саме військовий ресурс, це викликає сумнів у миролюбстві «советських людей» («Ми за мир», «Міру – мир», «Бережіть мир» тощо), тобто насправді – щоб усі боялись);

– розвинута промисловість, проте лише воєнна, якою керує держава (на советський воєнно-промисловий комплекс було спрямовано всі ресурси держави. Тому Україна після неможливого розпаду советської імперії залишилася без власної промисловості, що була переважно воєнною, а її працівники, які були тісно пов'язані з москвою, саме і складають сумнозвісну «п'яту колону»);

– сільське господарство – головний годувальник імперії, але утиснене непомірними податками й військовими повинностями (надалі – рабство-кріпацтво, колективізація, індустріалізація, де селяни складали основу робітників, будівельників, а село залишалося все одно годувальником);

– побудова міста Санкт-Петербурга відбулася з численними жертвами (серед боліт і мертвих земель). І те, що нарід не асоціює Петра з тиранією, вказує на його низьку духовність, оскільки заповіді «не вбий», «не жадай дому ближнього свого» на очах народу порушуються, а російська православна Церква цим не переймається;

– існування таємної поліції, що користувалася негуманними засобами добування інформації – доносами, катуванням, фальсифікуванням змов. Спостерігається аналогія до сталінських часів – також тиран всюди бачить зраду й застосовує систему взаємного контролю;

– жорстока система покарань (повішання, колесування). Сам Петро I рубав голови й примушував наближених до нього це робити;

– нагляд із боку фіскальної служби (на довгі роки «фіскал» набув негативної конотації як підступна особа, шпигун і донощик) та синоду (порушення таїни сповіді й донесення священником підозрілої інформації, як робилося за советських часів священнослужителями, які ще й часом перебували на службі в КДБ;

– покарання за посягання на державну власність (найжорсткіший рівень, хоча це не виключало корупції серед наближених до правителя осіб – зокрема петровського фаворита А. Меншикова чи брежнєвського зятя Ю. Чурбанова);

– пропагандистський вплив на населення (у петровські часи – шибениці зі зрадниками, відступниками й шахряями, у советські – ЗМІ, які викривали окремих (дозволених партією) порушників «соціалістичної законності». Український журнал «Перець» додавав до об'єктів критики ще й «буржуазного націоналіста» у смушковій шапці і шароварах.

Можна зробити проміжний висновок, що спадкові риси советської / російської системи управління репрезентують східну політичну культуру, побудовану на принципах правління Чингізхана й реалізовану впродовж подальшої історії імперії.

Говорячи про українську територію в межах цієї імперії зазначимо, що надалі (вже за царювання Катерини II) чітко відбувся поділ на соціальні конгломерати «колоністи» й «аборигени», що ідеологи самодержавства маркували в термінах «великороси» й «малороси». Ми вже зазначали, що ці терміни мають давню традицію в геополітиці, де «мала» (Азія, Греція, Вірменія, Болгарія тощо) позначала стару територію, автохтонну, а «велика» (підставляйте ті самі топоніми) – нову, цілину, колонізовану.

За такою логікою українська територія (з окремими частинами російської) є автохтонною, старою, а територія первинного московського князівства / царства – новою, колонізованою нащадками київських рюриковичів. Тобто все правильно й логічно. Проте сприйняття невігласів у часи

російської / советської імперії було інакшим і аж ніяк не логічним: «велика» – отже, вища, центральна, освічена, культурна, міська тощо, а «мала» – нижча, периферійна, неосвічена, примітивна, сільська. Звісно, такими є й відповідні мови – великоросійська та малоросійська. Так, за переписом 1897 року, саме ці мови є регістром – розподільником конгломератів «колоністи» та «аборигени», і дивно (та приємно), що значна частина людей визначали саме малоросійську (українську) мову своєю рідною. А серед них були й військові, й дворяни, й купці.

Загалом у тій же Херсонській губернії, що зросла на ідеї «Новоросії», за тим імперським переписом фіксувалися у статусі реяльних колоністів румуни (5,4%), німці (4,5 %), інші – поляки, швейцарці, серби тощо (2-3%), а також євреї (12 %). Українців (малоросів), звісно, було найбільше (53,5%), адже ще до офіційної колонізації тут уже існувало чимало українських поселень козацького походження. Водночас росіян налічувалося 21%. Але переселенців із російських губерній було небагато, тобто значна частина тих відсотків – то особи, які ідентифікували себе не як власне «росіян», а саме як «великоросів» – представників неосяжної імперії, незважаючи на їх фактичне етнічне походження. Тобто сучасний дискурс російських пропагандистів про якусь російську домінанту чи в усякому разі неукраїнську тієї Новоросії є фейком.

Отже, наційна ідентичність зумовлюється не імперійними категоріями, а місцевими, які безпосередньо пов'язані з родоводом, родинною культурою та мовою.

Совєтська ретроспектива

Від початку 90-х років XX сторіччя тривала боротьба (вибір) між новою українською цивілізацією, заснованою на синтезі напівзабутих етнічних традицій і звичаїв та європейського досвіду (до якого вже маємо доступ), і старою – советською. У такому сенсі, з погляду загальносвітових духовно-політичних орієнтацій, можна відзначити певні

парадокси в українському духовному тогоденні, успадковані від попередньої епохи.

1. Спадкування із совєтської кадрової політики принципу «не висовуватися» («я начальник – ти дурень, ти начальник – я дурень»), що походить ще від петровського Указу від 09.12.1709 («Подчиньонний перед лицом начальствующим должен иметь від ліхой і прідурковатий, даби разуменієм своїм не смущать начальство»).

2. Державна інфраструктура: з одного боку, повною мірою наційна (зокрема символіка), з іншого – такою ж мірою неукраїнська влада та частина електорату.

3. Система совєтської топонімії – знаки, що були абсурдними на тлі декларованих державних орієнтирів, оскільки нагадували колишній режим – із його провідниками та системою духовних цінностей. Людині, яка здатна логічно мислити, було зрозуміло, що подальше вшанування того ж таки Держинського (такі вулиці були майже в кожному місті України, ще й назви кількох населених пунктів) жодним чином не сприяє духовному розвитку Української держави, а й навпаки – заважає йому.

Якщо взяти для прикладу місто Херсон, то переважна кількість центральних його вулиць мала за назву революційні та совєтські концепти та прізвища (*Радянська, 9 січня, Чекістів, Жовтневої революції, Леніна* тощо). Зрозуміло, що це доводило безпосередню віднесеність субкультури цього міста до совєтсько-російської (це й не дивно, оскільки міста сходу-півдня України, маючи всього 200 з десятками років в історичному екскурсі, розвивалися аж ніяк не в європейському континуумі).

4. Наявність особливої зовнішньої культури (примітивний гумор, вибір розважання на противагу роздумуванню тощо), що не властива українському менталітету, а радше – російському. Відповідно масова музична культура – шансон (тюремний його варіант), гармошка на вулиці (як на початку ХХ століття).

5. Фіксувалися риси, метафорично озвучені в народній приказці «Із грізні в князі»:

- жадоба до влади переважно як до джерела різноманітних преференцій;

- грубість бюрократичних працівників (традиційно висвітлювалася в кіно, художній літературі);

- традиція отримання вищої освіти, через що фіксується невідповідна для потреб народного господарства кількість осіб із вищою освітою (більшою мірою жінок);

- непотрібний аж такою мірою престиж наукового ступеня для осіб, які цього не потребують і ніколи не працювали ні в науці, ні в освіті (депутати, держслужбовці, бізнесмени), через що знижується престижність наукової роботи як фаху;

- спостерігалися негативні риси побутового характеру: низький рівень загальної культури (поведінка водіїв на дорозі, зокрема й водіїв громадського транспорту тощо), заздрість до успіхів інших осіб (рахування чужих грошей тощо);

6. Українець, у якого вже нівельовано риси господаря в генотипі (це було головним завданням ленінської політики), не має вже потягу до ручної праці (слюсарювання, теслювання, кравчування тощо). Отримавши ж традиційну вже вищу освіту (частіше це вирішують батьки, вибираючи дитині подальшу долю), що виявляється непотрібною в майбутньому, ця особа реалізується в торгівлі (у кращому разі працює дилером) або в правоохоронних органах (також із мотивів легшого збагачення).

7. Представники «лівих сил» відвідували церкву, що є повним запереченням їх як адептів комуністичної ідеології. Частою була ситуація, коли в старій церкві одну частину вже відновлено як релігійну споруду, а друга й досі була кінотеатром (або ж у Феодосії – мечеть на вулиці Леніна). Це вже й не абсурд, а якесь хворобливе марево.

8. Свідомість ще була затьмарена колишніми ідеологічними догмами. Так, у молоді намагалися викликати почуття ненависті до колишніх фашистських загарбників (зокрема описуючи

жахіття концтаборів), натомість такі самі табори, де совєтські військові катували своїх же совєтських людей, залишалися сором'язливо замовчуваними, як і фашистські загони, створені з таких самих совєтських людей. Німецькі нові покоління давно вже покаялися та наскільки це можливо вибачилися перед світом за свої гріхи. Совєтські ж ідейологи й частково такого не зробили, не кажучи вже про суд над комуністичною ідейологією, на совісті якої набагато більше жертв, ніж у нацистської (навіть тема така була табуованою).

9. Відверта реклама куріння в совєтському кінематографі, де курять усі, що є навіть показником мужності. Це безпосередньо перегукується із сучасною рекламою горілки: «це частина чоловічого світу, нашої культури» (знову таки – маразматичне щось, але російське, у цьому присутнє).

10. Лише нещодавно бордюри стали робити вищими за ґрунт, до цього ж було все навпаки, що призводило до багнюки на дорогах. Хоча це не рятує ситуацію, адже взагалі дорожнє планування в населених пунктах традиційно є катастрофічним.

11. Слідчий виконує свої дії у зворотному порядку: спочатку звертається до вищого керівництва за порадою, тоді дзвонить батькам особи, що порушила закон, а вже опісля виконує відповідні заходи щодо порушника.

12. Занадто багато уваги в сенсі історичного екскурсу надається війсьній тематиці. Скажімо, війнні пісні були окремим субстилем музичного мистецтва. І хоча ця тематика не може бути провідною впродовж півсторіччя, але чимало нових кінофільмів (переважно російського виробництва) знову ж таки відсилали глядача до війнних подій, часом ще й деформуючи їх і використовуючи з ідейологією метою (напр., «Ми із будущего-2», де, до речі, саме українські актори грали негативних «бандерівців»).

13. Фіксуємо й спадкування за чоловічою лінією рис своєрідної вуличної культури – плювання під ноги, кидання дрібного сміття тут же, маюки, що стали взагалі субмовою, якої

не стидалися навіть партійні та комсомольські керівники («щоби бути ближчими до народу»), як вони висловлювалися самі).

Підсумовуючи зазначимо, що такі духовно-політичні орієнтації мали на той час вирішальне значення не лише для окремої людини чи навколишнього середовища, але й для подальшого розвитку молодой держави, яка в разі етнічної самоідентифікації кожного її громадянина як українця мала б можливість швидкими темпами наблизитись до європейського духовного простору.

Українське сьогодення

Сучасне воєнне протистояння активувало процес формування нової української наційної ідентичності, що базується вже не лише на певних етнічних рисах (стереотипний українець – роботящий, мрійливий, а для українофобів – хитрий і лінивий), а на новітньому трактуванні нації як об'єднаної спільними духовно-культурними атрибутами. За прийнятою дефініцією, така ідентичність ґрунтується на відповідній наційній свідомості (системі духовних чеснот етносу), що формувалася впродовж довгого історичного періоду, відтворюючи особливості життєдіяльності цього народу та його менталітет, який передбачає відмінні від інших чесноти – ідеї, бажання, характер, мову¹.

У контексті унітарної держави актуалізується поняття титульної нації (як кількісної домінанти серед місцевого населення), яку та держава репрезентує через назву такої нації та її мову. І тут також виявляється принципова відмінність між українцями та росіянами: у нас титульна нація дала назву державі (*українці* → *Україна*), а в них нарід сумирно прийняв від царя Петра I назву перейменованої держави (*московське царство* → *російська імперія*), а відповідно і свою нову назву

¹ Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71053>

росіяни (замість *московити*, *московці*), адже той деспот мріяв найменуватися *імператором*.

Із розвитком цивілізації етнічна основа поступово відходить на другий план, і словникові та законодавчі дефініції вже трактують наційну ідентичність як загалом політичну (громадянську). Зокрема в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року фіксується, що українська наційна ідентичність – це «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей»¹.

Це не банальна територійна ознака (так звані місцева чи територійна ідентичності), а більш неосяжна, що позначає ситуацію, коли представники різних етносів, які проживають у цій країні, повною мірою вважають себе не молдованами чи вірменами, а українцями (аналогійно в інших країнах – росіянами або американцями), шануючи всі символи й атрибути відповідної держави й виходячи на герць із агресором, що хоче їхню Батьківщину захопити. Зауважимо, що ми не є повними adeptами цієї схеми – уважаємо, що все одно природні феномени (до яких належить й етнос) є вищими за вторинні, набуті (до яких належить держава й нація), і геополітична небезпека походить саме від держав, особливо з імперськими ідеями світового панування, але розуміємо, що політична нація – це вимога часу, що це також інструмент захисту держави від можливих зазіхань на її суверенітет.

Обидва українські майдани (2004 та 2014 років) та сучасна війна свідчать про сформованість такої громадянської нації, яка

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>

називає й ідентифікує себе українцями, і не лише відповідно до фактичного громадянства. Чимало таких неетнічних українців віддали своє життя за українську незалежність. Тобто, якщо аналізувати дихотомійний вимір «свої – чужі», то ці неукраїнці є «своїми» повною мірою. Натомість чимало етнічних українців є й серед агресорів – громадян росії, а також серед тих фактичних громадян України, які від початку 90-х років будь-якими засобами протистояли поступу держави як наційної та демократичної формації. Тобто вони – однозначно «чужі».

Можна навести елементарний приклад для виявлення «чужих» через сприйняття ними означених вище наційних духовно-культурних цінностей. Цей комплекс має прийматися повністю, і не може бути любові до української пісні, вишиванки чи навіть Львова як міста української генези, і водночас – неприйняття того ж таки Степана Бандери, який входить до сонму героїв, що віддали життя за українську незалежність і державний суверенітет. Отже, шанування справжніх героїв української нації (а не, скажімо, визволителів української землі як невід’ємної частини совєтської імперії) – то справжній лакмусовий папірець для виявлення «чужих» серед здавалося б «своїх».

Ці «чужі», перебуваючи не лише в статусі депутатів Верховної Ради чи міністрів, але й працівників СБУ, ЗСУ й особливо міліції / поліції, мали можливість навіть без конкретних завдань із москви нівелювати наційно свідомі політичні сили (скажімо, таким було публічне «викриття» нечисленної молодіжної організації правого спрямування в Києві, що призвело до зникнення цього парламентського прошарку з політичної карти України вже на початку XXI сторіччя), замінивши їх фіктивними – задля односторонності законодавчої влади. Що ж до української мови, то ці сили намагалися звужити сферу її функціонування на рівні освіти, науки, медіа, культури, де здійснювалася віроломна політика совєтської традиції: начебто наційна мова підтримується, а

насправді поступово нівелюється у процесі асиміляції. Для цього вони намагалися лобіювати ухвалення нового Закону про мови, де підтримувалася російська. Так мав сформуватися й відповідний «український нарід» – декоративний носій суверенітету, але реальний елемент знов-таки якогось «союзу».

Отже, до 2014 року «чужі» (офіційно – громадяни, більш масово – донбасівці) створювали не незалежну Україну, а сателіта росії – майбутню «нову стару» її частину. Навіть Майдан 2004 року не занепокоїв імперські сили – настільки вони були впевнені в непереможності їх стратегії. У такому контексті й результати соціолінгвістичного опитування на початку 90-х років щодо ціннісного ставлення до української мови, які виявили переважно позитивне до неї ставлення як до державної, а також потребу її функціонування в освіті, державному житті, у майбутньому дітей, не засвідчували формування української політичної нації. Імперіялісти на це не зважали, отримуючи з України воєнні матеріали та тримаючи військові бази в українському Криму.

І добре, що вороги не помітили, як поступово сформувалися нові «свої» уже з українців, які народилися й вирости в незалежній (нехай навіть такою незначною мірою) Україні. Ця сила повною мірою виявила себе 2014 року, психологічно принципово відрізняючись від попередніх поколінь. Скажімо, вони є органічними носіями української мови навіть за умови виховання в російськомовній родині та такого ж вуличного спілкування. Тобто їх генетика отримала потрібний баланс, і українська мова не є штучною в їхньому виконанні. А найголовніший доказ зміни ситуації – це одностайне сприйняття росіян-загарбників як ворогів у лютому 2022 року, коли й етнічні росіяни в Україні стали на захист своєї «рідної» землі й боронили її від своїх начебто одноплемінців й одновірців.

І хоча одним з аргументів агресора була саме наявність значної маси їхніх «своїх» на українських територіях, які вибирали для себе проросійську владу на всіх рівнях, рішучий

та одностайний спротив виявився для них неочікуваним – заповнені майдани мітингувальників в уже захоплених ворогом населених містах, а головне – перемоги на полі бою, де та «славетна» й «непереможна» російська армія зазнала значних втрат і була відкинута з усіх напрямків.

Зважаючи на наведені вище причини, сьогодні в Україні, де однозначно перемогли численні «свої», а нечисленні «чужі» або відійшли разом із ворогом, або залишилися зі сподіваннями на якийсь реванш, потрібно створити таку атмосферу, де, по-перше, не залишиться жодного знаку, що є маркером попередньої імперської доби – російської / советської, а по-друге, буде створено власне український континуум. І жодних побоювань – усі свідомі громадяни давно готові до українськомовної атмосфери у країні й, навіть не володіючи досконало наційною мовою, її вітають і вимагають її домінування, адже розуміють і потенційно здатні її опанувати.

Такий континуум / атмосфера створюється авдіальними засобами (та ж музика, рекламні оголошення мають бути виключно українською мовою). Звісно, музика в розважальних закладах не контрольована, але вже існують такі вимоги до тих же FM-станцій, за яких прибирання з цього простору російської пісні вже не потребує аргументації.

Візуальна сфера складається з реклам (банерів, вивісок) й урбанонімів – назв вулиць та інших міських об'єктів, значна частина яких потребували перейменування з метою позбавитися знаків імперії, адже це знаки неукраїнської системи духовних цінностей. Вулиці вже перейменовано, але старих табличок висить часом більше ніж нових. Це може бути «Советская», «Радянська» та «Ярослава Мудрого» на одному будинку. Тому постає нагальне завдання зняти ті старі таблички. Мають бути й такі волонтери. При цьому міські об'єкти вже названо й іменами героїв, які загинули від рук окупантів, під час звільнення певного міста чи його розмінування.

У галузі мовної структури також потрібно знищувати такі імперські маркери – російськомовні кальки, якими заповнена українська мова, – на кшталт *договір* (рос. *договор*), *необхідно* (рос. *необходимо*), *повинні* (рос. *должны*) тощо. Такі слова несуть у собі імперську знаковість. Скажімо, слово *губернатор*, що використовується на всіх рівнях, логічно асоціюється з *губернією*, тобто перебуває в одному смисловому колі з *Потьомкіним*, *Катериною*, *Суворовим* тощо. Натомість Україна тут геть ні до чого.

Така атмосфера примусить людей із психологією колоністів, тобто «чужих», усвідомити, що це не їхня країна, і навіть без забирання в них виборчого права, що може призвести до негативних правових колізій. Вони все одно вже не вирішуватимуть долі країни. Вони лузери, які не вкладаються в новий український світ. «Свої» ж мають бути більш політично активними, адже саме від них залежить розвиток демократії в Україні.

Європейська ідентичність

У площині розглянутих ідентичностей потрібно розглянути ще одну – так звану європейську (загальноєвропейську, пан'європейську тощо), яку декларує ідеологія об'єднаної Європи, зокрема ЄС. Не заглиблюючись у нетрі цього питання, наведемо один приклад, що ілюструє дещо різне бачення української ідентичності.

Коли українська влада вирішила не припиняти в умовах воєнного стану деякі «мирні розваги», зокрема спортивні змагання (із доволі слушною аргументацією щодо демонстрування, зокрема й перед ворогом, незламності народу), постали певні проблеми, що стосуються не лише безпеки українських спортсменів і їх уболівальників, але й залучення іноземних легіонерів до місцевих клубів. Хтось подав думку проводити такі змагання (зокрема з футболу) виключно в Польщі, що не дасть можливості з означених причин різко знизити рівень українського ігрового спорту.

Гадаємо, така думка й репрезентує саме європейську ідентичність або певний раційний підхід (орієнтацію). Тобто логіка тут є: і вболівальники будуть на трибунах, й іноземці не будуть боятися йти до українських клубів, і підготовка до міжнародних змагань буде повномірною, і наші хлопці-спортсмени не будуть перейматися проблемами мобілізації (!). Усе начебто так. Проте постають й інші запитання: а ті українці, які перебувають під постійною загрозою ракетних атак, виконуючи свою роботу, які мужньо продовжують працювати онлайн з окупованих районів, які й складають сотні тисяч підписників спортивних каналів, і яких усе одно більшість, – хіба вони не відчуватимуть таким чином своєї відірваності від цивілізації? І прибічники такого погляду зазначають, що нехай знизився рівень українського спорту (як, до речі, й російського, але з інших причин), але ми залишаємося єдиним народом, який разом переживе й ці негаразди, витримає чергові випробування та обов'язково переможе. Це наша українська ідентичність.

Ще один приклад: у Херсоні впродовж 2023-24 років працювала комісія з перейменування міських топонімів, що пов'язані з російською / совєтською імперією. І це було викликано не лише відповідними законами України, але й численними зверненнями міських громадян, які відразу ж після звільнення міста 11 листопада 2022 року почали активно вимагати від міської влади усунення тих ганебних маркерів. Тобто потрібна була війна, навіть окупація, щоб зрозуміти, хто в Україні головний ворог. Зрештою за цю справу взялися, до того ж це була молода (відносно, звичайно) команда соціологів, журналістів, істориків, які дуже серйозно, аргументовано підбирали матеріал, виставляли на обговорення онлайн, і херсонці робили свій вибір.

Не будемо аналізувати ті списки (близько 100 одиниць у Херсоні й стільки ж у приміських селищах і селах), зазначимо лише, що наступні покоління херсонців будуть мати в топонімійному просторі імена героїв цієї (а не тієї) війни,

героїв-борців за незалежність України, відомих українських митців і науковців, які народилися чи пов'язані з Херсоном. Але тут не про це. Дещо нас зацікавило в тих табличках, пов'язане з ідентичністю.

Було проаналізовано кілька варіантів вибору місцевими жителями назв вулиць. Скажімо, одній із найдовших центральних херсонських вулиць, що тривалий час мала назву *Карла Маркса*, а далі – декомунізовану назву *Потьомкінська*, люди пропонували логічну й у старих традиціях назву *Ринкова* (бо проходить повз Центральний ринок), за яку проголосували 42 % опитаних; також логічну *Центральна* (21 %), претензійну *Європейська* (15 %) і зрештою – *Михайла Грушевського* (12 %), що й перемогла в цьому змаганні. Тобто вибір дещо не логічний і не за «спортивним принципом». Так свого часу (у 90-ті роки) обирали ректора Херсонського педагогічного університету: три кандидати виголосили свої програми, один набрав найбільше голосів, а призначили четвертого, який поїхав у столицю й «вирішив» це питання через своїх колишніх колег по партії.

Назвою колишнього проспекту *Ушакова* (головна вулиця міста – від залізничного вокзалу до набережної) херсонськими активістами пропонувалася *Джона Говарда* (британського лікаря, який свого часу боровся з епідемією в Херсоні) – ця назва свого часу вже була (до більшовиків). Тому не дивно, що 62 % опитаних були за неї. Проте обрано було другу за активністю – *Незламності* (30 %), що аргументовано близькістю площі *Свободи*, яка стала в місті своїм Майданом 2014 року.

Ще більш цікавим був процес називання колишньої вулиці *Суворова* – пішохідної та єдиної в місті, що певною мірою схожа на європейську (як у Львові, Чернівцях або Мукачевому). Так зрештою її й було названо – *Європейська*. Проте ушквар тут в іншому: люди пропонували низку назв – *Героїв Херсона* (30 %), *Старохерсонська* (20 %), *Пішохідна* (12 %), *Променадна* (12 %), *Нескорених* (12 %), *Історична* (10 %) та інші (навіть *Степана Бандери*), але *Європейську* – ніхто!

Що ж стало головним чинником такого вибору, що стоїть над тим «спортивним принципом», коли офіційно затверджено не ті назви, які обрані громадянами? Той чинник – голова міської військової адміністрації, який відразу пояснив комісії з перейменування свою позицію – останнє слово буде за ним. Тобто маємо таку собі імперативну демократію з правом вибору для громадянського суспільства, що виявляється обмеженням.

Здавалося б, є чим обуритися шукачам справедливості. Проте, якщо проаналізувати цю ситуацію з іншого боку, побачимо таке:

1) означена обмеженість у правах зумовлена режимом воєнного стану (тобто вона тимчасова), адже будь-який ризик для наційної чи особистої безпеки в таких умовах матиме незворотній ефект, і міра шкоди буде набагато більшою за міру обмеження права (скажімо, на інформацію);

2) голова військової адміністрації в умовах воєнного стану бере на себе всю відповідальність (це його головна місія) за уникнення таких ризиків у межах міста, зокрема й у перспективному вимірі. І тому назви, які він обрав, вкладаються в перспективу безпосереднього формування власне української міської субкультури (з відповідними мовними маркерами *герої, незламність, захисники, збройні сили* тощо, а також з іменами власне українських героїв і діячів);

3) громадяни на питання, які назви більш прийнятні для заміни маркованих імперією топонімів, переважно називали політично нейтральні (на кшталт *усіляких лісних, озерних, вишневих, прямих* тощо) чи історичні, не ігноруючи, звісно, героїчних назв, але десь у мікрорайонах, де назви вулиць були первинними. Проте історичні назви на кшталт *арештанки, воєнки, заводської, форштадтної* тощо, можливо й марковані місцевим колоритом, але це не український колорит, адже вони відтворюють історію або міщан-євреїв, або вояків-великоросів, або пролетарів-росіян, що відбилося на формуванні специфічної міської субкультури;

4) вибір історичної назви може свідчити навіть про певну перевагу європейської ідентичності з її цінностями (*королівська династія, історична спадкоємність, наднаційна культура* тощо), аніж про українську ідентичність із її принципом пріоритету саме наційних (етнічних) цінностей, що відбиті в певних символах (*вишиванка, тризуб, бандурист, воля, майдан*), традиціях (*подружжя рівність, хліборобство*), іменах героїв (*Івана Мазепи, Степана Бандери, Василя Стуса* та загиблих за свободу України наших сучасників). Можливо, нащадки й оберуть для себе європейську ідентичність, але сьогодні, коли боротьба за незалежність України досягла свого апогею, і кожна поступка ворогові-імперіалісту стає критичною, ми маємо створювати українську субкультуру як певну захисну оболонку.

Що стосується своєрідності української системи цінностей, то вона виявляється навіть у державному прапорі, який створено ніби наперекір принципам символістики (вексилології), адже світлий колір має перебувати зверху, позначаючи певний простір (духовний, астрономійний), а темний – знизу – як символ землі. Тобто має бути жовто-синій. Проте германський має зверху чорний колір, а на французькому – розташування кольорів узагалі вертикальне. І де була та вексилологія?

Проте, з іншого боку, українці – неординарна нація з метафоричним баченням світу, і головний історійний їхній символ – то пшениця (відповідно до трипільської та скіфської культур), відповідно пшеничне / житнє поле перебуває на своєму місці – знизу (логічно земля). Зверху ж – небо, і воно, звісно, синє. Первинні варіанти із блакитним кольором мали символічний натяк на політ, легкість, але гадаємо, що синє небо – то ще й асоціативна свобода, воля. Коли український прапор вигоряє на сонці, то маємо світлоблакитну картинку, яку можна сприйняти як хмаринкову божественність. І навпаки – коли ворог наш прапор заливає кров'ю, той перетворюється на чорно-червоний, що примушує українців братися за зброю для захисту.

ТЕМА 6. ЗНАТИ ВОРОГА – ПЕРШИЙ КРОК ДО ПЕРЕМОГИ

Якщо виходити з пріоритетів людиноцентрованості як провідного принципу сучасної цивілізації (Божа заповідь «Люби ближнього свого»), будь-яка зворотня риса, що нагадує темні часи работоргівлі, інквізиції, тоталітаризму та ще й перебуває у площині державного життя, викликає не лише моральну відразу, але й відчуття небезпеки. Ми не маємо на увазі носіїв такої етики (фактично пацієнтів психіатра), пересічних громадян (які відчули таку небезпеку, лише перебуваючи під ракетними атаками агресора) чи маргінальних осіб (які ніяк не можуть обрати вектор свого життя) – переважна більшість людей розуміють гуманістичні цінності, зокрема свободу вибору, пересування, інформації, потребу державного суверенітету, власну роль у розвитку країни тощо.

У протилежному таборі – люди, які населяють країни з авторитарним режимом, тоталітарним наглядом і пропагандою імперського панування, що безпосередньо пов'язано з агресією та тероризмом. Цей нарід автоматично (тобто навіть не помітивши цього) стає безпосереднім учасником антигуманної політики своєї держави, адже він є носієм її цінностей, прибічником її орієнтацій. А у воєнному протистоянні, що походить від конфлікту поглядів, він розділяє той ворожий для нас погляд, за яким етносу українців не існує, а тому не існує й такої країни. Цей погляд відповідно до аксіом світової історії, антропології, археології, лінгвістики є повною фікцією / фейком, проте потужна й віроломна імперська пропаганда (ще від часів Чингізхана та Візантії) інтегрувала його в народний світогляд.

Тому для перемоги над таким безжалюсним агресором, за яким стоїть безмежний людський ресурс, потрібно знати риси його імперського мислення, що є небезпечними як в умовах актуальної війни, так і в повоєнному розвитку України. Останнє

є важливим через те, що до війни (2014 рік) деякі з цих рис були властиві й державному управлінню України.

Імперіальний синдром

Отже, від середини XV сторіччя на базі васальської монгольської вотчини сформувалася агресивна московська держава, що поступово захоплювала сусідні землі й нарощувала військову силу, перетворюючись на потужного геополітичного гравця. До XIX сторіччя агресія щодо чужих земель сприймалася як нормальне явище (навіть культурною елітою), адже це сутність імперії, що без нової «крові» (нових земель) перестане існувати. Проте в XIX-му почали культивуватися ідеї внутрішнього розвитку країни, зокрема підвищення рівня життя населення. Такі ідеї раніше навіть не обговорювалися, адже, за концепцією самодержавства, Бог дав царю безмежну владу над народом, і цар відповідальний перед Богом за свій нарід. Проте пріоритети були іншими: цар сприймав той нарід як «гарматне м'ясо» у геополітичних змаганнях, адже кількісно армія московської імперії («штики») переважала будь-яку іншу.

Переваги необмеженості людських ресурсів добре розуміли царі, а Петро I використав їх ще й як трудові – майже безоплатні, адже вся країна фактично була на службі в самодержцзя – від безвладного дворянина (не мав іншого вибору) до безправного селянина (був фактично рабом). Тобто це був нарід-армія зі слухняних осіб, які розуміють (як службові собаки), що кращого місця (їжі, ставлення) від господаря можна досягти, лише беззаперечно виконуючи його накази. Що ж до безоплатності праці, то цю практику перейняв у подальшому Сталін, укррадтрудоармія під керівництвом якого виконувала найважчу роботу (зокрема в шахтах) під час служби в армії. А згодом тиран узагалі половину населення зробив табірними рабами.

Українці, які входили в цю державну структуру спочатку більш опосередковано (XVII – XVIII сторіччя з козацькими преференціями), а потім – повною мірою як частина російського

народу (у складі генерал-губернаторств), почали швидко пристосовуватися до такої моралі, і це асимілювання відбувалося через зросійщення (культурний і мовний аспекти), імперіялізацію (психологічний, ментальний аспект), коли впроваджувалися негативні риси народу-загарбника. Зауважимо, що такому асимілюванню протистояли генетичні наційні (етнічні) риси – первинні порівняно із ситуативними політичними. За тими генетичними рисами українці є нащадками прадавньої хліборобської культури (умовно трипільської чи й навіть скитської), а тому не мають ментальних войовничих рис, які наповнюють генотип росіян.

Етнос росіян (про їх назву скажемо пізніше) у XII – XIV сторіччях зазнав принципової трансформації, додавши до своїх генетичних угро-фінських рис ще й азійські монгольські. В історії етносів це не дивина: ті ж угорці та фіни навпаки, асимілювавшись у середовищі й на території європейських праєтносів, стали європейцями як генетично, так і культурно-політично. Про азійські ж риси російського етносу неодноразово зазначали їхні ж історики та літератори, проте нам важливі лише риси, що небезпечні для української державності в контексті проголошеного реваншистського й імперського *«русского міра»* (*«світу»*). Існує навіть слушний жартівливий каламбур – *«рускій мір во всьом міре»* (тобто *«світ»*).

Цікавим і промовистим (навіть трансцендентальним) фактом є той, що навіть територіально загарбані Чингізханом землі у XIII сторіччі дорівнювали обсягу майбутнього «соцтабору» у 2-й половині XX сторіччя. Письменник й історик Григорій Чхартишвілі таку азійську складову трактує як основу російської державності – від московської імперії через советську формацію до російської федерації. Небезпечно те, що рудименти тієї державності спостерігаються й в управлінській системі сучасної України – сподіваємося, що лише на суб'єктивному рівні певних керівників чи інституцій – носіїв

адміністративно-командного стилю, що заснований на монгольській традиції «вознесіння монарха на неосяжну вись»¹.

Чингізханова концепція «великої держави» («від океану до океану»), що передбачала владу над різноманітними племенами у складі неосяжної степової імперії, була реалізована й надалі – московською державою та ссср з усіма похідними ментальними рисами, зокрема гордістю советської (наразі російської) людини. І та «гордість» ґрунтується не на достойному рівні життя (як у скандинавських країнах або ОАЕ), а на военній могутності держави, яку всі у світі мусять боятися та яка має перемагати в усьому – від хокею, балету до гонитви озброєнь. Звісно, історичний досвід свідчить про недовге існування такої держави (політичного устрою), адже розвивається вона не за природними законами людства (пріоритет інтересів людини, приватна власність, підкорення закону всіма без винятку).

Означена «гордість» за воєнну могутність, що базується на ідеї непереможності держави, передбачає обов'язкову мілітаризованість усіх сфер життєдіяльності, серед яких відзначаємо пропагандистську, що в тому ж советському «союзі» була ледь не найбільш значущою, і це ми бачимо в сучасній російській «федерації», де навіть агресія й тоталітаризм (державний) аргументуються якимись фейковими місіями, освяченими Богом (адже й цар, і відповідно секретар із президентом – його «намісники»). Зрозуміло, що «святість» такої місії (на кшталт визволення одновірців, одномовців) виправдовує високу сумну вартість перемог (поразок), адже «ми за ціною не постоїм». Недарма кількість жертв в арміях московської імперії та ссср є набагато вищою (часом удесятеро) за інші армії. Ця пропорція фіксується й у сьогоденній війні.

Що ж до власне державного управління, то обов'язковою рисою тут є сувора централізація (ухвалені в ханській ставці

¹ Акунин Б. Счастливая Россия. URL : <http://knigibesplatno.com/hudozhestvennaya-literatura/5251-boris-akunin-schastlivaya-rossiya-2017-fb2epubmobidocx.html>

рішення транслюються виключно вниз, аналогічно – від політбюро цк КПСР або сучасних тиранів путіна й лукашенка. Це призводить до нівелювання (несформування) громадянських інституцій та приватної ініціативи, а те так само – до економічного відставання, втрати міжнародного статусу й старіння воєнної техніки. Григорій Чхартишвілі зазначає, що й корупція є невід’ємним супутником вертикального управління – за відсутності контролю з боку виборних інституцій і незалежних медіа, і взагалі казнокрадство найбільше розквітало в найбільш темні періоди жорстоких репресій¹.

Принципову відмінність українського бачення управління, незважаючи на кількасотрічне перебування в організмі російської імперії, завше позначали терміном *орієнтація на європейські демократичні цінності*. У цій площині варто розглянути думки відомого українського гетьмана, зафіксовані в його присязі на гетьманство 1710 року (так званій конституції Пилипа Орлика).

В історичному документі говориться про гетьманів, які за сутністю є самодержцями, і це призводить до численних незгод в запорозькому війську, «розорення прав та вольностей, розкладення урядів військових генеральної старшини, полковників і значного товариства». Проте гетьман знаходить провідну причину таких незгод – помилкову згоду «малоросійського народу» на спілку з московською державою (наше підкреслення – В.Д.), хоча, звісно, той нарід навіть не відав про такий вибір Богдана Хмельницького серед потенційного патронажу України. Водночас гетьман навряд чи моніторив особливості державного устрою та ментальності московців, а ще й сумнозвісна угода не передбачала повного

¹ Акунін Б. Зазначена праця.

підкорення українців – за словами Пилипа Орлика – «вільного народу малоросійського»¹.

Потрібно лише уявити: український гетьман початку XVIII сторіччя ознакою соціальної справедливості називає виборну систему, яку московські царі викорінювали на своїй території ще від XV сторіччя. Аргументами такої системи є добирання «добророзумної та заслуженої» особи, уникнення «душепогибної заздрості та ворожнечі», запобігання «применшенню гетьманської честі», і всі ці чесноти сприяють «цілості Вітчизни», а також дотриманню головного принципу гуманізму – шанувати й любити старше й менше товариство, бути справедливим і дотримуватися законів².

Надалі про загрозу з боку московської імперії говорили чимало українських діячів – діаспорний публіцист Павло Штепа³, Дмитро Донцов, Микола Хвильовий, наголошуючи на негайному розриві з росією – за сутністю імперської держави (які б у неї не були офіційні назви – *республіка*, *федерація* чи ще як). Проте найбільш реальною така можливість стала наприкінці 80-х років XX сторіччя (активним adeptом цього був, скажімо, Іван Дзюба⁴), адже сама росія на той час пробуджувалася від совєтської дійсності, тобто стала «незалежною» (від чого? – *В.Д.*). Проте вже за кілька років прокидаються реваншистські настрої, і не деінде, а на засіданнях їхньої державної (вибраної народом!) думи. Про це зазначав пізніше другий Президент України Леонід Кучма, який критикував тодішніх так званих демократів саме за той колоніальний рудимент у ставленні саме

¹ Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького. URL : [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1710%20\(04\)%2005.konstytutsiya%20orlyka.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1710%20(04)%2005.konstytutsiya%20orlyka.php)

² Там само.

³ Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. Ч.1. Торонто: Вид. С. Стаσιшина, 1968. 345 с.

⁴ Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азійський ренесанс» і «Психологічна Європа». URL : https://dt.ua/culture/mikola_hviloviy_aziyskiy_renesans_i_psihologichna_evropa.html

до українців, їхньої мови та незалежності (про його погляди буде в окремій темі).

Отже, лише сьогодні – в умовах повномасштабної воєнної агресії – стало зрозумілим, що саме росія є історичним ворогом України, адже ще від часів князя Долгорукого була агресивно налаштована до українців як окремої та самодостатньої нації. У такому сенсі всі фейкові гасла про «дружбу народів» тощо є актуальними лише серед несвідомої людності (не громадян, а охлосу) самої росії, яка не розуміє, що в імперії дружби між метрополійною нацією та іншими апріорі бути не може.

Імперська ж її сутність є незмінною у своїй реальності під назвами *московське князівство, московське царство, російська імперія, советський союз чи російська федерація*. У традиціях Чингізхана-завойовника була лише одна мета – завоювати світ, що здійснювалося спочатку через захоплення етнічно споріднених ближніх територій (новгородської, псковської та ін.), далі – неспоріднених (казанської, сибірської), ще далі – наближених до Європи (українських, прибалтійських земель). Тобто загарбницька сутність є домінантою існування імперії.

Захоплена чужа територія використовувалася знову-таки для воєнних потреб – побудови портів, корабельних верфей, далі – гідро- й атомних електростанцій, металургійних заводів і зрештою – підприємств воєнної промисловості). Водночас стосовно місцевого населення відбувалася асиміляція (українців) чи й геноцид (новгородців, кримських татар) – переважно у «м'яких формах» (висилання у віддалені райони росії), але й у жорстких (голодомор, політичні репресії, табір, розстріл).

Зрештою цей процес (план, стратегія) призвів до сформування бажаного для імперії конгломерату під назвою «*советський народ*» з єдиним ментальним комплексом (мислення, культура, мова, система духовних цінностей), що складається зі стереотипів, які й досі загрожують українській незалежності, оскільки властиві частині наших громадян. Цих

осіб – представників того советського народу – або вихованих ними нащадків не можна однозначно називати ворогами. Це так звані маргінали – люди, які перебувають на роздоріжжі між колишніми пріоритетами й сьогоднішніми, і добре, коли вони розуміють невідворотність процесу остаточного відокремлення від колишньої метрополії (Україна однозначно буде іншою – європейською). Проте якщо цього не розуміють і бажають протилежного, то це вороги.

Публіцистка Галина Могильницька логічно зазначила, що нам має бути байдуже до розвитку російської держави, до вибору їхнього народу, але нам не байдуже, що означені вище рудименти імперського зв'язку перманентно активуються в нашому суспільстві¹. Так, упродовж 30 років декларованої незалежності України ті «советські» українці голосували саме за політичні сили, що не орієнтували нарід на європейське майбутнє – тобто завуальовано поглядали в бік москви. Унаслідок – тривалий простій у розвитку країни – її економіки, освіти, науки, права та й, зрештою, оборонного комплексу. Усі без винятку президенти були тісно пов'язані з москвою, й лише останні з них розірвали з нею стосунки під впливом прогресивної громадськості, яка виявилася більш рішучою. Під її впливом активізувалася й більш аморфна частина населення, що чітко виявилось після вторгнення ворога на рідну землю.

Проте залишилися й конкретні вороги – добровільні чи наймані за гроші агенти, які наводять ракетні удари на мирні лікарні та школи або й просто страхають МНС-ників начебто замінованими навчальними закладами, що порушує навчальний режим. Серед них переважно люди від 60 до 70 років – той самий «советський народ». Можемо лише передбачати такі їх різновиди:

¹ Могильницька Г. Міфотворчість як обґрунтування історичного мародерства. Броварі: *Українська ідея*, 2009. 184 с.

– особи, які пам'ятають своє безпроблемне дитинство (так вони вважають зараз, коли вже фізично не пам'ятають тогочасних злиднів), «веселу» юність, перше кохання тощо;

– особи, які втратили певні свої збереження чи соціальний статус у 90-ті і звинувачують у цьому українську незалежність. Так, донбасівці вважають, що всі інші перед ними в боргу, пам'ятаючи особливі преференції від уряду й не розуміючи об'єктивної неактуальності їхнього вугілля;

– особи, яких від дитинства навчали, що вони представники російської метрополії (пращура було відряджено на якийсь із воєнних заводів в Україні, що перебував під опікою загальносоюзного міністерства), а довкола – аборигени-українці, які нижчі за соціальним статусом разом зі своєю мовою;

– трудівники з півночі росії та колишні військові, які вибирали житло для своєї пенсії на півдні України, ближче до моря, і які виховували власних дітей в означеному вище «колоніальному» стилі.

Зрештою бачимо й відчуваємо безпосередню загрозу від таких людей (формально громадян України), які є українофобами від самого початку свого перебування на території України (60–80-ті роки) чи від моменту отримання Україною статусу незалежної (1991 рік), чи від моменту остаточного вибору нею європейського вектору розвитку (2014 рік). Тобто одна з причин актуальної війни (можливо єдина принципова) – наявність таких людей як п'ятої колони. Проте ворог так і не зрозумів головного – не влада України обрала той європейський вектор, а сам нарід, чим примусив свою владу бути патріотами реяльно, а не декларовано.

Наявність людей, прив'язаних ментально не до цієї території, а до метрополії чи ефемерного загального державного конгломерату, зумовлена однією зі стратегій імперії (і не лише російської) – переселення на певну етнічну територію «своїх» людей, тобто прибічників «союзу» («уніатів» тощо). В історії світу таких прикладів дуже багато, і всі ці переселення зрештою

призводили до кривавих конфліктів, останні з яких відбулися на Балканах і в Україні. Стратегія проста: ці переселенці жаліються на утиски від місцевих, і сили центру приходять своїх «визволяти». У нашому разі так відбулося на Донбасі.

Одним з інструментів такої експансії з боку центру є метрополійна мова (у нашому разі – російська), яка у статусі державної займає всі сфери життя підлеглих (захоплених) народів. Тобто спочатку цією мовою стали говорити евенки, якути та коряки, тоді – башкири й калмики, далі – киргизи та узбеки, ще далі – українці та білоруси, вірмени та азербайджанці, а від 40-х років ця сумна доля спіткала і власне європейські етноси-нації. Шкільні й вишівські програми зобов'язували вивчати російську прибалтів, поляків, чехів і навіть німців або й угорців, яким це було робити найважче через мовнотипологічні чинники. І кілька поколінь означених народів цю мову знали доволі добре – на відміну від колоністів-росіян, які так і не вивчили певну місцеву мову.

Тобто таким чином почав формуватися не просто советський нарід, але вже й якийсь російсько-європейський, про який мріяв віроломний Ленін. Сталін ту його мрію начебто нівелював, але советська східна Європа – то хіба не «прізнак комунізма»? До того ж і російська мова набрала додаткових вістів у своєму прагненні стати світовою. Єдине, до чого не додумалися, – переселяти в ті країни росіян (Прибалтика таке стерпіла, інші ж країни могли й не стерпіти, та й переселяти у краще життя ніхто б не став), а також поширювати на ті території вплив православної Церкви, що також могло би призвести до конфлікту (навіть католицьких прибалтів не намагалися силовати змінювати віросповідання). Зрештою вони врятувалися від того впливу, адже країни з православ'ям є найбільш біднішими у світі.

Ну й російська мова з розпадом імперського советського організму різко втратила свої владні позиції: нові покоління європейських націй, які були під її впливом, категорично

відкинули її відразу, а постсовєтські поступово прибирають із функційного простору (ті ж сакартвельці / грузини швидко замінили її в міжнаційному спілкуванні на англійську).

Імперативна концепція тоталітаризму

Ми вже зазначали вище, що пильна увага з боку тоталітарної влади саме до української культури була ще в часи Тараса Шевченка, коли ставлення до нього відбивало не лише роль власне світоча українського етносу, але й провідника незалежності. І якщо в тій історії присутній ще й особистий інтерес монарха (так і не визначений до кінця дослідниками), то в подальшому до будь-якого українського митця, який не вкладався в розроблені режимною системою правила й обмеження (про що і як писати, як відтворювати реалії життя, кого славити тощо), застосовувалися найсуворіші каральні заходи. Уважаємо, що все ж таки головною пересторогою тогочасної влади був тотальний контроль саме над Україною – і не лише як територіальною частиною імперії (російської та совєтської), а як історичним базисом, декларованим у XVIII сторіччі як початок «великої держави». І базисом як державним, так і релігійним, що, можливо, ставився навіть вище.

Зрозуміло, що державний конгломерат із новою назвою *Україна*, а також із комплексом отих історичних давностей і славностей дуже дратував імперських ідейологів й особисто самодержців. Зрештою це призводило до різноманітних репресій як щодо окремих осіб – українських діячів, так і щодо такого феномену, як українська наційна мова. А оскільки головними провідниками цієї мови були митці слова – літератори, то до них було прикуто пильну увагу тих ідейологів (як російських, так і совєтських). Саме тому самодержавство час від часу забороняло будь-яке публічне постання літератури українською мовою, а совєтська влада всілякими засобами обмежувала чи вихолощувала ідейологією українську художню літературу.

Відповідно до відзначених вище режимних правил й обмежень щодо літературної творчості загалом у «союзі» та зокрема в українському його складнику від держави передбачалися не лише покарання, а й заохочення: сумлінним щодо влади митцям надавалися всілякі пільги, зокрема з вирішення побутових проблем (квартири, пайки, спецлікарні, курорти, службові автомобілі, дачі тощо), тобто для сприяння у ще більш продуктивній їх праці в галузі ідейного впливу на народні маси.

З іншого боку, створювався й відповідний контекст сприйняття й розуміння цього населенням: для народу, який таких пільг не мав, але мусив також виявляти продуктивну працю, митці – письменники, поети, композитори, режисери, художники тощо – мали імідж ледь не героїв, еліти, яка не лише розважає трудівника, але й навчає його та навіть бере участь у державотворенні у статусі народного депутата чи займає державні певні посади (як Олесь Гончар, Павло Тичина, Микола Бажан чи Олександр Корнійчук).

І тому коли такий літератор раптом відхилявся від «генеральної лінії» советської ідейології, натякаючи на соціальну несправедливість або етногенезні тенденції, він мав не лише бути ізольований від суспільства, але й публічно засуджений, отримуючи при тому ще й усілякі додаткові ярлики на кшталт «петлюрівець», «махновець» або й особистий ярлик (як-от неологізм «хвильовізм» з уст Сталіна щодо Миколи Хвильового).

Принагідно зазначимо, що всі тогочасні діячі, прізвища яких ще донедавна закарбовувалися в системі української мікротопонімії, були активними виконавцями партійних указівок у галузі культури й освіти. Ці колізії відбито в численних документах – постановах, матеріалах з'їздів тощо, а також безпосередньо в їхніх творах, що входили до освітніх програм, ставали сценаріями до кінофільмів, тобто були публічно реалізовані.

Одним із таких документів є постанова політбюро ЦК РКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літератури» від 18 червня 1925 року, яку ми розглянемо тут задля виявлення імперативних положень від влади та прокоментуємо їх відповідно до сучасних політичних тенденцій і логіки. Постанова саме й побудована таким чином, що акцентує на політичних гаслах і концептах, а не на певних конкретних заходах. Тобто більшою мірою є стратегією, а не тактикою.

По-перше, у постанові зазначаються конкретні її виконавці – «товариші Варейкіс, Бухарін, Луначарський, Раскольников, Лелевич», а також Троцький як остаточна / затверджувальна інстанція в цьому питанні¹. По-друге, розподілимо текст на окремі тези, у яких саме й закладено основні завдання означеним «товаришам»².

Теза 1. «Підйом матеріального добробуту має за останній час, у зв'язку з переворотом в умах, виробленим революцією, посиленням масової активності, гігантським розширенням світогляду тощо, створює значне зростання культурних запитів і потреб»³.

У цьому повною мірою демагогічному вислові (відповідні маркери – віддієслівні форми *підйом, переворот, розширення*) міститься дух революційної романтики, який щиро сприйняли на Заході, зокрема в США, де саме так виникла дещо дивна симпатія до молодшої більшовицької країни (для прикладу, був підданий обструкції Джордж Орвел, який бачив у цьому початок тоталітаризму). Утім ця симпатія зрештою призвела до перемоги над Німеччиною у другій світовій війні, адже США здійснив суттєву допомогу советській країні зброєю, продовольством і зрештою другим фронтом. Цей комплекс фіктивних перемог

¹ Постановление Политбюро ЦК РКП(б) «О политике партии в области художественной литературы» (18 июня 1925 г.). URL : <http://www.hist.msu.ru/er/etext/ussr/1925.htm>

² Переклад наш. Синтаксис збережено.

³ Там само.

революції більшовицька ідейологія називає «культурною революцією», що є «передумовою подальшого руху до комуністичного суспільства» (ещо пізніше до цієї тези буде додано обставину «у всьому світі», що також стала одним із чинників початку Другої світової війни).

Теза 2. «Частиною цього масового культурного зростання є зростання нової літератури – пролетарської та селянської насамперед, починаючи від її зародкових, але в той же час небувало широких за своїм охопленням форм (робкори, сількори, стінгазети тощо) і кінчаючи ідейологічно усвідомленою літературно-художньою продукцією»¹.

Знову-таки акцентуємо на демагогії, висловленій в гіперніміїних формах («масове зростання», «небувало широкі») та нових термінах (*сількори, стінгазети*), які зрештою нівелюються терміном з економіки *продукція* та політичною ознакою «ідейологічно усвідомлена» стосовно літератури, що апіорі передбачає духовну сутність і наповненість. Тобто всі тогочасні імперативні маркери – «посилення», «активізація», «перевищення плану» тощо – належні й до духовної сфери, адже також ідейологічно зумовлені. Ще одну фальсифікацію (поряд із головними термінами *совєтська влада, комунізм, соціалізм, сільськогосподарська артіль*, які не відповідали своїй сутності) виділяємо тут – ототожнення у правах «пролетарів і селян», що насправді було нерівним, адже робітники вже через сам стереотипи «творці революції», «гегемон» тощо були вищими у правах, селяни ж фактично були в рабській залежності (не мали паспортів) і кріпосній прив'язці до колгоспу, що зрештою призвело до кількох голодоморів.

Теза 3. «Процес народження і зміцнення нової буржуазії... неминучий, хоча на перших порах не завжди усвідомлений потяг до неї частини старої та нової інтелігенції; хімічне виділення з громадських глибин нових і нових ідейологічних

¹ Та сама постанова.

агентів цієї буржуазії, – усе це має неминуче позначатися і на літературній поверхні суспільного життя»¹.

Цією тезою поступово підводиться до розуміння потреби владної прерогативи, і саме в літературі, хоча застосування терміна *ідейологічні агенти буржуазії*, що відверто негативно конотований, виправдовує подальше скасування ленінської ідеї розвитку малого бізнесу. Звертаємо увагу також на прив'язку до цього негативу й інтелігенції, причому «старої та нової» – для можливості подальшого їх репресування (що й трапилося, незважаючи на приналежність до комуністів, героїзм, посади тощо). Недарма у кінофільмі «Чапаєв» 1934 року в одному з епізодів червоноармієць в окопі презирливо називає стрій білогвардійських офіцерів «інтелігенцією». Так упроваджувалися потрібні ідейологічні стереотипи у свідомості пересічних громадян (до речі, останнє слово також було негативно конотоване – саме *громадянином* називали злочинця на противагу *товаришу*, і фраза «ви нам не товариші» була рівносильна називанню ворогами).

Теза 4. «Отже, як не припиняється у нас класова боротьба взагалі, так само вона не припиняється і на літературному фронті»².

Вислів призводить зрештою до усвідомлення того, що й літератор наразі стає об'єктом ідейологічного контролю та імперативного тиску. Зауважимо, що перед цим функціювали різноманітні творчі спілки з різними концептами й напрямками (робітничі, селянські, учнівські тощо), відбувалися відкриті дискусії на сторінках преси, писалися реяльні критичні статті. Після цієї постанови буде вже лише одна спілка, концептуально обмежена, члени якої можуть бути критиковані лише з одного боку – відповідно до вказівки партійних органів, а після того – підлягати жорсткому покаранню у формі вислання на північний схід країни, куди в часи імперії висилалися найбільш небезпечні

¹ Та сама постанова.

² Там само.

злочинці – убивці та терористи. Тому аналізована постанова беззаперечно констатує: «немає і не може бути нейтрального мистецтва» і «форми класової значущості мистецтва взагалі, і літератури зокрема, нескінченно більш різноманітні», що відповідає сталінському принципу «хто не з нами – той проти нас». Тобто залишається одне – славити революцію, чинну владу й незмінного диктатора.

Теза 5. «Якщо до захоплення влади пролетарська партія розпалювала класову боротьбу й провадила лінію на вибух всього суспільства, то в період пролетарської диктатури перед партією пролетаріату стоїть питання про те, як ужитися з селянством і повільно переробити його; питання про те, як допустити співпрацю з буржуазією і повільно витіснити її; питання про те, як поставити на службу революції технічну й будь-яку іншу інтелігенцію та ідеологічно відвоювати її у буржуазії»¹.

У цій тезі потрібно виділити перехід від провідного на той час терміна *пролетарська диктатура* до нечасто використовуваного *пролетарська партія*, що є більш правильним у сенсі її керівної ролі (далі фіксуються завдання саме партії більшовиків), проте також і фікцією щодо ознаки «пролетарська», адже жодного робітника в ній первинно не було, а були лише професійні революціонери й усвідомлені терористи. Що ж до селянства, то ми вже відзначали фіктивність уваги до нього, адже до 1961 року (як і сто років до того) селяни були закриті в місцях свого проживання, прикріплені до своїх колгоспів і радгоспів (тобто фактично кріпаки).

Теза 6. «Процес проникнення діалектичного матеріалізму в абсолютно нові галузі (біологію, психологію, природничі науки взагалі) вже почався. Завоювання позицій в галузі художньої літератури так само рано чи пізно має стати фактом»².

¹ Там само.

² Та сама постанова.

У цій тезі імператив «має стати фактом» із безальтернативною конкретизацією «рано чи пізно» позначає вже сферу керування художньою літературою, що також визначається як завдання тієї «пролетарської партії». Тобто вона керує всім – економікою, культурою, спортом, наукою (як прикладною, так і академічною), освітою, ще багато чим, а тому й літературою. Документально ж така керівна роль партії буде декларована лише 1977 року (! – емоція моя – В.Д.), що вчергове доводить фейковість совєтської пропаганди.

Теза 7. «...він [пролетаріат] не міг розробити ні питань природно-наукових, ні технічних, так само як він, клас культурно пригнічений, не міг виробити своєї художньої літератури, своєї особливої художньої форми, свого стилю»¹.

Тут уже обґрунтовується потреба вироблення свого художнього стилю, який відповідатиме загальній концепції «діалектичного матеріалізму», тобто дається простір для діяльності не лише літераторам, а й публіцистам і критикам, які також мусили «творити» в чітких рамках «матеріалізму» та «колективізму», виробивши новий стиль «соцреалізм» (тобто є реалізм і якийсь інший – звісно, буржуазний, бо відкидати Бальзака, Толстого чи Гессе, не дозволяючи їх читати, немає можливості). Проте описана ситуація дещо не логічна, адже «пролетарський» письменник із таким виробленим під керівництвом партії більшовиків стилем переважно не був робітником за професією, а часто навпаки – інтелігентом за походженням, і тому не був пригніченим й обмеженим, а особливо в сенсі освіти.

Теза 8. «Вищезазначеним має визначатися політика керівної партії пролетаріату в галузі художньої літератури. Сюди насамперед належать такі питання: співвідношення між пролетарськими письменниками, селянськими письменниками і так званими «попутниками» та іншими; політика партії щодо

¹ Та сама постанова.

самих пролетарських письменників; питання критики; питання про стиль і форму художніх творів і методи вироблення нових художніх форм; нарешті, питання організаційного характеру».

Звертаємо увагу на слово «співвідношення», адже це стосується вже кількісного виміру, тобто партія визначатиме кількість пролетарських і селянських письменників, щоб вони відповідали якійсь потрібній пропорції. Це не дуже відповідає сутності письменства як духовної сфери, де багато спонтанного, заснованого на творчому натхненні. Те саме стосується й подальших імперативів про контроль над стилем, формою, критикою й навіть «методами вироблення», тобто ніби говориться про виробництво певної продукції (зброї, тракторів або металопрокату).

Теза 9. «Селянські письменники мають зустрічати дружній прийом і користуватися нашою безумовною підтримкою. Завдання полягає в тому, щоб переводити їх кадри на рейки пролетарської ідеології, аж ніяк однак не витравлюючи з їхньої творчості селянських літературно-художніх образів, які і є необхідною передумовою для впливу на селянство»¹.

У цій тезі надається увага митцям, які реалізували сільську тематику. Проте загадкову колізію «селянські літературно-художні образи на рейках пролетарської ідеології» чимало письменників зрозуміли як певний мікс цих двох площин (для прикладу – Михайло Шолохов зі своєю «Піднятою цілиною», яка ставилася в театрах, співалася як опера і зрештою могла стати навіть балетом – приклади такі на той час були). Українські письменники взагалі сприймалися попервах лише як «селянські», а якщо бралися за інші теми, то гальмувалися (як Микола Хвильовий).

Теза 10. «Щодо «попутників» потрібно мати на увазі таке: 1) їх диференційованість; 2) значення багатьох із них як

¹ Та сама постанова.

кваліфікованих фахівців літературної техніки; 3) можливість коливання серед цього прошарку письменників»¹.

У цій тезі говориться про «попутників» (евфемізм щодо переважно «інтелігентів») із зазначенням обставин, які можна в подальшому фіксувати в судових рішеннях («можливість коливання») та у процесі добору до лав письменництва («диференційованість», «кваліфіковані фахівці»). Далі наявна більш конкретна теза «відсіваючи антипролетарські й антиреволюційні елементи», хоча й потрібно «терпляче ставитися», «допомагати» та має бути «тісна товариська співпраця».

Теза 11. «Щодо пролетарських письменників партія має зайняти таку позицію: всіляко допомагаючи їх зростанню і всіляко їх підтримуючи, партія мусить попереджати всіма засобами прояв комчванства серед них як найбільш згубного явища»².

Тут фіксуємо один із найбільш лицемірних виявів совєтської системи – «самокритичність». Зокрема *комчванство* позначає певно зарозумілість і зверхність партійців стосовно інших. Далі конкретизується: «всіляко боротися проти легковажного і зневажливого ставлення до старого культурного спадку, а також і до фахівців художнього слова», а також робляться вже конкретні настанови в дусі всезнаючої партії: «широке охоплення явищ у всій їх складності», «не замикатися в рамках одного заводу», «бути літературою не цеховою, а великого класу, що веде за собою мільйони селян» – із підсумуванням «такими мають бути рамці змісту пролетарської літератури» (наше підкреслення – В.Д.). Тобто поступово в постанові нагнітання доходить до імперативу, а «зарозумілість» саме і проглядає з перелічених вказівок партії як провідного фахівця в усьому. Це не дивно, адже сам Сталін уважав себе (як

¹ Та сама постанова.

² Там само.

й інші диктатори) знавцем будь-якої теми – для прикладу мовознавчої, з якої в нього навіть була книга.

Теза 12. «Вищесказаним загалом визначаються завдання критики, що є одним з головних виховних знарядь у руках партії»¹. Цей імператив пояснюється як неприхована належність літературної критики до сфери діяльності партії. А тому «комуністична критика мусить нещадно боротися проти контрреволюційних проявів у літературі», до яких автор відносить зокрема «лібералізм». І тут саме й говориться про лицемірство: «Комуністична критика мусить вигнати зі свого побуту тон літературної команди», «рішуче виганяти зі свого середовища всяке претензійне, напівграмотне й самовдоволене комчванство». Якщо це «чванство» й не виходило на масового читача, то в усякому разі й не каралося як реяльна критика (до якої навіть придумано було диференціальний відповідник «критиканство»). Звертаємо увагу також на додаткові ознаки традиційних термінів, що так властиві «пролетарській» новомові: критика не просто сама по собі, а «комуністична».

Теза 13. «Керуючи літературою загалом, партія так само мало може підтримувати будь-яку одну фракцію літератури»², що вказує: ще не настав час, коли не буде різних «фракцій», а буде одна спілка письменників. Проте далі говориться, що той «стиль, відповідний епосі, буде створено, але він буде створений іншими методами, і рішення цього питання ще не намітилося», де відзначаємо імперативно марковану дієслівну форму *буде створено* й загадкову страхітливую *буде створений іншими методами*, про які нам уже відомо. То була диференціація – одному митцю до спілки, а іншому – до Сибіру. І знаючи характер тієї партії, ми переконані, що рішення про одну спілку вже було завчасно ухвалене, і список перших жертв того ущільнення письменницького кола був уже готовий.

¹ Та сама постанова.

² Там само.

Теза 14. «Тому партія має висловлюватися за вільне змагання різних угруповань і течій в цій сфері»¹. Відповідно до наведеного вище знову бачимо лицемірну гру у справедливую владу, що відкидає «казенно-бюрократичні псевдорішення», «монополію на літературно-видавничу справу», і вони вже через кілька років стали реальними й буденними, як і «некомпетентне адміністративне втручання в літературні справи» (теза 15). У тому ж стилі можна назвати це псевдосамокритикою. І взагалі всі оті «псевдо» характеризують саме владу партії більшовиків, психологію самого диктатора, висувані ними цінності й ознаки, що ми бачимо сьогодні – у першій чверті ХХІ століття – у деклараціях і меседжах російської ідейології. Повне лицемірство й фікцію.

Усі наведені вище положення тієї постанови зводяться до декларування головної функції партії у сфері художньої літератури – контролю через засоби літературної критики, а також до потреби масового охоплення літературою робітників і селян через вироблення нової форми, стилю («соцреалізму»). Також наявна й теза про розвиток літератури народів «нашого Союзу» (теза 16), що було формально реалізовано, але знов-таки – у декларативно встановлених межах означеного стилю.

Отже, проаналізувавши виділені нами тези з постанови від 18 червня 1925 року, можемо зробити такі загальні висновки: демагогічний характер такого імперативного документа виявляється в маркерах – віддієслівних формах *підйом, переворот, розширення*, словосполученнях *культурна революція, рух до комуністичного суспільства*, оцінних формах *небувало широкі, масове зростання*, нових термінах (*робкори, сількори, стінгазети*), які зрештою нівелюються терміном з економіки *продукція* та політичною ознакою «ідейно усвідомлена» стосовно літератури, що апріорі передбачає духовну сутність і наповненість.

¹ Та сама постанова.

Також наявні в таких документах негативно конотовані ярлики на кшталт «ідейологічні агенти буржуазії», «контрреволюційні прояви в літературі» (до яких зокрема віднесено лібералізм). Виявлено ознаки лицемірної ідейологічної політики, у межах якої партія вдається навіть до формальної самокритики й тут-таки виявляє ті критиковані вище риси в подальших імперативах, де самовпевнено дає настанови щодо вибору стилю, форми, методів створення художніх творів, вираховує кількісний баланс між пролетарськими й селянськими письменниками та дає їм «фахові» поради. Також говориться про перспективи утворення однієї спілки митців слова на місці кількох різноманітних, хоча це питання давно вирішене, як і сумна доля тих письменників, які не ввійдуть до її складу.

Загалом же проаналізована постанова є перехідним документом до подальших маркованих як імперативні актів від совєтської влади, за якими вже відбувалися конкретні репресії щодо літераторів, зокрема й українських.

Дезінформація як ворожа концепція

Як бачимо, загрози, які постали перед Українською державою в умовах війни, зумовлені в концептуальному вимірі ідейологією сучасної росії – засновані на фікціях й облуді, що впроваджуються у свідомість тамтешнього народу. Тому для того, щоб дистанціюватися від такого ворога в психологічному вимірі (а це перший чинник перемоги над ним), потрібно виявляти цей негатив на різних рівнях – від особистого до місцевого й державного, через що публічна влада мусить також бути «в темі» і підтримувати масове негативне ставлення до ворога та його пропаганди.

Якщо брати за основу цивілізації повагу до прав людини, їх дотримання та захист¹, то авторитарно-тиранійна держава

¹ Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

апріорі тих прав не дотримується, адже головна її сутність – вертикальне самодержавство, де суспільство виконує роль служника (раба, васала, службовця, ратника тощо). Натомість на всіх рівнях політичної пропаганди постійно говориться про «керівну роль народу», «визначальну місію народу», «людину як господаря країни» тощо, тобто наявна фіктивність таких понять, і дуже дивно, що той нарід вірить цій пропаганді як єдиному правильному джерелу інформації.

Якщо розглянути формальні мовні кліше в офіційних назвах держав, то бачимо чимало не відповідних сутності тих країн термінів. Скажімо, ніяк не може бути Північна Корея як представник східної деспотії *народною* та *демократичною* (до того ж це взагалі тавтологія), адже ці терміни віддавна передбачають вирішальну роль народу в державній піраміді¹. Нарід обирає на вільних виборах собі владу, яка буде зобов'язана «служити» йому для реалізації його інтересів і процвітання країни загалом, і ці інтереси стосуються насамперед місцевих питань, а надалі вже – загальних / державних. Натомість північнокорейський режим відводить роль сталінського «гвинтика» не те що окремій людині, але й усьому народові (як інструменту), який навіть вдягається в однакову форму й має однакову зачіску, а його добробут нівелюється задля нарощування збройної могутності тієї держави.

Часом окремі наші економісти (і, звісно, обивателі) за вірець «правильної» господарської політики висувають китайський приклад (знов-таки «*народна республіка*»!), зважаючи на результативний ефект. Проте вони не зважають на менталітет людей східної країни, що історично характеризувалася деспотією. Щоб наші люди це зрозуміли, напрошується просте питання: чи зможуть вони стояти за конвеєром кілька годин, виконуючи одноманітні рухи без

¹ Короткий словник політологічних термінів. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-book-7.html>

усіляких перекурів, як то було в часи «соціалістичної» праці? Звісно, ні. Навіть примушені силою, наші люди будуть це робити без китайської ефективності.

Саме тому советський «соціалізм» був збитковим (низькооплачувана робота на заводі / фабриці часто була фікцією з непотрібною для народу продукцією та з метою чимось зайняти советських людей), а китайський «соціалізм» є прибутковим (продукція потрібна, хоч і часто низькоякісна). Такою є головна відмінність двох тюрем. Що ж до релігії, то в обох державах вона виконувала роль посібника тюремної адміністрації та додаткового наглядача, який мав повідомляти режимникам про «гвинтиків», які не підходять загальному механізму, а тому їх потрібно було вчасно замінити на інші.

Так звана советська країна, що замінила російську імперію майже в тих самих кордонах, також за сутністю своєю була імперією, проте від самого початку формувалася на основі фейкової пропаганди та дезінформації. На відміну від царизму, що не приховував своєї самодержавної сутності, де нарід декларувався як «нерозумне дитя», нянькою якого є цар, а Церква пояснювала цей зв'язок «божественною місією» государя, назва подальшої держави в термінах *советські, соціалістичні, республіки* виявила повну фейковість:

- декларована *влада рад* відразу поступилася реяльній владі партії більшовиків;

- термін *диктатура пролетаріату* був повною мірою фікцією (брехнею), адже диктатура була лише партії, а згодом – лідера-тирана Сталіна;

- гасло «землю селянам» увело в оману останніх, і не лише задля ігнорування ними можливості національної свободи (зокрема української) чи неучасті у Першій світовій війні, але й навпаки – для участі в червоній армії. У наступні ж 10 років ту землю нещадно забрали разом з урожаєм;

- термін *соціалістичний*, що передбачає свободу людини та захист її прав, у ссср із його переслідуванням іншодумців і

кастою номенклатурників був фікцією, як і термін *республіка*, що передбачає насамперед народне фактичне й вільне волевиявлення, а тому також був фікцією у країні з виборчим безальтернативним бюлетенем (з одним прізвищем);

– фейковою є й теза про воєнну могутність росії, адже сучасне західне озброєння, що швидко було освоєне українським вояками – вчорашніми фермерами, айтішниками й бізнесменами, виявилося в рази ефективніше за російське, на яке десятиліттями шалено витрачався бюджет країни замість поліпшення життя народу.

Хочеться згадати принагідно ще один історичний фейк, який від 1917 року залишався в статусі задокументованого факту. 1927 року Сергій Ейзенштейн – творець советської імперської кіноідейології (від «Крейсера Потьомкіна» до «Олександра Невського» й «Івана Грозного») – зняв фільм «Октябрь» із відомою масовою сценою взяття Зимового палацу, де повстанці лізуть на ворота. Надалі цю сцену різноманітні советські фільми подавали як документальні кадри.

Тобто советська брехня характеризується сценічністю, постановкою, що й виявилося 2022 року в окупованому Херсоні, коли кілька автобусів із кримчанами грали роль місцевої масовки в усіляких святкуваннях (причому перехожих херсонців відганяли подалі від місця зйомок), у «референдумі» (автобуси переїжджали з одного місця в інше для сценок масової участі в «народному волевиявленні») та в чергах за гуманітарною допомогою. Аналогічно було знято вже описаний нами вище фільм про нібито бій на вулицях із партизанами (насправді то була бійка між двома підрозділами «визволителів» – чеченців і бурятів). Така тактика була завжди властива росіянам у воєнних діях – у Другій світовій війні та операціях проти українських повстанців (із переведанням і провокаціями). Російський політик і журналіст Пьотр Толстой навіть зазначав, що росія – найвдаліша у світі зі створення та поширення фейків.

Отже, уже за своєю генезою (монгольською) російська держава відзначається агресивним характером, адже завжди мала імперські зазіхання на інші території та народи. Ці зазіхання підкріплювалися не просто кількісною військовою силою («штиками»), а ще й відповідною ідейологічною тактикою, що називалася свого часу «візантійським віроломством», надалі взагалі приховувалася, а в советські часи стала провідною системою публічного життя. Просто кажучи, це звичайна брехня, що зводиться на державному рівні до постулатів, у яких не можна навіть сумніватися, не те що критикувати й викривати. Ця облуда виховала не одне покоління людей, які були суто «гвинтиками» загального механізму псевдосоціалістичного суспільства. Нащадки ж цих одурених людей і пішли на демократичну Україну війною (і тисячами залишилися непохованими на її полях), намагаючись відвернути її розвиток у зворотному напрямку – до їх нерозумних советських предків. Це потрібно знати й розуміти публічному службовцю в Україні для правильної організації громадян для спротиву агресору та остаточної перемоги над ним.

Робимо висновок, що сучасному українцеві – від дитини до публічного службовця – потрібно знати особливості російського устрою, менталітету, які походять ще від монгольського панування й конкретизувалися Іваном III, Петром I і Сталіним. На жаль, ці риси впливали й на українську генетику, формуючи елементи колоніального самоприниження. Така віроломна сутність росії незалежно від офіційного політичного режиму (царського, советського, федеративного) та фейкових атрибутів «республіка», «советська», «народна», «соціалістична» страхає сусідні народи, які розуміють, звідки походить реальна загроза їх демократичному устрою. А фактичним доказом такої загрози є Україна, частина території якої вже окупована агресором-терористом, а людські жертви серед цивільного населення налічують десятки тисяч.

ТЕМА 7. МОВА ЮРИСТІВ

Проблеми функціонування

Український мовознавець Юрій Прадід ще в 90-ті роки ХХ століття ініціював кодифікацію окремої галузі з назвою «Юридична лінгвістика», що мала об'єктом правову лексику та фразеологію. На той час це було актуально, адже українська мова лише відвойовувала в колишньої метрополійної російської функційний простір в Україні. Звісно, десь в іншій слов'янській країні, що не перебувала під таким віковим колоніальним впливом, цей процес проходив миттєво й легітимно – отримуючи всенародну підтримку й не маючи жодних гальмівних чинників. В Україні ж це було не так, і навіть сьогодні – в умовах відкритої війни з народом – носієм тієї російської мови – чимала частина українців залишається також принциповими її носіями.

Цей процес суб'єктивний, через що держава як головний гарант незалежності й суверенності мусить свої інструменти впливу на цей процес використати повною мірою. Серед них відзначаємо нормативно-правові положення та контроль за їх виконанням. Так, ухвалений 2019 року Верховною Радою України Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» нарешті закінчив непоодинокі спроби антиукраїнських політичних сил (в українській владі! – акцентуація наша – В.Д.) упродовж майже 30 років нівелювати однозначність цього статусу як одного з головних чинників унітарного устрою держави (за цим Законом – як невіддільного елементу такого устрою).

Ідеться про те, що вже понад двісті років відбувається «мовна війна» у межах українсько-російського (і навпаки) білінгвізму, коли спочатку російська як метрополійна мова російської / совєтської імперії мала відому функційну перевагу, а сьогодні – в умовах декларованого державного статусу – таку перевагу нарешті має українська. Оскільки цей омріяний

кількома поколіннями українських патріотів статус почав поступово перехиляти умовні терези в мовному протистоянні на бік української, кожен крок на підтримку її опонента призводить до послаблення того статусу, й навпаки – підтримка державної мови на всіх рівнях не лише надає їй функційної ваги, а й завдає потужного удару по ворогу (будь то відкриті російські ідеологи чи внутрішні опозиційні сили – приховані вороги).

Законом 2019 року встановлено, що «єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська», адже «державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного устрою України як унітарної держави»¹. Це більш конкретна констатація відповідної декларації в Конституції України, і загалом та ж таки соціальна реклама з гаслом на зразок «українська мова – державна в Україні» могла би бути запроваджена в кожному місті на кількох постійних білбордах як постійне нагадування про цей факт. При цьому люди мають знати, що унітарний устрій держави зумовлює такий статус мови наційної більшості населення.

Для забезпечення цього статусу в умовах децентралізації публічної влади надається положення про неможливість будь-якої його зміни за допомогою «підзаконних актів органів державної влади чи органів місцевого самоврядування»². Тобто в умовному Севастополі міська рада не в змозі буде провести якісь преференції на користь російської – навіть як мови більшості населення цього міста. Це підкріплюється положенням про обов'язковість такого статусу української на всій території України – звісно, говориться про публічну сферу її функціонування та використання посадовцями. При цьому позитивом є те, що останні зобов'язані володіти українською (досконало), інакше вони не будуть посадовцями, а негативом –

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VII. Liga 360. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/t192704?an=1&ed=2022_04_21

² Там само.

що десь на відпочинку вони можуть спілкуватися й російською, хоча довколишні люди це бачитимуть і чутимуть, що завдаватиме шкоди іміджу владних структур загалом.

Проте теза «дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування», як і її продовження «...та здійснення релігійних обрядів» мають і позитивний бік, адже скиглення опонентів (внутрішніх і зовнішніх) про заборону російської в Україні в такому разі є звичайним невіглаством.

Уперше в законодавчому акті наводиться, а отже й кодифікується чинник «зміцнення наційної ідентичності», що стоїть перед уже відомими наційною культурою, традиціями, звичаями, історичною пам'яттю, цим самим виявляючи свою провідну значущість у державотворенні, адже перебуває у площині генетичного коду.

Відповідно до предмета нашої розвідки важливим є положення про конкретну підтримку української мови, що полягає в дотриманні «вимог українського правопису та інших стандартів державної мови», зокрема у вживанні українських рівнозначних відповідників замість іншомовних, а також у запобіганні «вulgаризації української мови та змішування її з іншими мовами»¹. Мова йде не лише про власне іншомовні терміни (зокрема англійськомовні у сфері комп'ютерів і мобільного зв'язку), а про російськомовні кальки, якими наповнена українська мова, зокрема й діловий її стиль – стиль публічної сфери й законів. З одного боку, ці кальки порушують структуру української на всіх її рівнях, її закони та традиції, тобто загрожують її цілності. З іншого боку, засмічена чужими кальками мова таким чином вулгаризується і стає зрештою об'єктом насмішок від тих же російськомовних ворогів, тобто знов-таки страждає імідж Української держави.

Є й положення, що передбачає перспективний розвиток. Це зобов'язання поряд із публічними службовцями володіти

¹ Закон України від 25.04.2019 року.

українською мовою кожного громадянина України, адже це мова його громадянства. Тобто, якщо службовець або інші публічні особи (а також медійники, спортсмени, військовики, поліціанти та ін.) мусять знати й використовувати державну мову апріорі, то звичайний громадянин (пересічний і навіть маргінал), який її знає ще зі школи та розуміє важливість її функціонування в Україні, має лише розвинути в собі поряд з українською ідентичністю потребу спілкуватися наційною мовою на всіх рівнях соціальної комунікації.

Конкретизуємо увагу на тезі «вживання на місці іншомовних слів українських» і наголошуємо на її статусі як правового положення – догми, адже це положення державного Закону (аналогійно – положення Правопису як мовного Закону). Тобто мовець, зокрема укладач правових текстів, і зокрема укладач тих-таки законів, мусить (навіть зобов'язаний) використовувати український питомий відповідник, а не російськомовну кальковану форму, як це було заведено від початку 90-х років. Отже, ще раз акцентуємо на такій обов'язковості, що звісно має аспекти відповідальності й караності. На жаль, спроби очищення української мови (зокрема юридичної чи управлінської лексики) упродовж 30 років залишалися поодинокими.

Наведемо лише кілька прикладів таких можливих заміन у площині саме юридичної лексики, які водночас не порушують словникових статей.

Термін *спір* є однозначною калькою (рос. *спор*), до того ж уже налічує два сторіччя свого використання. Юристи 90-х уперто намагалися довести, що український відповідник *суперечка* є якимось простонародним, побутовим, проте на відміну до тих часів сьогодні ми навіть не маємо витратити час на такі дискусії, адже є означене вище положення Закону – «вживання на місці іншомовних слів українських». І *суперечка*, і термін 20-х років *суперека* (*перечка*), і навіть *конфлікт*, який також повною мірою відповідає за значенням, можуть бути на

місці тієї ворожої кальки. Усілякі намагання уникнути цієї заміни наразі сприймаються лише як вибір з-поміж термінів на користь російської мови.

Аналогічним за своєю незмінністю є термін *прийняти* (закон, постанову, рішення тощо), що давно вже замінюється на відповідник *ухвалити*, проте не так однозначно й повсюдно, як це потрібно. Ідеться про те, що російськомовний варіант позначає «взяти в руки» (в акушерів – дитину), а потрібне *ухвалення* вже передбачає фіксацію, утвердження. Тобто український відповідник є логічним (а ще більш логічним був би *вироблений*), а російський – імперським: цар брав у руки той указ, і відтоді документ уважався затвердженим.

Російська владна агресивність (до речі, головна ознака фашизму як політичного устрою) наявна і в калькованому дієслові *повинен*, що також є частотним у юридичних текстах. Семантика (рос. *должен*) вказує не просто на зобов'язаність чиновника чи іншої людини виконати певний владний наказ, а насамперед на обов'язкове покарання за його невиконання (це ж бо його «долг»). Український відповідник до цього слова має є допоміжним дієсловом, яке використовується в багатьох мовах у різних ситуаціях і яке можна назвати таким чином навіть ознакою демократичних відносин.

Якщо брати логічність (а не суто однозначність) як головний вимір терміна, то варто описати приклад ще однієї мовної колізії. Слово *договір* уже замінюється часом на *угоду*, але також не повсюдно й не як головний елемент назви, хоча має семантику «договоритися» (рос. *договориться*), відповідно до якої потрібен був би український відповідник *домовленість*. Проте саме *угода* відповідає головній вимозі процесу домовленості – згоді сторін на відповідне остаточне рішення. При цьому зважаємо й на слово *сторони*, що також не відповідає українській семантиці «боки» й потребує, як гадаємо, відповідника *учасники*.

Таких нелогічних кальок у мові юристів дуже багато. Скажімо, у фразі «особи, які *знаходяться* на території України» виділене слово відповідає семантиці «знайти» й у всіх випадках свого використання потребує зміни на одиниці *перебувають, розміщується, розташоване* – відповідно до контексту. При цьому російськомовна традиція писати такі ситуативні слова разом (*местонахождєнія – місцєзнаходження*) також має бути подолана логічними словосполученнями «*місце розташування*», «*місце розміщення*», «*місце перебування*» тощо.

Окрім означених калькованих форм, у мові юристів часто спостерігаються спроби зайвого «звеличення» певних посад або й актив. Для прикладу: «за дорученням *Міністра* внутрішніх справ», що й за правописом не має однозначного трактування («для підкреслення урочистості»¹). Аналогічно – форми «*Народні депутати*», «*Закони України...*», «*Укази Президента*», «у *Розділі 1 КК*» (у *Книзі 1*, у *Частині 2* тощо), що аж ніяк не потребують такої «урочистості» і є загальними назвами чи іменниками у формі множини (ми вже зазначали, що й Кабінет *Міністрів*, і Збройні *Сили* є такими самими нелогічними в цьому сенсі). Гадаємо, що таке «звеличення» властиве юристам та управлінцям (для прикладу – *Херсонська Державна Адміністрація*), адже саме вони на підсвідомому рівні є носіями традицій імперського канцеляриту, що й досі впливає на таке авторитарне сприйняття державних посад, актив і традицій.

За Законом 2019 року, серед осіб, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, окремо визначаються й працівники всіх рівнів поліції, прокурори, судді та інші особи правоохоронної сфери. Останнім часом ми бачимо (й чуємо), що це інше покоління порівняно з советським і постсоветським – це молоді

¹ Український правопис. Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 437. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/%202019.pdf>

люди, часто носії української мови як першої (тобто і в побуті), і настає наразі наша черга – домогтися внесення змін у юридичну лексику, які зроблять її більш логічною та українською за своєю сутністю.

Що ж до правничої еліти України, то часом дивуєшся: як значне коло науковців могли ухвалити (а вони певно його саме *приймали!*) конкретне нелогічне рішення, результати якого будуть ще довгий час отим рудиментом совєтсько-російської природи. Так, створюючи 2015 року Закон України «Про Національну поліцію»¹, вони довгий (так нам здається) час думали, як кодифікувати головний термін цього Закону на позначення працівника поліції, і зрештою (чи відразу) ухвалили калькованого *поліцейського* (рос. *поліцейскій*), маючи альтернативою лише два варіанти – *поліціант* і *поліцай*.

Повторимося, що на той час влада ще побоювалася будь-яким чином «ображати» почуття свого електорату, хоча той (донецький і кримський) уже спричинив війну, а тому не взяли слово *поліцай*, бо воно марковане подіями 2-ї світової війни. Певно болгарські законодавці (*поліцай*), словацькі (*поліцайт*), боснійські (*поліцааяк*), македонські (*поліцаец*), сербські та хорватські (*поліцааяц*), естонські (*поліцайник*) і навіть казахстанські (*поліцей*) не переймалися такими проблемами й кодифікували найбільш органічну форму, до того ж у формі іменника (як має бути в назві професії), а не прикметника (як не має бути).

Отже, в умовах уже розпочатої війни проти нашої держави вітчизняні вчені-юристи вибрали дуже важливий для життя суспільства термін, запозичуючи саме російський (тобто ворожий!), якого більше ні в кого немає (адже він ще й неправильний за законами найменування). Можна навести ще приклади з інших країн: латвійський *поліцист*, литовський

¹ Про Національну поліцію : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#text>

поліцинінкас, чеський *поліциста*, словенський *поліцист*, а також грузинський *поліцієлі* та узбецький *поліціячі*. Тобто інакше як мовним злочином, скоєним юристами – авторами Закону про наційну поліцію, це назвати не можна. Вони, за бажання, також могли подивитися в Інтернеті, як називають працівника поліції в законодавстві інших країн. І були б здивовані!

Нам здається, що в цьому разі зіграла вирішальну роль певна особа, яку всі в тому колі поважали (можливо, той же Ківалов, який завжди виявляв свою антиукраїнську позицію). Зрештою сьогоднішні трагічні події в Україні опосередковано пов'язані і з такими моментами нашої вже незалежної (сподіваємося) історії, і саме вони гальмують процеси входження в європейський демократичний простір.

Проблеми слововживання

Розвиток мови – це об'єктивне явище, і попри суб'єктивне втручання в цей процес воно є невідпинним і самодостатнім. Так, що б не говорили мовні пуристи, а прижита останнім часом форма «*доброго дня*» перемогла кодифіковану словникову «*добрий день*» (кальку) – можливо через частотність уживання, а можливо й через підсвідоме відчуття логічності (побажання, а не констатації, і до того ж не як у російській). Що ж до інших лексичних новацій – запозичень з інших мов (*фейк*, *юзати*, *бот*, *хейп* тощо), то вони мають відносно тимчасову природу й на структуру української мови принципово не впливають. Тобто потрібно визначати нелогічні форми, які можуть порушити закони і традиції наційної мови та які походять від імперської доби, коли метрополійна російська мова такий вплив скоювала.

Ідеться про те, що етнічна мова відзначається насамперед своєю органічністю, адже її лексика переважно первинна – походить від окремих діалектів, а ті у свою чергу є давнішими від зародження письма, тобто інформація між носіями передавалася усно – із покоління в покоління, зберігаючи не лише давні мовні форми, але й певні ментальні засади. У такому разі органічна форма часом не відповідає логічній (раційній),

оскільки визначається саме на ґрунті етнічної мови. Це мають знати наші люди як аргумент, скажімо, принципової відмінності між українським і російським етносами, що на сьогодні дуже важливо в умовах інформаційного протистояння з агресором, який мінімум сто років витрачав чималі кошти й адміністративні ресурси на поширення дезінформації щодо «одного народу», «братства» (сестринства?) та «руського миру» (тобто «світу», бо мир із російською / совєтською войовничою імперією аж ніяк не асоціюється).

Можна порадіти тому, що ця війна попри свою жорстокість і несправедливість зумовила реяльне єднання української громади, представники якої, незважаючи на їх етнічну приналежність, усвідомили свою наційну / громадянську ідентичність, що злилася з почуттям патріотизму в один конгломерат. У такому сенсі виявилось, що вибір на користь України та її цінностей (зокрема й мови) відбувається, незважаючи на соціальну диференціацію – етнічну, вікову, освітню, статеву, статусну, що й позначає таке патріотичне піднесення в умовах війни – в умовах протистояння спільному ворогу. Тому частими є випадки розриву сімейних зв'язків із родичами, які живуть у росії та вірять імперській пропаганді, і навіть якщо вони ставляться до України зі співчуттям, наші громадяни не бажають із ними спілкуватися, таким чином реагуючи на ракетні й бомбові обстріли від терористів.

Повертаючись до лексичного рівня української мови зазначимо, що небезпека поступової кодифікації алогічних форм (через їх публічне неодноразове повторення авторитетними діями чи використання законодавцями й науковцями) є актуальною. Ми вже наводили приклад недоладності введення в мовну практику іменника *виклики* у значенні «проблеми», що відповідає такій семантиці лише частково, більше ототожнюючись із *загрозами*. Такими ж алогійними є назви брендів у синтаксичному контексті: «послуги *Інтернет*», «святкуй з *Кока-Кола*», «перемоги братів *Кличко*», що

порушують закони логічності (органічності) української мови, за якими відмінюються навіть французькі прізвища на кшталт *Англома* (*Англомою*), а українські й поготів (скажімо, *Проця* – *Процею*).

Тобто потрібно уникати алогічних форм в українській мові, не боятися інновацій, але тих, що не порушують логічності й органічності нашої мови. Не обов'язково знати досконало правопис, щоб відчувати цю логічність, і не обов'язково знати останні закони про мову, щоб її любити й берегти. До того ж існування державних актів про захист мови ще не гарантує нашої перемоги в мовній війні – потрібний контроль за їх виконанням, а також певний концептуальний меседж від влади, що може бути кодифікований і в певному акті. Цей меседж – «відхід від росії» в усіх площинах – історичній, економічній, культурній, науковій, освітній, а також «відхід від російської мови», що є головним рудиментом у тих площинах.

Тобто, якщо підтримку української мови законами забезпечено з усіма імперативними складовими (статус державної, невіддільного елементу конституційного унітарного, зобов'язаність громадян володіти нею як мовою свого громадянства, а публічних осіб – використовувати на всій території України¹), то нівелювання впливу російської на структуру державної мови має відбуватися не лише відповідно до Закону 2019 року, що декларує заміну іншомовних слів (тобто насамперед російських) на питомі українські², але й відповідно до категоричного бажання кожного носія мови прибирати зі свого мовлення ті російськомовні кальки. Що вже говорити про науковців і вчителів, які апріорі мусять бути непримиренними борцями за чистоту наційної / державної мови.

¹ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VII. *Liga 360*. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/t192704?an=1&ed=2022_04_21

² Закон України від 25.04.2019.

Розглянемо деякі кальковані форми в контексті їх нелогічності на ґрунті української мови. Тобто вони є не лише шкідливими для структури нашої мови, але й агресивними, адже зберігають свою функційну вагу впродовж умовного століття та й досі є стійкими й частотними.

У сталому словосполученні «комісія з числа співробітників установи» слово *число* має суто кількісне значення, є математичним поняттям і в аналізованому контексті ніяк не відповідає його сутності, а слово *співробітники* крім своєї калькованості (рос. *сотрудники*) відзначається ще й маркером тоталітаризму (так звався позаштатний працівник правоохоронних органів – міліції та КДБ, який був у кожному соціальному колективі – навчальному та робітничому). Тобто питомим українськомовним варіантом аналізованої сполуки є «комісія з працівників установи» – логічна й органічна на ґрунті української мови.

У ситуації «зменшити *число* депутатів», де те *число* має питома математичне значення, кращим буде відповідник *кількість*, адже перше є більше знаком – позначенням тієї кількості, тобто мусить мати при собі певний числівник («число 250»). Натомість більш серйозним семантичним порушенням є аж надто частотне словосполучення (канцелярський штамп) «у тому *числі*», що вживається постійно як в усному, так і в письмовому мовленні, незважаючи на свою повну нелогічність. Його традиційний контекст передбачає певне виокремлення із загального перерахунку окремих об'єктів, що потребує логічного українськомовного відповідника *зокрема*.

Ще одна сполука-штамп – «у *першу чергу*» – походить від рос. «в первую очередь», де має логіку виділення певного пріоритетного об'єкта, що ніби стоїть перший у тій черзі. В українській мові така семантика вже є вторинною – після запозичення російськомовної форми, а тому калька *в першу чергу* начебто не викликає негативної реакції. Проте питомий

відповідник *насамперед* є більш органічним, а його синонім *передусім* – ще й більш логічним (тобто «той, що попереду»).

Давніми кальками ділового мовлення є прикметники *даний* (уживається у сталих сполуках «в *даний час*» – тобто «на сьогодні», «*наразі*») та *примірний* (для прикладу: «*примірний розпис*» – тобто «*орієнтовний розклад*»). Звісно, вони не логічні в семантичному сенсі, адже перший походить від дієслова *дати*, і лише його іменникова форма може бути дозволена в українській мові (у значенні «відомості, інформація»), а другий має пряму аналогію з дієсловом *міряти*, що взагалі не відповідає діловому контексту.

Наведемо ще кілька прикладів російськомовних калюк, які є частотними в текстах, зокрема й юридичного субстилю, і на які не зверне увагу не лише пересічний громадянин, але й укладач законів (на жаль). Ці калюки маємо змінювати іншим відповідником, навіть не наводячи відповідної аргументації.

- у цьому році (у 2025 році) – *цього року (2025 року)*;
- виключення – *виняток*;
- округ – *округа*;
- у зв'язку з – *через*;
- шляхом (вивчення) – *через*;
- де в основному готують юристів – *переважно*;
- мають відповідати програмам у частині вимог – *щодо*;
- стратегічна ціль – *мета*;
- з початку – *від початку*;
- починаючи з ... року – *від ... року*;
- напрям – *напрямок* (аналогійно – *відтинок, будинок, малюнок*);
- направлено, направлення – *спрямовано (надіслано), спрямування*;
- у рамках (програми, держави) – у *межах* (за сильного бажання – у *рамцях*);
- оточуючі – *довколишні (оточення)*;
- проведено аналіз – *проаналізовано*;

▪ вирішувати практичні *задачі* – вирішувати практичні *завдання (ситуації)*;

- домінуючий – *домінантний*;
- неможливо – *не можна*;
- *служує* доказом – *є доказом*;
- рідко, нерідко – *нечасто, часто*;
- виступає (доказом, свідком) – *є, постає*;
- дохід – *прибуток*;
- той чи інший – *певний*.

І ще багато слів і словосполук калькованого походження чекають на свою заміну.

Сподіваємося, що нові покоління носіїв української мови як материнської та функційно першої матимуть і відповідне відчуття мови, що вказуватиме їм на нелогічність певних мовних форм, зокрема калькованих.

Отже, лише за дотримання принципу відходу від російської мови та усвідомлення нагальності його дотримання можлива перемога в мовній війні та загалом реальна українська незалежність.

Антропоніми як маркер наційної самосвідомості

Цей підрозділ ми розташували в темі «Мова юристів» через його правове підґрунтя, адже ті ж прізвища за своєю сутністю передбачають не лише вирішення сімейних проблем, але й економічних і зрештою політичних, що пов'язані з категорією громадянства.

В умовах російської агресії від 24 лютого 2022 року на території України актуальності набула побудова реально Української наційної держави, одним з елементів якої є ідентифікація титульної української нації та відродження наційної самосвідомості. Ці процеси зумовили й передбачили перейменуванні міст, сіл, селищ, вулиць, демонтаж різноманітних пам'ятників як знаків імперії. Проте хотілося б і державного імперативу щодо повернення власне українських

антропонімів (власних назв людей) й оформлення іноземних, зокрема російських, відповідно до європейської мовної традиції.

Тобто потрібно активізувати мовознавчу спільноту лобіювати внесення змін до нормативних актів України, насамперед Українського правопису, щодо очищення системи української антропонімії від тривалого російського впливу.

Практика іменування людей виникла на ранньому етапі розвитку суспільства для ідентифікації його членів. Спочатку ім'я підказували різні обставини родинного життя, риси й характер людини, віра в магічну силу імені. Тому антропоніми, які походять від апелятивів (загальних назв), є джерелом для реконструювання давніх історичних подій та явищ (у сферах не лише родинних зв'язків або побуту, але й флори, фауни, вірувань, звичаїв). Тобто антропонімія – то історичне джерело, що визначає етнічний і соціальний стан, походження населення тощо.

Учені стверджують, що адаптація антропонімів є одним із надійних засобів ідентифікації відповідного народу, а тому калькування російськомовних елементів – наголошення, передання м'яких і твердих приголосних – деформує систему української мови, порушуючи її органічні закони. Так, у прізвищі *Новік* (замість *Новик*) відбувається порушення правила написання суфікса *-ик*, у прізвищі *Вдовіченко* (замість *Удовиченко*) таким є порушення аналогічного правила про суфікс *-ич*, а також про чергування *у / в*, у прізвищі *Чижмарь* (до речі, відома українська юристка) порушено закон про твердість приголосного *р*. Можна стверджувати, що підігнані таким чином під російськомовні моделі прізвища маніфестують чужу ідентичність.

Ми вже зазначали, що, за Законом України від 2022 року «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», українська ідентичність – це стійке усвідомлення належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою,

символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями¹. Така ідентичність базується на наційній свідомості – цілісній системі духовних феноменів нації, що базується й на первинних етнічній ідентичності й етнічній свідомості, а також наційному менталітеті.

У контексті державного унітарного устрою вирізняється титульна нація, що позначає частину населення держави, наційність якої визначає офіційне найменування цієї держави. Тобто титульною є нація, що дала назву державі (у нашому разі – українці).

За міжнародними нормами, етнічні українці в Україні є титульною нацією (2/3 населення держави), що має право на свою наційну державу. Тобто саме вони мають право на відтворення в антропонімній системі своїх особових назв у тій формі, у якій ті відповідають законам української мови. Також вони мають право на розрізнення цих форм з іншомовними.

Ці права захищаються й формулюються Правописом української мови 2019 року, проте запропоновані новації після тривалих консультацій у колі мовознавців не було враховано в чинній редакції, і мовний Закон продовжив сумнозвісну совєтську традицію «зближення народів» – певно для замирення з прибічниками «руського міру», які на той час саме планували продовження політики анексії від Донбасу до Причорномор'я.

Такі пропозиції щодо звільнення від російськомовних форм були висловлені ще 1995 року в журналі «Мовознавство». Для прикладу: щодо запровадження форми *Олександр* (зміна чужого для українського етносу початкового *а* та введення міжнародного суфікса *-er* для полегшення вимови збігу

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>

приголосних звуків *-ндр-*); повернення суфіксів *-ів* та *-ин* у прізвища, що належать до української антропонімії (*Глібів, Бородин, Петрів* тощо). Така новація чітко диференціювала б осіб на «своїх – чужих» і в умовах сьогоденішньої війни навряд чи викликала б заперечення. І хоча це зумовлює численні колізії у сфері трудового й сімейного права і взагалі потребує тривалого періоду, проте це була би справжня революція, що поставила б Україну до одного ряду з Литвою й Латвією, де вже з прізвища видно, хто є громадянин цієї країни.

Для прикладу, умовний представник «чужих» *Александр Медведев* може зустрітися в одному дискурсі з «нашим» *Олександром Медведівим*, або етнічний українець, але «чужий» громадянин *Владімір Коваль* (а за більш радикальними пропозиціями – *Каваль*) – із «нашим» *Володимиром Ковалём* та ще й з іншим «чужим» *Вольдемаром Шмідтом*, якого ніхто й не думає підлаштовувати під якийсь, скажімо, «європейський мір». Тобто російські за формою прізвища поділяються на два функційні різновиди – ті, що належать до системи української антропонімії («свої»), і власне російські («чужі»). І тому ставлення до них (тобто фіксація) є відповідною: *Біляїв, Жучив, Маркин* – «свої», *Беляєв, Жуков, Маркін* – «чужі».

У всьому ж комплексі власного найменування «чужі» росіяни вже й візуально асоціюватимуться як не«свої»: *Пьотр Анісімовіч Горшков, Владімір Семьоновіч Тімофєєв, Александр Грігорьєвіч Кірілов*. У такому разі не обов'язковим є й дотримання законів української мови, та ще й можливим є передання «акання» в ненаголошених позиціях (*Анісімавіч*).

У такому розрізненні антропонімів не лише є логіка – воно ще й зберігає історичну пам'ять кожного народу, ідентифікує його представників, робить цікавішим світ у туристичній площині, нівелює чинник загрози з боку неоімперських сил, які не зможуть претендувати на «звільнення братів», «об'єднання народу» (скажімо, важко уявити француза, який би прагнув об'єднатися в одному народі з італійцем, або ще важче – з

англієм, а вони ж були в одній державі кілька століть, і віра в них була одна, і мови генеологічно пов'язані).

Отже, такий неоімперський дискурс пояснюється лише хворобливим прагненням до реваншу з відповідною зміною світового порядку. І мова постає реальним антивірусним засобом проти цієї хвороби.

Як бачимо, результатом імперського прагнення до об'єднання є семантично чи орфографічно понівечені українські анхістони́ми (прізвища). Натомість деякі російські за формою прізвища семантично виявляють свою українську генезу (*Сіленков*, *Нікітєнков* – через формат *-енко*, *Ковальов* – через корінь *-коваль*, *Мірошнікова* – через основу *мірошник-*).

Трапляється й цілий комплекс помилок в одному анхістони́мі (*Калініченко* – корінь *калин-* і суфікс *-ич*, від чого має бути *Калиниченко*) чи якась одна, але дуже груба помилка (*Кобзарь* – пом'якшення завжди твердого *р*, хоча це може бути й діалектний варіант).

Часто порушенням мовних норм є неправильне їх наголошення, що таким чином зумисно змінює семантику анхістони́ма. Для прикладу: *Кра́вець* (*Краве́ць*), *Ро́діна* (*Роди́на*), *Ду́біна* (*Дуби́на*), *Ко́зак* (*Коза́к*) тощо. Цей процес навіть науково аргументувався ще у брежнєвські часи потребою відрізнити загальну назву від власної (хоча для цього й існує велика літера).

І якщо носій прізвища з орфографічною помилкою (скажімо, депутат *Тищенко* чи науковець *Гонтарь*) може аргументувати це таким записом (кодифікацією) в документах, то *Ко́заки*, *Ко́зели* (*Козли*), *Ба́рани* відразу асоціюються з недосить високим рівнем інтелекту, адже вони наполягають саме на такому акцентуванні власного прізвища (бо ж немає документів із наголосом).

Є проблеми й у використанні патронімів (імен по батькові), що взагалі українській народній культурі не властиві. Проте якщо розглядати орфографічний рівень, то трапляються цікаві

колізії. Так, особа з патронімом *Никифорович* має батька, який офіційно записаний як *Ничипір*, а тому правильною формою буде *Ничипорович*. Проте бажаними були б у цій сфері варіанти на кшталт *Лукович*, *Юрович*, *Ількович* тощо, що існують де-не-де на практиці.

Що ж до написання імен (ідіонімів), то не так давно система запису актів громадянського стану пішла на такий «модерністський» (американський) крок, як дозвіл записувати імена дітей за бажанням батьків. Попри проблему реакції самих дітей у подальшому житті на своє ім'я (часто негативної), це відповідає демократичним засадам щодо свободи вибору.

Проте це не відповідає законам етнічної української мови, що, як відомо, закладені в генетичному коді й виявляють себе, для прикладу, в акценті (у тому ж російському мовленні сакартвельця, українця чи молдованина), через який відразу можна виявити етнічну приналежність мовця. І тому одиниця *Кіріл* (кодифікований *Кирило*) українцями вимовляється артикуляційно важко у фонетичному потоці української мови, адже м'якість після приголосних *к* і *р* – явище виняткове.

В імені *Філіп* (кодифікований *Пилип*) приголосні навпаки – м'які, проте історичний антагонізм *ф* й української фонетики (тому *Хведора*, *Панас*, *Хома*) призводить до сприйняття цього ідіоніма як іноземного, а не адаптованого (на кшталт *Ліонель*, *Хуліо*). Аналогічний антагонізм – початковий голосний *а*, до якого народна вимова приставляла спереду приголосні *в* або *г*, що навіть декларовано в імені *Ганна* та фіксується в діалектних формах *Гандрій* чи *Ондрей*. Із цією проблемною орфограмою маємо сучасну популярну форму *Альона* (кодифікована *Олена*), що виявляє негатив ще й як носій російської лубкової етнографії.

І зрештою як квінтесенція (тому виділяємо в окремий абзац) – ідіонім *Крістіна* (кодифікована *Христина*), що крім грубого порушення українського правопису, за яким у словах іншомовного походження після *р* і *т* пишеться лише голосний *и*

(відоме всім правило «дев'ятки»), виявляє також і семантичні негативи, адже походить від *хрест* (давніше – *христ*) на позначення християнки. Тобто *Крістіна* вже не християнка.

Можна зробити висновки, що впорядкування громадянами України власних імен і прізвищ за нормами української мови має стати громадянським внеском у формування наційної свідомості, своєрідним випробуванням на наційну ідентичність. Водночас Українська держава мусить внести відповідні зміни до своїх нормативно-правових актів, насамперед чинного Правопису, щодо передання українською мовою російських антропонімів відповідно до європейської мовної традиції та виправлення в документах громадян їхніх прізвищ, імен і патронімів відповідно до мовних традицій їхнього етносу (скажімо, кримськотатарське *Топалов* на питоме *Топал-оглу*).

Зрештою від початку війни росії проти України мова стала ідентифікатором «свій – чужий», і тому російські прізвища українських громадян мають бути виправлені за українською орфографією, а прізвища зовнішніх росіян – фіксуватися за фонетичним оригіналом, адже вони – чужі.

Перспективи мови права

Часом доводилося чути як аргумент проти наших категоричних вимог замінювати кальковані форми на кшталт «приймати закони», що такі форми наявні в Конституції України. Проти цього можна сказати, що серед людей, які тоді оформлювали Основний Закон, була істотна частина вчорашніх «членів партії» (як не дивно, дещо інша ознака, ніж «комуніст») (1), прихованих ворогів української державності, які або виконували конкретні розпорядження з москви, або самі намагалися якимось гальмувати цей процес, зокрема й через насичення державної мови чужими елементами (2), а також просто далеких від культури української мови людей, які не розуміли сутності шкоди від цього (3). Саме тому потрібно було ці старі форми переглянути в контексті відходу від російської мови насамперед у тексті Конституції.

Ми намагалися впродовж останніх десяти років звернути увагу саме законотворців до цієї проблеми. Було й звернення до Президента, і до мовного Омбудсмена, і стаття в науковому віснику Верховної Ради¹, де зазначалися терміни, яких потрібно позбутися в державних документах, і їх замітники. Для прикладу: необхідно – *потрібно*, діючий, існуючий – *чинний*, повинні – *мають (мусять)*, наступні – *такі*, на сьогоднішній день – *сьогодні*, знаходиться – *перебуває*, в цілому – *загалом*, спір – *суперечка*, випереджаючий – *випереджальний*, при умові – *за умови*, примірна – *орієнтовна*, комісія по контролю – *з контролю*, оцінка, розробка – *оцінювання, розроблення*, видача, передача – *видання, передання*, тягне собою – *зумовлює*, відноситься – *ставиться* та ін.

Звісно, наш адміністративний статус і можливості не такі, щоб чинити достатній вплив на зміни в юридичному субстилі, і тому ми з нетерпінням чекали реакції з боку більш впливових науковців. І дочекалися – 2025 року було опубліковано Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів, що був ініційований Постійною комісією з питань правничої термінології Конституційного Суду України (голова – Сергій Головатий) та виконаний авторитетними вченими з Інституту української мови НАН України Катериною Городенською та Павлом Гриценком².

¹ Demchenko V. The term «to make a law» as negative linguistic and social phenomenon. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. № 4. P. 24-30. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04>

² Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад.: Сергій Головатий, Світлана Сидоренко, Ірина Савченко ; комент.: Катерина Городенська, Лариса Колібаба, Валентина Фурса ; вступ. слово Павла Гриценка ; за заг. ред. Павла Гриценка, Сергія Головатого] ; Конституц. Суд України, Пост. коміс. з питань правн. термінології ; Ін-т укр. мови НАН України. Харків : Право, 2025. 352 с.

Ми його сприймаємо як підзаконний акт (до Конституції, але певною мірою – й до Правопису), а тому виправлення авторами певного слова може означати виправлення всієї моделі такого типу слів. Розглянемо окремі виправлення, що нас найбільше зацікавили й потішили, адже наші виправлення таким чином отримали підтримку академічних структур лінгвістики та права.

Уже в передньому слові П. Гриценка фіксуємо нестандартні одиниці у словосполучах «*унезалежнення України*», «*утвердження українськості*», «*термінологійні правничі словнички*», «*ділове справочинство*», «*сфери мовокористування*», «*термінні словосполучення*», «*ідеологіїні перешкоди*», «*унітаризація СРСР як державного утворення*», «*удержавлення мов*», «*забезпечення точності*», «*в академічному словникові*», «*усталених словопоєднань*» та ін.

Також пропонується відповідник *правний* на місці калькованого *правовий*, ураховуючи форму *правник*, від якої буде похідним прикметник *правничий*. Тобто використання цих двох прикметників є диференційованим, але часом важко визначити, де та ознака стосується права, а де – правників. Для прикладу, автор подає сполуку «*правничі словнички*», з чого робимо висновок, що це словники, які не стосуються права, а сформовані правниками. То може – «*правні словнички*»?

Прискіпливу увагу вчені приділили виправленню пасивних конструкцій із дієсловами теперішнього часу недоконаного виду з афіксом *–ся*, уважаючи ці форми порушенням української літературної мови (особа *вважається* невинною, право *гарантується*, право *набувається* і *реалізується* громадянами, оборона *покладається* на Збройні сили). на заміну їм пропонуються дієслова без *–ся*, ужиті в активних синтаксичних конструкціях (*визначаються* законом – *визначає* закон). Аналогічно: «не повинна *використовуватися*» – «не можна *використовувати*», «*встановлюється* законом» – «*що їх визначив закон*».

У текстуальному вимірі:

«На території України *забороняється* створення і функціонування будь-яких збройних формувань, *не передбачених законом*» – «На території України *заборонено* створення і функціонування будь-яких збройних формувань, що їх *не визначив закон*». «На території України *не допускається* розташування іноземних військових баз» – «На території України *заборонено* розташування іноземних військових баз».

Проте за виміром логіки хочемо дещо нівелювати цю категоричність. Для прикладу, вченими пропонується замінити «в Україні *визнається, гарантується* місцеве самоврядування» на «в Україні *визнають, гарантують* місцеве самоврядування». У такому разі постає логічне запитання: ХТО?

Зазначено також, що у практиці Конституційного суду України вже використовуються новації: *правовладдя* (відповідно до англ. *Rule of Law*) з низкою похідних: *народовладдя, одновладдя, двовладдя, самовладдя, безвладдя; передбáчний* (*передбачні* наслідки – за якими можна щось передбачити, адже ті, які можна передбачити, будуть *передбачувані*); *правоприпиняльний* (строк), тобто призначений для виконання дії, після закінчення якого її виконання втрачає юридичне значення. Серед інших, уже засвідчених, форм відзначаємо *функційний* на заміну кальки *функціональний*, що як прецедент може аргументувати зміну значної низки термінів такої моделі латинського походження (ми так і пишемо в цій монографії)¹.

Із визначених авторами в тексті Конституції термінів, щодо яких запропоновано зміни, відзначимо ті, що нас потішили, адже ми це робимо давно:

> *існуючий* (кордон) – *наявний* (ми частіше використовуємо *чинний*);

> «*відшкодування шкоди*» (тавтологія) – «*відшкодування утрат*»;

¹ Мовний коментар, 2025.

> «забезпечення екологічної безпеки» (тавтологія) – «гарантування екологічної безпеки» (або «екологічне гарантування»);

> «знаходяться в межах території» – «є в межах території» (ми використовуємо частіше *перебувають, розміщені, розташовані*);

> «з метою повалення» – «для повалення» (використовуємо також *здля*);

> «з наступним повним відшкодуванням» – з подальшим;

> здійснює контроль – контролює (аналогійно й інші приклади з цієї моделі в юридичному субстилі на кшталт «здійснити арешт», «здійснити вбивство», що є зайвим стильовим нагромадженням);

> «здійснюють повноваження» – виконують;

> «здійснює заходи» – «уживає заходів»;

> «забезпечує проведення» – проводить;

> допуск – дозвіл (допущено – дозволено);

> «відбрати кандидатів» – добирати;

> «тягне за собою» (покарання) – спричиняє (призводить до);

> правомочний – правоможний, правочинний, правосильний;

> державотворчий – державотвірний;

> складова – складник;

> відзив – відгук;

> головуючий – голова (засідання);

> керуючий – керівник;

> лікуючий лікар – лікар-куратор (уважаємо, що можна й лікар-практик);

> всеохоплюючий – всеохопний, всеосяжний;

> співробітник – працівник.

Також із запропонованих варіантів вважаємо слушними такі (ми не використовували до цього):

▪ виключно – лише («належить лише народові»);

▪ «у виключних випадках» – «у виняткових випадках»;

▪ *домірний* замість *пропорційний* (як заміна міжнародному терміну);

▪ *«несуть такі самі обов'язки»* – *«користуються тими самими...»*, *«на них покладено такі самі обов'язки»*;

▪ *«невід'ємне право»* – *«невідокремне право»*;

▪ *«право включає»* – *«право охоплює»*;

▪ *«у разі якщо»* – *якщо*;

▪ *«зміна конституційного ладу насильницьким шляхом»* – *«насильницька зміна конституційного ладу»*;

▪ *проводити (збори)* – *провадити*;

▪ *іншими способами* – *інакше*;

▪ *«включає можливість»* – *«дає змогу»*;

▪ *«переслідується за законом»* – *«настає відповідальність за законом»*;

▪ *додержуватися законів* – *додержувати*;

▪ *«введення воєнного стану»* – *запровадження*;

▪ *«набуття законної сили»* – *«набуття чинності»*;

▪ *«Закон вступає в дію»* – *«Закон набирає чинності»*;

▪ *«вирішувати питання»* – *«розв'язувати питання»*;

▪ *у результаті* – *унаслідок*;

▪ *легітимний* – *правомірний*;

▪ *ідентичний* – *тотожний (однаковий)*;

▪ *презумпція* – *припущення (вини)*;

▪ *права людини* – *людські права* (поглиблене значення);

▪ *процесуальний* – *процесовий* (можливо й *процесний*);

▪ *попередній контроль* – *передувальний*;

▪ *завірити документ* – *засвідчити*;

▪ *довіреність* – *вірчий лист*;

▪ *займати посаду* – *обіймати посаду*;

▪ *явка* – *прибуття* (тому й *прибути* в судове засідання);

▪ *основоположний* – *засадничий*;

▪ *оточуючі* – *оточення* (ще в нас *довколишні*);

▪ *Венеціанська комісія* – *Венеційська комісія* (аналогія до *функційний, технологійний* тощо).

Часто заперечується вживання дієслівної форми *передбачити* через заміну на дієслово *установити* («*передбачених* Конституцією» – «*що їх установила* Конституція»), проте водночас наводиться заміна *передбачуваний* – *передбачний*. Також на системному рівні замінюються кальковані іменникові моделі на позначення дії питомо українськими формами. Ми давно вже використовуємо іменник *оцінювання* (замість *оцінка*), *розроблення* (замість *розробка*), проте тут категорично замінюється ця модель: *підготовка* – *підготовлення*, *підтримка* – *підтримування*, «*програми підготовки і перепідготовки кадрів*» – «*програми готування та перепідготування кадрів*»¹.

Отже, Коментар дає змогу аргументувати такі зміни в юридичних і ділових текстах, насамперед у моделі термінів латинського походження з формантом *-ійний*, у моделі іменників на позначення дії, а також у лексичному складі мови, що вже давно використовується в українській мові. Загальне спрямування таких змін – декларований нами вище принцип відходу від російської мови.

Проте зауважимо, що київські функціонери на наше запитання про статусну вартість цього Коментаря прямо відповіли – «жодної», тобто наша радість була передчасною, і боротьба за чистоту мови триватиме й далі.

¹ Мовний коментар, 2025.

ТЕМА 8. ВЕРБАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА КОРИСНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Звісно, сьогоднішня відзначається інформативністю порівняно з будь-яким історичним періодом, проте інформація має бути вибрана з купи вербального сміття як найбільш вірогідна – з адекватними доказами, що базовані не лише на логіці, але й на поглядах людей з інших країн, і краще – демократичних, адже дотримання засад законності та прозорості в них має довготривалу практику й неодноразово доведене.

У межах цієї теми розглянемо погляди українських політичних діячів – початку XX сторіччя (Сергій Шелухін) та початку XXI сторіччя (Леонід Кучма), а також інші джерела надання адекватної інформації, що потребує й певного розшифрування з використанням логічного виміру.

Президентський дискурс на прикладі спогадів Леоніда Кучми

Як би ми не ставилися до президентів сучасної (передсучасної) України – як сателітів постсовєтської мафії, виконавців завдань московських крутіїв, кремлівських агентів, наділяючи їх рисами боягузтва, нерішучості, брехливості, шахраювання тощо, мусимо визнати вже аксіому: потрапляючи до президентського кабінету або сідаючи в президентське крісло, вони ставали – дехто вимушено – патріотами України. Така певно аура українського духу. Й автоматично вони відчували з часом певну небезпеку з боку московських «друзів» («босів», «кришників») щодо української незалежності й державного суверенітету.

Так, другий (хронологійно – третій) Президент України Леонід Кучма (1994–2005 роки) у своїй книзі «Україна не Росія» висловив (а можливо власне дав згоду на висловлювання фактичних авторів / автора тієї праці) думки, що беззаперечно є

думками українця-патріота¹. При тому такого, що щиро сумнівається у братських почуттях росіян, незважаючи на власні тісні – фахові й родинні – зв'язки з колишньою метрополією.

Книжку було первинно написано російською мовою (чи просто нею опубліковано спочатку), а тому вона адресована насамперед росіянам і їх прихильникам в Україні. Проте в ній ми бачимо українця (Кучма родом із Сумщини) з усіма його позитивами та негативами й, головне, сприйняття ним московців, з якими йому довелося співпрацювати все життя. Утім ті московці неоднозначно сприйняли цей твір, адже апріорі (біологічно) не здатні зрозуміти думок українця – нехай і комуніста, директора воєнного (совєтського за сутністю та приналежністю) підприємства. Різноманітні критики з того боку іронійно зазначали, що ця змістовна праця має одну мету – довести, що українці – це ніяк не московці, а також показати, що вони є кращими в різних аспектах.

Ці критики-оглядачі опосередковано згоджуються з фактом колоніального тиску московської держави і з тим, що впродовж 350 років українці працювали на могутність імперії. Більш категоричні з них називають погляди Кучми не просто москвофобськими, але й «сепаратистськими», що в умовах офіційно «незалежних» двох держав є абсурдом: тобто у ХХІ сторіччі росіяни вважають Україну частиною якоїсь спільної держави! Тому не дивно, що проголошення курсу на певну відособленість (применшення історичних зв'язків України з росією) вони в подальшому параноїчно називатимуть навіть фашизмом. Таке ставлення до незалежності й доводить принципову відмінність між «самостійними» демократичними українцями та росіянами – носіями імперської ідеології, психології, культури.

У книжці, що побудована на спогадах і біографії Кучми, ми визначили конкретні принципи відмінності між українським

¹ Кучма Л. Україна – не Росія. URL : <https://www.rulit.me/books/ukraina-ne-rosiya-get-322594.html>

наційним конгломератом (нарід, держава, історія, культура, мова, економіка тощо) та московським. Так, останній ніколи навіть не переймався тим, що всі «республіки» «союзу» були маріонетками московської метрополії (у термінах світової політології – колоніями). Саме тому всілякі тогочасні ради й уряди фактичної влади не мали, а найбільш значущі підприємства, що формують наційну економічну базу, були фактично підпорядковані центру, адже були складниками воєннопromислового комплексу. Так, Леонід Кучма згадує: «Я щойно став депутатом Верховної Ради, і вже було зрозуміло, що Рада більше не буде маріонеточним органом на радянський зразок» (підкреслення наше – В.Д.). Отже, цим він виявляє сутність московщини як реальної імперії, навіть не називаючи її такою у книзі.

Антитеза «Україна – не росія» відзначається широким смисловим спектром – від політично-географічного (кожна країна має власну територію та назву), етнографічного (кожен нарід має свій окремий менталітет, традиції й навіть релігійні орієнтації, незважаючи на начебто одну віру) до історійно-світоглядного (історія державності цих народів має різні вектори). У контексті останнього елементу зазначену вище антитезу можна конкретизувати: «Україна (республіка) – не росія (імперія)», і в такому ракурсі ті аспекти – географічний, історійний, політичний – матимуть уже іншу сутність. За цією сутністю виявляється головна відмінність – європейська орієнтованість українців (у складі яких би держав історічно вони не перебували) та азійська – московців (як би не називалася їхня держава, вона залишається загарбницькою з такими рисами, як авторитарність, агресивність, рабське поклоніння тощо).

При цьому спостерігається певна закодованість такої орієнтації: хто б не був політичним лідером, він автоматично стає її апологетом. Так, царська династія Романових попри чималу частку германської генетики чітко виявляє візантійські

риси правління, що близько лежать до азійських. Не кажучи про останніх Рюриковичів, які взагалі були тісно пов'язані з чингізханівським стилем і навіть родичалися з його носіями.

Натомість українці в Київському й Галицько-Волинському князівствах відчували себе питомою частиною Європи, у Великолитовському – фактично вже Європою, від польської держави запорожці та гетьманці взяли основи демократичного устрою, у 1918–1919 роки була спроба відмежування від азійської росії, через 70 років вони все ж таки відновлюють державну незалежність (але певною мірою під контролем колишньої імперії), і нарешті 2014 року проголошують реяльну. І доказом її реяльності стала негайна збройна агресія з боку тієї імперії (аналогійно на початку 1918 року імперські сили не дали розвинути ідеям української незалежності). Проте на відміну від початку й кінця XX сторіччя маємо покоління вже реяльних українців, у генетиці яких немає рис колоніального рабства.

У такому контексті й українські президенти, незважаючи на всеохопний контроль із боку москви в 90-ті роки в усіх сферах (важкої промисловості, СБУ, ЗСУ, МВС, медіа), на доволі значну частку проросійських громадян, вимушені були визнавати й підтримувати систему духовнокультурних цінностей української нації, зокрема мову, історію та традиції. Зокрема питомий донбасівець Янукович навчився й користувався державною українською мовою (на відміну від, скажімо, Лукашенка в Білорусі). Розуміємо, що впливали на це й чинники власної майнової зацікавленості (захист «особистих територій» у Криму чи Карпатах), іміджу в очах Заходу (сподівання на інвестиції), діаспори (різноманітна допомога для України), проте не відкидаємо і значення вже названої нами духовної аури народу.

2022 року вже більшість українців побачили справжнє обличчя московців і результати їх впливу впродовж трьох століть – від побутового до політичного. Цей вплив довго ще буде гальмувати демократичний розвиток Української держави,

і в цьому контексті влада своїми діями та риторикою має відповідати такому вектору розвитку. Так, в аналізованій нами книжці Леонід Кучма акцентує на комплексних відмінностях між двома народами, до чого можна додати й відповідну характеристику, надану росіянам у народних прислів'ях: «москаль тоді правду скаже, коли вмиється свиня в сажі», «Від чорта відхрестися, а від москаля не відмовишся»; «москалики поїли наші волики, як вернуться здорові, поїдять і корови»¹.

Звісно, Президент таким відкритим радикалом не був, проте в його спогадах і висновках ми виокремили відповідні риси:

– необізнаність представників московської еліти, і не лише політичної, а й культурної, щодо української історії, культури й навіть економіки. Залишається імперський стереотип: українці – нижча категорія, московці – вища (у царські часи це було навіть штучно відбито в уже аналізованій нами дихотомії «малороси – великороси», коли представник підколоніального народу прагнув стати саме великоросом із відповідними привілеями в доступі до суспільних ресурсів;

– запозичення історії київського періоду й відповідної назви «Русь» з метою утвердження статусу московців як державної нації, адже власна історія московського князівства / царства починається від XIV століття. У протилежному разі українці (південно-західні та північно-західні племена) як державна нація давніші як мінімум на 5 століть ((від фіксації в писемних пам'ятках). За словами здивованого Леоніда Кучми, освічені російські ліберали, начебто орієнтовані на Європу, виявляють невігластво, убачаючи в українцях лише етнографічну складову, і ніяк не політичну, що передбачає такі атрибути, як незалежність і суверенітет²;

– політичне віроломство, що передбачає свавільне порушення підписаних раніше угод і міжнародних

¹ Кучма Л. Україна – не Росія. URL : <https://www.rulit.me/books/ukraina-ne-rosiya-get-322594.html>

² Там само.

домовленостей. Так, Кучма згадує, що вже через два дні після ухвалення Акта про незалежність України 1991 року прес-секретар Президента Єльцина оголосив про право московщини переглядати кордони. Проте віроломство тут виявляється не лише в експансійності імперської політики, а й у тому, що Борис Єльцин не міг не бути в курсі планування такої заяви, але водночас хизувався перед демократичним світом своїм іміджем ліберала;

– нещирість adeptів комуністичної ідеї, що до цього часу є рудиментом у певної частини старшого покоління українців. Ці adeptи – українські комуністи, по-перше, не могли не бачити, що гуманістична основа тієї ідеї повністю скомпрометована історичними фактами голодоморів, нищення української культурної еліти, репресіями, фальшивими виборами, лицедійними з'їздами й радами, непотрібними місячниками, п'ятирічками, соцзмаганнями, фейковою інтернаційністю, продуктивним і речовим дефіцитом, а по-друге – за один рік зреклися тієї партії, покидавши свої партквитки, і дехто став навіть вірити в Бога, не перестаючи боготворити Леніна, непохована мумія якого у свою чергу доводить дикість усієї совєтської духовної системи.

Тобто можна зробити висновок, що логічна антитеза «Україна – не росія» стосується не лише характеристики України та українців, але й зворотного конгломерату, якому властиві імперські ознаки, зокрема експансійна поведінка московської держави в геополітиці та відповідні риси росіян як носіїв такої поведінки.

Леонід Кучма описує ретроспективу ставлення до українців у московській імперії, де «малороси» (що вже показово) не викликали жодної неприязні, адже були частиною загальноросійського народу, тобто разом орали, будували, воювали, страждали, помирали й переважно в місті, що було на очах влади, говорили російською мовою. Проте якщо хтось з українців культивував у собі наційні риси, виокремлюючи

український нарід, «великороси» (це могли бути не лише московці, але й ті ж українці, але із загальним імперським мисленням) уже його сприймали негативно – як ворога (сигнал до цього надала московська церква, оголосивши анатему українському гетьманові Іванові Мазепі й кодифікувавши таким чином маркер «мазепинець» зі значенням «зрадник»)¹.

Через сто років по тому вже іншого знакового українця – Тараса Шевченка – було піддано анатемі, але в іншій формі: усе своє не таке вже й довге життя поета утримували на віддалі від рідної України через побоювання втратити її, адже головний ворог імперіяфіла – націяфіл, де другий любить свою Батьківщину, мову й нарід, а перший прагне загребти побільше таких народів в одну купу дешевого трудового й бойового ресурсу, надавши їй (купі) одну спільну мову, щоб правильно розуміли команди.

І оскільки найбільше самодержавство побоювалося саме українців (більшою мірою потенційно, підсвідомо, але слушно), паралельно було введено заборону на публічне функціонування української мови (літератури, театру), що протяглося до 1905 року. За словами Леоніда Кучми, масив великоросів постійно «підживлювався», і насамперед за рахунок знов-таки українців (а також євреїв, поляків, німців тощо). Ці новітні великороси прагли саме таким чином отримати більш реальний доступ до вищої освіти, науки, військової служби, церкви та політики, і їх спадкоємцями стали вже совєтські українці. Цей рудимент лише у XXI сторіччі став нівелюватися, а від початку великої війни 2022 року став майже непомітним на тлі загального відторгнення всієї російської культури (на жаль, не мови, що потребує довшого часу).

Повертаючись до обговорень російськими депутатами 1991 року можливості повернення російського статусу Севастополя зокрема та скасування Біловезької угоди загалом зазначимо, що

¹ Кучма Л. Д. Україна – не Росія ; пер. з рос. І. Пашенко, О. Руденко-Десняк. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0003713>

таке рішення тією Думою було ухвалено, тобто потужна законодавча сила, представники якої обрані сотнями мільйонів їхніх «громадян», однозначно висловила свою антиукраїнську позицію. При тому Леонід Кучма наголошує на позитивній ролі Президента Єльцина, який наступний склад Думи примусив уже ратифікувати угоду з Україною, за якою було перед усім світом визнано наявні кордони. Можливо, це був черговий віроломний хід у монголо-візантійських традиціях, адже, по-перше, знов-таки підтримував гуманістичний імідж Єльцина перед світом, а по-друге – для тієї імперії така декларація (угода) існує до певного часу, а далі вона за потреби однобічно її порушує з аргументами захисту якихось «братів» – слов'ян, православних, пролетарів, борців із капіталізмом, російськомовних тощо, а насправді з метою захоплення чужої території.

Президентський дискурс включає й аргументи на користь української толерантності, адже громадяни України, лояльні до влади, могли в його часи вільно любити московщину та її культуру (Кучма таким чином підіграє електорату того ж Донбасу чи Криму, який за нього й голосував) – як і в часи Кравчука та Януковича.

Отже, щодо ставлення українців до московців увесь період незалежності можна поділити на дві принципово різні частини – до повномасштабної війни, розв'язаної московщиною, і після того (сподіваємося, що назавжди). Лише такі екстремальні умови показали більшості українських громадян істинне обличчя історичних сусідів, яке вже давно засвідчено у фольклорі та висловах великих українців.

Думки Бернара Вербера як джерело інтелектуальної інформації

Будь-яка людина, і публічний службовець зокрема, має бути зацікавлена в отриманні комплексу інформації про світ, у якому живе, що включає елементи політології (про розвиток від деспотії до лібералізму, від автократії до демократії), етнічної історії (про походження власного народу, його територію),

культури (про результати освоєння людиною природних ресурсів, а також продукцію її саморозвитку), інформатики (про засоби здобуття потрібної інформації, її використання та зберігання для подальших поколінь). При цьому людина у процесі свого саморозвитку й сама може стати джерелом корисної інформації, коли створює художні твори, які є результатом перероблення нею здобутих раніше знань, що становлять уже нову інформацію.

Такими творами можуть бути картини, кінофільми, пісні та літературні твори, що вміщують інтелектуальну інформацію, яка наповнює гуманітарну компетентність людини-глядача / слухача. Зауважимо при цьому, що музичний твір більшою мірою завдає естетичного впливу, що не є фактичною інформацією, але текст пісні може бути пізнавальним, що й поділяє пісенну творчість на два різновиди – пісні інформативні та пісні розважальні.

Отже, серед художніх творів привертають найбільше уваги саме літературні, адже читач має найбільші можливості інтерпретувати текст по-своєму, зокрема описи в ньому. Також тут відзначається й досвід автора, що виявляє його знання й уміння, і чим більше різноманітних захоплень він мав у своєму житті, тим більшим є спектр його життєвої компетентності. Для прикладу, в історичних творах або епізодах сюжет не лише відтворює події певного часового проміжку в житті людства, але й репрезентує логічні розумові висновки письменника відповідно до власного сприйняття ним тих історичних подій. Зокрема можна навести приклади саркастичного ставлення до советського життя Леоніда Андрєєва, Миколи Хвильового, які компетентно описують відповідні події та персонажів, або прискіпливого відтворення деталей старої епохи через призму сучасного сприйняття Борисом Акуніним.

Таким інформативним автором є французький письменник єврейського походження Бернар Вербер, який у своїх творах виявляє значний спектр захоплень, позначений і фантастичними

ілюзіями, і глибокими філософськими висновками, що об'єднують різні сфери життя – історичну, політичну, естетичну, духовну. Звісно, ці висновки аргументовані історійними фактами й логічними викладками, що стосуються окремих людей, країн, тварин, комах, зачіпаючи біологічні, математичні, релігійні феномени. І головне – ми можемо їх інтерпретувати та інкорпоровати до своєї інтелектуальної компетентності, щоб надалі використати як у подальших дослідженнях, так і в життєдіяльності.

Отже, спочатку Бернар Вербер у школі захопився малюванням, надалі – музикою, електронікою, історією та астрономією. Уже пізніше у статусі відомого письменника він відвідує курси кримінології, засідання суду, збираючи тематику та практику майбутніх детективних сюжетів. Так само він накопичує інформацію в журналістській школі й навіть у театрі¹. Зрештою ці захоплення надають йому такі знання й навички:

- із досвіду малювання коміксів – описи природи й інтер'єру, зовнішніх рис героїв (для прикладу – роман «Мурахи»);

- із захоплення сучасною рок-музикою – абстрактні символи й формули в художніх текстах (для прикладу – роман «Смерть циклопа»);

- із захоплення історією – описи з життя давніх єгиптян, майя тощо, а також аналізування певних явищ (для прикладу – гумору чи версій походження людини);

- із захоплення журналістикою та юриспруденцією – розслідування певних подій (для прикладу – роман-трилогія «Батьки наших батьків»);

¹ Bernard Werber. Siteofficiel. Retrieved from: <http://www.bernardwerber.com>

– із наукової практики у сфері біології – опис існування комах (для прикладу – оповідання «Пригоди блохи», трилогія «Мурахи»);

– у сфері географії – опис життєдіяльності народів Африки, Латинської Америки, Південної Кореї, фізики й математики – відповідні формули (для прикладу – діалогія «Танатонавти», трилогія «Ми, боги»).

Отже, саме таким чином Бернар Вербер формував свій інтелектуальний спектр – комплекс знань і вмінь із багатьох галузей науки, використаний у багатьох романах різноманітної тематики, але з одним загальним концептом – інформативністю, що має вищий ступінь вірогідності. Йому навіть було присуджено премію за матеріал про мурах Берегу Слонової Кістки¹.

Серед творів письменника виділяємо твір «Енциклопедія абсолютного й відносного знання» (далі – Енциклопедія), сутністю якого виходячи з назви є комплексне видання фактів і легенд, зібраних автором у юному віці, що оформлені у форматі новел і зумовлюють бажання читача їх інтерпретувати. Надалі в багатьох своїх творах Вербер звертається до цих історій, посилаючись на Енциклопедію, тобто це ніби тематична анотація творчості письменника. Зауважимо, що такий розрахунок на творчу інтерпретацію лежить в основі когнітивної поетики, що передбачає народження читачем «нового світу» – «нової інформації».

Якщо поділити Енциклопедію на окремі галузі знання, то, скажімо, у сфері економіки аналізується концепція Паркінсона, що передбачає уникнення в бізнесовій компанії (на підприємстві) креативних працівників, які можуть порушити стабільність і впевненість у керівництві. Натомість інертні працівники лише зміцнюють сталу систему, що приносить стабільний успіх. У сфері антропології описується

¹ Werber B. In Wikipedia. Retrieved from: https://fr.wikipedia.org/wiki/bernard_werber

життєдіяльність малайзійського племені сенуа («народу снів»), у якому сновидіння сприймаються як реальність, а праця полягає в забезпеченні мінімуму для проживання, що загалом призводить до безконфліктності в цьому суспільстві. Також згадується відомий пророчий календар племені майя, у якому було закодовано майбутнє людини, зокрема й загрози, що призвело до масових самовбивств перед запланованим кінцем світу.

Тут головний ушквар – розвиненість тієї цивілізації, тобто це приклад ефективності психологічного навіювання в масі народу. Гадаємо, що є привід сумніватися в такій розвиненості, зокрема в інтелектуальній її площині, адже якщо візьмемо приклад сучасного російського народу, то тези про його «розвиненість» (усілякі балети, класична література тощо) нівелюються через позитивне сприйняття ним війни, яка по суті є найбільшим порушенням у сучасній цивілізації, а також у християнстві.

Поряд із можливостями гуманістичного трактування наданої інформації (повчальний елемент) Бернар Вербер також репрезентує цікаві дані з науки та історії (пізнавальний елемент). Зокрема про піраміди єгиптян, ацтеків і майя, що були побудовані з чіткими пропорціями, як і феномен розміру аркушу А4 із пропорціями Леонардо да Вінчі, які не зміняться, якщо скласти цей листок навпіл (А5), тоді ще навпіл і далі. Автор залучає й лінгвістичні знання, пояснюючи феномен образливих слів, які етимологічно є протилежними за значенням (французьке *idiot* означає «особливий, не схожий на інших», *дурний* – «здивований», вражений чимось новим). Тобто соціальне сприйняття та маркування є важливішим за етимологію (аналогійно з нашої практики – *фашизм, комунізм, націїсти, жиди* тощо).

Такими самими цікавинками є інформаційні описи деяких ігор, зокрема шахів, які існували ще до нашої ери в Індії та мали фігури, що відтворювали соціальні касти (візир, міністр, слон,

башта, офіцер, пішаки). Поза тим автор описує тристоронню гру, що розвиває когнітивне мислення, репрезентуючи опозицію сторін «хороша – погана», а також третю сторону – проміжну, у ролі яких по чергово перебуває кожен з учасників, відчуваючи на собі відповідальність за свої вчинки й потребу домовлятися. Також пізнавальними є факти зі сфери біології (щодо здатності організму до саморегуляції; феномену шовкопряда, гени однієї клітини якого за кілька днів виробляють мільярд протеїнів шовкової нитки; головного мозку, що вміщує особистий словник людини, систему роздумів, механізми мовлення, тощо).

Проте улюбленою сферою письменника є не людський світ, а зоологія та ентомологія. Зокрема він докладно аналізує природу кицьок, динозаврів, і навіть доходить до алюзії про зверхність тварин (зокрема гібридів) і підкорення ними людей, які розважають перших у зоопарках і цирках. Ще більше полюбляє комах, які діють у кількох романах. В Енциклопедії автор описує життя тропічних комах у паризькому метро, а також індонезійських мурах, які продовжують шанувати вже мертву свою королеву, що властиво лише людям.

Зрештою всі означені сфери природного світу та їх феномени трансформуються в соціальні явища, тобто біосфера ототожнюється за своїми законами з ідеосферою / ноосферою – у чинниках появи певної ідеї, її розвитку, мутації та зникнення з перетворенням на іншу (на прикладі ідеї комунізму, адепти якої поступово зникли, і в посткомуністичних країнах забував дикий капіталізм). До того ж через стрімке поширення в Інтернеті сьогодні цей процес суттєво пришвидшений, через що ідеї (як негативні, так і позитивні) можуть існувати недовго.

У сенсі нашого предметного кола відзначаємо новелу «Ноосфера» (феномен, виявлений українським ученим В. Вернадським), де аналізується така загальна інформаційна сфера людства, у межах якої митець є приймачем ідеї, медіум, що виловлює її в колективній підсвідомості як певний сигнал від Бога чи Космосу. Для прикладу, Пантелеймон Куліш таким

творчим медіумом називав Тараса Шевченка (він не геній, а приймач інформації з простору народного / природного досвіду). Аналогічні трансцендентальні роздуми автора стосуються й інопланетних цивілізацій, про які говорили ще древні філософи та середньовічні митці. Проте Католицька церква призначила навіть смертне покарання за поширення таких ідей. Цікавим є те, що лише наш сучасник Стівен Спілберг описував інопланетян як людиноподібних, тобто більш давні люди мислили більш прагматично (правильніше – непопулістично).

Релігійна тематика також є активно задіяною французьким письменником, хоча відчувається його атеїстична константа, що робить його відповідні твори ще цікавішими – яким чином він описуватиме елементи цього незвіданого феномену? Проте якщо, скажімо, трилогія «Ми, боги» розкриває його бачення позаземного світу, то більш інформативна Енциклопедія містить історичні факти. Для прикладу, проголошений у суспільстві 1875 року черговий месія сам привселюдно нівелював такий свій статус, оголосивши про здатність кожної людини самій знайти вище знання в собі¹.

Описуються також окремі релігійно марковані географійні об'єкти, що залучені автором у його романах. Зокрема острів Мон-Сан-Мішель пов'язаний із язичництвом, друїдами, першими християнами, тамплієрами, нормандський храм на ньому виявляє схожість із храмом Соломона в Єрусалимі, а також із Ноевим ковчегом (письменник докладно описує цю конструкцію, залучаючи дані зі Старого Заповіту й роблячи висновок, що це корабель, що пливе до іншого виміру. У цій же площині автор описує діяльність Католицької церкви, особливо інквізиційну, адже вона була спрямована на спротив науковим відкриттям (для прикладу, математичну теорію «нуля» проголошували як диявольську, що все знищує).

¹ Werber, B. The Encyclopedia of Relative and Absolute Knowledge. Albin Michel. 1993.

До релігійної / церковної площини належить і провідне питання пізнання – походження людини, для вирішення якого митець залучає не лише релігійні постулати, але й легенди від різних народів – як греків, турків, арабів, так і сіу й навахо. Зокрема у греків Девкаліон і Пірра пережили потоп і були зобов'язані створити людство; у турків Бог створив людину з глини (дозрівала 9 місяців); у в індіанців Сіу та Навахо до цього залучені небесні істоти, які створили людську пару. Серед наших сучасників знаходить відгук ідея про атлантів-місіонерів, які навчають істот мавп'ячого походження елементів цивілізації.

Світобачення митця відзначається глибокою повагою до жінки, що виявляється ним у версії її первинності як Божого створіння, а тому вона більш досконала на відміну від чоловіка. Аргументи письменника є такими: «зародження всіх цивілізацій супроводжується культом богині-матері», у християнстві Діву Марію через її непорочне зачаття краще сприймають колишні язичники (в Україні в умовах так званого «двовір'я» Богоматір є одним з основних символів). Не дивно, що надалі Церква намагалася відсторонити жінок від цієї сфери, навіть фізично знищуючи найбільш неординарних із них. Зрештою Вербер висуває вирішальний чинник на користь жінки – саме вона здатна правильно сприймати мінливий світ, адже кожного місяця переживає цикл відновлення, руйнування та знову відновлення, тобто живе за ритмом Всесвіту.

Розглядаючи окремі кореляції соціальних площин, Вербер наводить відповідні пізнавальні історії. Зокрема про так званих анабаптистів, яких було знищено 1525 року в долині річки Рейн за їхні релігійні погляди, що відрізнялися від традиційного християнства. Цими поглядами були такі:

- усі люди рівні перед Богом, можуть безпосередньо з ним спілкуватися без участі церковних інституцій;

- хрестити потрібно лише дорослих людей, які вже зробили свідомий вибір і розуміють віру.

Як бачимо, ці положення (концепції) безперечно слушні та логічні. Останнє можна ототожнити з вибором батьками імені для своєї дитини, що з позиції права порушує природні права останньої. Тобто і віру, й ім'я дитині імперативно нав'язують, і часто людина все життя цим карається (ім'я ж своє не любить ще частіше).

Окрім історійно-релігійної кореляції письменник розглядає зв'язки політичної та культурологічної площин загального інформаційного поля. Скажімо, італійські та російські футуристи, які після Першої світової війни проголошували культ технологійної цивілізації, пов'язуються автором із тоталітарними режимами у своїх країнах, тобто вони свідомо стали елементом пропагандистської машини Муссоліні та Сталіна. Зрештою ці диктатори їх і знищили.

Усі тематичні площини в Енциклопедії (а це також кулінарія, здоров'я, правильний сон, окремі терміни) об'єднує один концепт – людина як розумне творіння, що сполучає біологічні й духовні чинники. Найкраще це відображено в новелі «Рецепт людського тіла» (подаємо у власному перекладі без поділу на абзаци):

«Ви – не суто ім'я й прізвище із соціальною історією. Ось із чого ви складаєтесь насправді. Ви – це 70% чистої води, 18% вуглецю, 4% азоту, 2% кальцію, 2% фосфору, 1% калію, 0,5% сірки, 0,5% натрію, 0,4% хлору. Та ще й добряча супова ложка різних мікроелементів: магнію, цинку, марганцю, міді, йоду, нікелю, броду, фтору, кремнію. І крихта кобальту, алюмінію, молібдену, ванадію, свинцю, олова, титану, бору. Ось рецепт вашого життя. Усі ці речовини утворилися в результаті згорання зірок й існують не лише у вашому організмі. Вода у вашому тілі подібна банальній океанській воді. Фосфор споріднює вас із сірниками. Хлор такий же, яким дезінфікують басейни. Але ви – не лише це. Ви – хімічний собор, велична конструкція, у якій дотримано дозування, баланс, складні механізми взаємодії. Ваші молекули складаються з атомів, часток, кварків, порожнин, усе

це пов'язано між собою електромагнітними, гравітаційними, електронними силами, сутність роботи яких вам не підвладна. Усе, що оточує вас у часі й просторі, навіщось потрібно. Потрібні ви. Ваше ефемерне життя має сенс. Воно веде вас не в безвихідь. Має сенс усе. Дійте. Зробіть щось, зробіть якусь незначну справу у вашому житті перед тим як померти. Ви народилися для чогось. Зрозумійте, для чого ви народилися. Яка ваша, нехай крихітна, місія?»¹.

Реально це ода людині, проте з однією вимогою – бути духовно такою досконалою, яким є створене Природою (Богом) людське біологічне тіло. Зауважимо, що ця вимога висувалася впродовж історії свідомої людини всіма релігійними течіями. Звісно, що «досконалість» передбачає гуманне ставлення до інших і дотримання духовних постулатів, тобто належність до «світлого» боку. В іншому ж разі – коли ти вбиваєш інших на їхній землі – ти однозначно належиш до «темного» боку.

Наостанок потрібно відзначимо пророчу здатність письменника. Зокрема в романі «Смерть циклопа» він вангував (сьогоденний неологізм), що за принципом наступності на посадах керівників держав (Рональд Рейган – президент-актор, Йон Гнарр – мер-комік) колись «у якійсь великій державі президентом стане гуморист»². Як бачимо, це відбулося саме в Україні 2019 року, і перевага Президента на виборах була потрібною, що свідчить як про масову довіру молодій людині (звісно, відповідно розп'яреній), так і про недовіру до старих кадрів (не категорично за віком), які підсвідомо чи свідомо репрезентують стару систему.

Отже, різнобічна інформація в «Енциклопедії абсолютного й відносного знання», зібрана її автором Бернаром Вербером, примушує бути не лише реципієнтом нових для нас знань, а й інтерпретувати їх по-своєму, розуміючи при цьому сутність

¹ Werber B. The Encyclopedia of Relative and Absolute Knowledge. Albin Michel. 1993.

² Werber B. The Laughter of the Cyclops. Albin Michel. 2010.

цивілізаційних концептів і своєї місії в цьому житті. Загальна гуманістична концепція письменника складається з різних історичних і наукових площин (світу тварин, цифр, релігії), що корелюються між собою в межах загального інформаційного комплексу.

Гімн (славень) як інформаційне джерело

Загальновідомо (найбільше від 2014 року), що державні символи (у нас поряд із гербом, прапором, славнем це ще й вишиванка, калина тощо) мають свою визначальну місію в утвердженні наційної ідентичності. Скажімо, у звільненому від московських окупантів Херсоні навіть діти ходили огорнутими в державний прапор, вигукуючи гасло «слава Україні». І головне – на відміну від московських дітей їх до цього ніхто не примушував, одягаючи у сторічні гімнастюрки.

Отже, більшість українців відчули свою непереможну єдність, а тому стали насправді пишатися приналежністю до прадавнього свого етносу, історичними героями та, зрештою, державним славнем, що співається всіма вже просто як народна пісня (свого часу советського гімну комсомольці й одного куплета не знали). Так само безпосередньо молодь носить державні кольори-стрічки та герб-тризуб на футболках і поступово в мовленні віддає перевагу українській мові.

Принагідно можна розглянути й інші державні славні, а також певні тенденції творення їх текстів, що об'єднують народи не лише за вірою чи навіть расою. Вагомою є ще така ознака: це не лише символ (знак, маркер) відповідної держави – його мелодія й ритм також асоціюються з політичним устроєм і народними традиціями.

У давні часи славень був піснею на честь (тому логічно він саме *славень*) певного героя чи бога, а надалі об'єктом пошанування став і відповідний етнос / нація. Так, у румунському гімні поєднуються міфічні й історичні герої: *«ми зберігаємо з гордістю ім'я переможця в битвах, ім'я Траяна. Дивіться, великі пращури Михай, Штефан, Корвін, на румунську*

націю, на ваших потомків...»¹. Цей славень має й перелік героїв, і заклик до боротьби («краще загинемо в бою, аніж знову станемо рабами на нашій древній землі») – як і український у першій його редакції 1863 року: «Наливайко, Залізняк і Тарас Трясило кличуть нас із-за могил на святеє діло»².

Тексти славнів можуть бути суто історійними (так, у гімні Греції – колишній героїчний піснi, колись було 158 куплетів). Проте загалом переважає в них тема свободи, що стосується насамперед колишніх колоній: «на олтарі їй клянемося загинути, аніж рабами жити!» (болівійський), «смертні крики священні: свобода, свобода, свобода!» (аргентинський). Найбільш давньою й відомою героїчною піснею, що стала таким гімном, є французька «Марсельєза». В угорському славні до героїки додається ще й тема прохання в Бога допомоги («Подаруй, Господи, добро. Нас, мадяр, завжди оберігай. І в бою із ворогом нам руку простягни») поряд із нагадуванням місцевих геонімів («святі Карпати», «води Дунаю») і героїв (Арпад, Матяш)³.

Ще одна важлива функція славня – підняття народного духу. Так, у польському відзначаємо бойовий зміст: «Ще Польща не загинула, поки ми живемо. Усе, що віднято ворожою силою, шаблею повернемо»⁴, у китайському аналогічно:

¹ Прокинься, румуне! Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%9f%d1%80%d0%bc%d0%ba%d0%b8%d0%bd%d1%8c%d1%81%d1%8f_%d1%80%d1%83%d0%bc%d1%83%d0%bd%d0%b5

² Державний гімн України: популярний історичний нарис / упор. М. П. Линник, В. М. Пономаренко. К.: Музична Україна, 2006. С. 13.

³ Гімн Угорщини. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a3%d0%b3%d0%bc%d1%80%d1%89%d0%b8%d0%bd%d0%b8

⁴ Гімн Польщі. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%9f%d0%bc%d0%bb%d1%8c%d1%89%d1%96

«Уставай, хто рабом бути не хоче!»¹. Звісно, останнє є абсурдом як для чинного устрою в Китаї, так і традицій східної деспотії. Сподіваємося, ці слова в астральній площині спрямовані в майбутнє китайського народу.

Традиційно славень виконується великим оркестром, і взагалі музика асоціюється з певною державою, вирізняючи її з-поміж інших (до речі, іспанський гімн має лише музику). Скажімо, уже перші музичні такти головної пісні колишнього ссрр мусили не лише активізувати «своїх», але й налякати «чужих». Ця мелодія і ритм, звісно, передалися й спадкоємиці тих традицій – сучасній московській державі, як і початок приспіву: «Слався, Вітчизна наша вільна, братських народів союз віковий» (де, звісно, підкреслені нами слова вже є повною фікцією, зважаючи на події від 2014 року).

Аналогічним за змістом і деякими словами є славень сателіту імперії – Білорусі: «Слався, землі нашої світле ім'я, Слався, народів братський союз!», хоча остання фраза не відповідає статусу унітарної (нефедеративної) держави. У текстах московського й білоруського славнів не згадуються ні герої, ні територія, немає закликів. Утім це властиво й деяким славням інших держав: в австралійському вшановується нарід: «Під сяючим Південним Хрестом поєдналися різні люди, що змогли... привести Австралію до процвітання»². Аналогічно в іранському: «На горизонті зійшло сонце зі сходу, як світло в

¹ Гімн Республіки Китай. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a0%d0%b5%d1%81%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d1%96%d0%ba%d0%b8_%d0%9a%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%b9

² Гімн Австралії. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%90%d0%b2%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%97

*очах віруючих... Будь стійкою та вічною, ісламська республіка Іран!»*¹.

Отже, державний славень виконує функції заклику до боротьби з ворогом і побудови власної країни. Для цього використовуються імена наційних героїв, геоніми. Так, у норвезькому славні спочатку зазначається: *«Ми любимо рідний край, море, вітер нелюдимий, любимо дим рідного дому»*, далі йде історичний екскурс (*«Гаральд тут протистояв ворожим набігам, Хохон був вірним сторожем, Ейвін пісні співав...»*), ще далі – заклик до свободи (*«Краще спалити гніздо рідне, ніж віддати ворогу»*) і зрештою висловлюється радість перемоги (*«Синьоока Свобода народилася тоді...»*)². Тобто цей інформаційний комплекс спрямовано на збереження пам'яті народу та утвердження любові до своєї країни.

Наразі більш докладно розглянемо контекст головних пісень московської імперії, що передбачає визначення відповідних рис – і не лише імперського тоталітаризму, але й звичайних словесних фейків, коли деякі мовні форми, що беруть участь у психологічному маніпулюванні, не відповідають фактичним реаліям.

Від початку XXI століття в росії багато говорилося про її спадкоємність – запозичення від попереднього сср усіляких статусів (для прикладу, у спорті, де їм не довелося проходити відбірні етапи, а продовжили вже отриманий статус від попередника) та традицій, зокрема імперських. Такими є й головні державні атрибути, зокрема герб і славень (гімн).

Славень сср було затверджено 1944 року замість Інтернаціоналу, який мав бути спільним для омріяної

¹ Гімн Ірану. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%86%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%83

² Гімн Норвегії. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%9d%d0%be%d1%80%d0%b2%d0%b5%d0%b3%d1%96%d1%97

більшовиками загальної комуністичної Європи. Ту революційну пісню Ежен Потье присвятив конкретно пролетарям як найбільш нужденному прошарку суспільства XVIII сторіччя, про що свідчать ознаки «гнані», «голодні», атрибути «військо злидарів», «раби негідні», «ярмо тяжке». Звісно, що у XIX столітті це вже був клас, каста, інтереси якої захищалися профспілками, адвокатами, а її частина – кваліфіковані фахівці та добросовісні працівники – мали достатні прибутки (як і окремі селяни, які викупували себе з кріпацтва за власні кошти).

Тобто, увійшовши на територію Європи із «визвольною» місією, советські вояки швидко зрозуміли, наскільки далеко (тобто нижче за культурою й добробутом) їхня Батьківщина та рідний нарід від європейців – нехай навіть злиднених і пригноблених на той час. А ідейологи зметикували, що потрібно орієнтуватися не на створення єдиної утопічної комуністичної Європи («європейських штатів»), а на потужну державу сср, яку будуть усі боятися, адже вона перемогла такого потужного ворога всього людства, і яка має необмежені людські ресурси, щоб за бажання захопити всю Європу.

Слова до славня написали С. Михалков і Г. Ель-Регістан, але все ж таки провідною була музика А. Александрова, через що в період 1955–1977 років славень навіть виконувався без слів – вистачало бравурної музики, яка розпочинала робочий день усіх советських людей і закінчувала його, лунаючи з домашніх радіоточок, а від 2000 року – і з кремлівського годинника¹. Зрештою цей славень став ніби маркером сср, більшовизму, музично позначаючи ознаки тоталітаризму, авторитаризму, адже музика (а саме її аранжування) передавала головні атрибути держави – потужність, безкрайність і військову могутність. Недарма провідними виконавцями були військові хори («ансамблі пісні й танцю»), де низькі чоловічі голоси створювали таку потужну атмосферу.

¹ Гімн СРСР. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a1%d0%a0%d0%a1%d0%a0

Знаковим вивертом стало відновлення цієї музики у статусі державного славня – але вже начебто іншої держави – російської «федерації». Ця країна 10 років намагалася стати демократичною з відповідним славнем – музикою «Патріотичної пісні» І. Глинки. Проте з аргументацією, що ця мелодія без слів не надихає російських спортсменів на перемоги в міжнародних змаганнях¹, В. Путіним було повернуто старий советський маркер – оту бойову музику, до якої той же С. Михалков дещо переінакшив слова².

Звісно, сьогодні ми вже розуміємо, що трапилося 2000 року в росії. Із поверненням славня було трансцендентально повернено і стару систему авторитаризму / тоталітаризму, тобто самодержавства й імперії. Ось таке принципове значення має славень (а також і герб – двоголовий орел – який однозначно передає зазіхання на території сусідніх держав). Саме в такому контексті проаналізуємо тексти славнів сср / рф (1936 / 2000) із виділенням у них імперських ознак, двозначності та відвертої фейковості.

Зазначені нами вище атрибути советської держави в тексті її славня виявляються в ознаках «могутній», «надійний оплот», «від перемоги до перемоги», «будемо завжди вірні», тобто акцентується на непереможності, воєнній потужності та обов'язковій відданості. Проте ці ознаки властиві всім славням, які створено на основі героїчних пісень, і тому особливої уваги не викликають – на відміну від двозначних або, краще сказати, фейкових, які властиві ідеології більшовицької держави від самого її початку. У славні це «непорушний союз», «вільні республіки», «велика Русь», «союз, створений волею народів»,

¹ Патріотична пісня. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%9f%d0%b0%d1%82%d1%80%d1%96%d0%be%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0_%d0%bf%d1%96%d1%81%d0%bd%d1%8f

² Гімн Росії. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a0%d0%be%d1%81%d1%96%d1%97

«вітчизна вільна», «дружба народів», «сила народна», «сонце свободи» – атрибути, які не відповідали дійсності та своєму питомому значенню в умовах советських реалій.

Зрозуміло, що все про волевиявлення народу (народів) є фейком, адже ніякі вони не «республіки» (де має керувати нарід), а тому й не «свобідні» (вільні), і Союз той створювали не народи, а їхня «дружба» дуже сумнівна (як у Карабаху чи Карелії), і сама «великая Русь» має історичною метрополією не Москву, а Київ. Що ж відповідає реаліям, то це «*партія Леніна*», яка й керує країною та народами, яка і створила той Союз, а також сам Ленін зі Сталіним – два диктатори, що «*путь освітили*» в напрямку реалізації утопійних «*безсмертних ідей комунізму*», що виявилися через 70 років не такими вже й безсмертними, адже розсипалися разом з усім складом тієї «великої» партії.

У власне російському тексті залишаються маркери «*священна*», «*могутня*», «*велика*», імперська територіальна ознака «*від південних морів до полярного краю*» (тобто в різні боки – куди дивляться голови їхнього птаха), а також означені вже фейкові – «*вітчизна свободна*», «*братських народів союз віковий*». Додано лише (як данина релігійним основам людства) ознаку «*охоронювана Богом*».

Отже, спадкоємність сучасної росії від попередніх імперій у межах державного славня полягає як в імперських маркерах воєнної могутності та ідеології загарбання сусідніх територій, так і в таких державних ознаках, як облуда, самовпевненість і віроломність.

Звісно, славень є головною піснею будь-якої держави, і ми вже зазначили вище, що це може бути або власне славень, або героїчна пісня, що також прославляє відповідний народ, або прохання до вищих сил захистити рідний край. Зустрічаються також і лицемірні елементи чи й навіть відверта облуда – для прикладу – ознака «*вільна*» щодо імперських за своїм характером країн, що відразу наverts на запитання «від кого?».

Проте є пісні тієї колишньої держави, що поряд зі славнем виконували роль як агітаційну (до зброї!), так і маркера бойової могутності, без чого імперія не можлива.

Серед таких пісень відзначаємо «Священну війну», яку було створено відразу після початку війни 1941 року й виконано відомим надалі всім советським людям ансамблем пісні і танцю імені А. Александрова (автора музики славня). Вона й позначається фахівцями як солдатська й патріотична пісня, де остання ознака була зумовлена катастрофічною ситуацією від 22 червня. У тих умовах і митці мусили виконувати роль пропагандистів, зокрема й автор цього тексту В. Лебедев-Кумач¹.

Ми не плануємо тут аналізувати питання походження музики та ідеї такої пісні (є кілька версій, зокрема й українська), адже це питання як невіршуване, так і риторичне: за «залізною завісою» митці мали змогу вільно використовувати досягнення світового мистецтва, зокрема й музики, що було недосяжно для громадян, які цього чути не мали можливості, а тому найбільш красиві пісні советської епохи часто були плагіатом. Ми проаналізуємо цю пісню в сенсі її імперських ознак.

Отже, В. Лебедев-Кумач публікує свій текст у центральних газетах «Ізвестія» і «Красная звезда», А. Александров робить музику на ці слова, і 26 червня 1941 року група вищезначеного ансамблю на Білоруському вокзалі, звідки виїжджала на фронт, уперше виконала цю пісню.

Про важливість цієї пісні в тих умовах свідчило те, що вона щодня лунала з радіо після кремлівських курантів, тобто виконувала роль державного славня. Тому й стала популярною серед народу, а в подальшому підтримувала бойовий дух і серед вояків. Після війни пісня традиційно виконувалася армійським

¹ Священная война. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії.
URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%a1%d0%b2%d1%8f%d1%89%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d0%b0%d1%8f_%d0%b2%d0%be%d0%b9%d0%bd%d0%b0

ансамблем пісні і танцю, зокрема й у зарубіжних його гастролях. А те, що вона не втратила свого бойового значення для ідейологів сучасної росії, аргументується її виконанням 22 травня 2007 року у Брюсселі у штаб-квартирі НАТО (певно щоб налякати там усіх).

Північноатлантичний альянс як головний супротивник росії у військових змаганнях, зокрема щодо оновлення озброєння та іншої військової сили, певно відчув у тій пісні не лише силову потужність росії (як зазначали ще в XIX столітті – у кількості штиків, а більш радикально – у заваленні трупами амбразур супротивника). Ми під час нашої сьогоденної війни також побачили цю «потужність», що полягає в кількісній перевазі саме їхньої піхоти, що постійно поповнюється новими (нехай і не готовими до війни) солдатами.

Отже, крім потужної бравурної музики, оранжування якої спрямоване на залучення низьких чоловічих голосів – басів і баритонів, які ніби атакують, це ніби звуки розривів снарядів і бомб (у Маріуполі, Миколаєві, Херсоні), а зверху – високі чоловічі альти, як звуки ракет-шахедів, що вбивали мирних людей у Києві, Дніпрі та Сумах, слова пісні спрямовані на навіювання воєнної потужності тим, хто ще не зрозумів тієї музичної агресії.

Серед таких загрозливих ознак відзначаємо відповідно марковані словосполучення «*країна величезна*» (тобто демобілізація буде тривалою), «*лють благородна*» (тобто народ мотивований на таку тривалу демобілізацію), «*поля безкрайні*», «*союз великий*» (тобто обшир держави є величезним). Окрім них акцентуємо на елементах агітації, що має відчутний імперативний характер («*уштавай*», «*хай лють скипає*», «*дамо відсіч*», «*підемо ломити*»), а також заснована на негативній характеристиці ворога («*сила темна*», «*проклята орда*», «*вони – за царство темряви*», «*душителі*», «*насилньники*», «*грабіжники*», «*мучителі*», «*гнила фашистська нечисть*», «*сміття людства*»).

Серед таких власне пропагандистських елементів відзначаємо ознаки лицемірності совєтської ідеології, зокрема «благородна», «війна народна», «священна війна», «за світло й мир ми боремося», «полум'яні ідеї», що аж ніяк не асоціюються з таким самим загарбником, як і тогочасна гітлерівська Германія, адже від 1939 року й ці борці «за світло й мир» захопили (за угодою з Гітлером) чимало чужих територій. Також атрибут «орда» більш властивий саме росіянам, адже вони є спадкоємцями монгольської орди (та ще й індіанський «вождь» до того). І зрештою будь-який загарбник отримує ті самі характеристики, що надаються йому в цій пісні, а той, хто захищає рідну землю, стає «благородним» і т. ін.

Тобто ми сьогодні пересвідчилися, що російський агресор сьогодні на українській землі відповідає всім ознакам, які характеризують у цій пісні германського агресора, тобто все надалі стало навпаки, адже будь-яка воєнна операція ссср на території іншої держави (Фінляндії, Угорщини, Чехословаччини, Афганістану) ставила загарбницю (а нині – її спадкоємницю росію) у статус тієї «нечисти» і т. ін., про які сказано в одній із найголовніших пісень московської держави. І потрібно зауважити, що ці воєнні дії схвалюються російським народом (до того ж – представниками різних його етносів, зокрема тими самими чеченцями, яких так само пресували російські солдати). Це багато чого свідчить про той нарід, і недарма в перші дні великої війни 2022 року він отримав від українців влучну ознаку – «генетичне сміття».

Аргументи Сергія Шелухіна як інформаційна зброя України

Усім відомо й нами вище зазначено, що московщина-агресор, як і її попередники – войовничі імперії, завчасно підлаштувала певні аргументи для подальшого нападу на українські землі, упровадивши їх (навіявши) у світогляд свого народу та поширивши серед найменш стійких до брехні народів світу, для чого використовувалися різноманітні сили впливу – і

не лише дешевий московський газ й автомати калашникова. Серед таких аргументів – і твердження про недержавний характер української нації, паралельно з яким ігноруються факти ще від XVI – XVIII сторіч, а також дії Івана Мазепи, Пилипа Орлика й інших діячів гетьманської України, які намагалися від самого початку горезвісної угоди 1654 року відмежуватися від московського впливу.

Для спростування ворожої дезінформації потрібно використовувати історичні факти та логічні висновки й активно поширювати їх у суспільстві, певна частка якого через своє невігластво чи неінформованість не знає таких елементарних доказів, що доводять українську історичну державність, європейськість і навіть демократичність.

Як одне із джерел таких фактів і висновків пропонуємо дослідження Сергія Шелухіна – українського політичного діяча часів УНР, який і в московській імперії початку XX століття був відомий як учений-юрист зі своїми здобутками, що впроваджувалися у правову систему держави. Надалі він був у складі Української Центральної Ради, міністром юстиції, генеральним прокурором і генеральним суддею¹. Один із доказів фальшування історії совєтською ідеологією – це ігнорування імені Сергія Шелухіна, що викликає аналогію з утопічною державою Джорджа Орвела, елементом тоталітарності якої є усунення певних невинних для неї персон з історії – наче їх і не було взагалі.

Такий факт відразу має викликати зацікавлення людини з аналітичним мисленням – чому? Ідейологічна система ігнорувала історика-юриста не за його участь у національному відродженні, дух якого наповнював Європу кінця XIX – початку

¹ Шелухін Сергій Павлович. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%a8%d0%b5%d0%bb%d1%83%d1%85%d1%96%d0%bd_%d0%a1%d0%b5%d1%80%d0%b3%d1%96%d0%b9_%d0%9f%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87

XX століть, не за практичне впровадження ідеї незалежної соборної України від лютого 1917 року, а за логічні та правові докази щодо права українців на державний суверенітет, щодо сприйняття української держави в Європі ще від XVI сторіччя, а також щодо фейковості імперських зазіхань на українську землю впродовж понад 300 років і загалом фіктивності міфологічного статусу москви як «третього Риму».

Сьогодні, коли імперія все ж таки відкрито напала на суверенну Україну, такі прості аргументи є ефективним засобом подолання ворога й захисту рідної землі.

Розглянемо ці докази, проаналізувавши праці Сергія Шелухіна, який під час незалежницьких змагань 1917–1919 років часто виступав перед народними масами про право українського народу на суверенітет, право України на власну історично й етнічно окреслену територію, а також про нікчемність дискурсу про Україну як частину федерації чи московської автономії (найбільш відомим був його виступ на багатолюдному зібранні в Одесі українською мовою). Ще до революції він захищав назву *Україна* на різноманітних наукових форумах (скажімо, 1908 року в доповіді «Про стародавності і державно-правове значення назви Україна», яку також було зачитано українською мовою).

Аргумент 1. Факт офіційного зречення від влади царя – носія самодержавства в імперії – за юридичним принципом «відновлення початкового стану» (лат. *restitutio in integrum*) означало втрату короною (як сувереном) влади над народами, що перебували в її складі¹. Тобто так Україна логічно повертається до статусу окремої держави перед угодою 1654 року (це якщо вважати ту угоду політичною та довготривалою, як уважали імперіялісти, а не суто воєнною та тимчасовою, як уважали українські козацькі лідери того часу). І як би міцно

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.

імперія не інкорпоровала українську територію й нарід, уніфікувавши їх у загальному державному організмі, *restitutio in integrum* – то загальноновизнаний у цивілізованому світі принцип.

Через 70 років буремних подій із багатомільйонними жертвами вже новітня імперія – советська – так само розпалася, що так само декларовано в офіційних актах «зречення» від тогочасної союзної влади, чим держава припиняє своє існування і знов-таки втрачає таким чином владу над узурпованими свого часу суверенітетами державних суб'єктів ссср. І все знову повертається до стану *restitutio in integrum*. Наголошуємо: усе відбувається офіційно й заактовано.

Якщо додати до цього й численні порушення московцями ще Переяславської угоди від самого початку її укладення, то й вона є недійсною, і тоді *restitutio in integrum* відсилає нас у правовий стан України початку ще XVII століття. Тобто саме туди потрібно повернутися після правового скасування всіх означених вище імперських нашарувань.

Аргумент 2. Як би люди не мріяли, але історія формується не з міфів, а з документованих фактів, серед яких – фіксація назв й інших атрибутів суверенних країн. Джерелами є первинні літописи (як би вони не були заангажовані тогочасною владою), фольклор (казки, пісні), праці іноземних істориків-мандрівників і пам'ятки картографії (тогочасні європейські мапи). Ці документи кодифікуються у світовій історії, і тому будь-яка деспотія окремої держави не здатна підлаштувати цю історію за своїми потребами, зокрема й на виправдання своєї агресії щодо чужих територій (і назв).

Уже 1187 року в Іпатіївському літописі назва *Україна* позначає всю Київську державу, а *Русь* уживається як її синонім. Натомість північно-східні землі мають назви *Суздальська*, *Володимирська* тощо. Тобто *смоленський* князь Ростислав прийшов «к Україні Галичской», а смерть *переяславського* князя призводить до того, що «о нем же *україна* много постона» (недарма через 500 років француз де Боплан *українами* назве

землі *Галицьку* та *Подільську*). В Іпатіївському літописі також використовуються відповідники *Оукраина*, *Украйна*, *Украйна Киевская*, *Оукраина Галичская*¹.

Українські народні пісні відомі своїм інформативним наповненням і ретроспективністю (специфіка їх поширення передбачає добрячу тривалість, тобто інформація може мати, скажімо, сторічну давність). У них фіксуємо ту ж таки назву *Україна* на позначення країни (землі): «а старий сокіл з чужої *україни* прибуває / сизокрилого орла на своїй *україні* стрічає», «Гей, пане Потоцький, ти на своїй *україні* п'єш-гуляєш», «Ромен вславився циганами по всіх *українах*». Пізніше – у козацьких піснях XVI – XVII сторіч – це вже назва рідного краю для українців із семою державності: «Ой у нашій, у славній *Україні*», «Як незгоди на *Українську* землю посилав»². При тому це аргументується не лише великою літерою, адже та тоді ще не позначала власну назву.

У європейській картографії від початку XVI століття (конкретно – від 1508 року) наша територія відповідно до різної вимови латинських, французьких, англійських відповідників (*Ucrania*, *Ukraine*, *Ukrainia* тощо) називалася *Украція*, *Українія*, *Ікрен*. До того ж як синоніми фіксуються назви *Сарматія*, *Русь*, *Русія*, *Козаки*, *Земля Козаків*, причому, що дуже важливо, так позначаються як правобережжя Дніпра, так і лівобережжя (імперські ідеологи останнє полюбляють зараховувати до своєї безпосередньої власності, хоча це конкретно територія так званого Запорозького війська низового).

І для порівняння – та войовнича північно-східна сусідка на європейських мапах аж до кінця XVIII століття однозначно називається *московія*, *московське князівство*, і лише від 1773

¹ Nota Bene! Етимологічний словник топонімів. *Академія*. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/luchyk_vasyl/etymolohichniy_slovnyk_toponi_miv_ukrainy.pdf?phpsessid=6bknuabbta1l629a33v4hp6094

² Шелухін Сергій. Назва України. 3 картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.

року, стараннями Катерини II, – *російська держава*. Отже, логічно для європейського спостерігача була та земля *московією*, а стала *росією*, тобто взяла собі назву іншої держави, що до цього мала свої кодифіковані в системі європейської картографії атрибути – назву, кордони, сусідів (серед яких *московія* фіксувалася нарівні з *Малою Татарщиною*, *Молдовією* та іншими державами)¹, а також засвідчені істориками (зокрема де Бопланом) культуру, мову та історію.

Аргумент 3. Важливим джерелом є свідчення авторитетних на свій час особистостей – істориків, мандрівників, зафіксовані в їх працях, які зазначені вище деспоти можуть знищити лише на території своєї держави (як китайці – горобців за наказом Мао чи московці – церковні атрибути за наказом Леніна). У нашому предметному колі таким джерелом є праці Гійома Левассера де Боплана – видатного француза 1-ї половини XVII сторіччя, який подорожував українськими землями й чомусь обрав саме місцевий народ для докладного опису його традицій та історії, зафіксувавши цю інформацію у книжках (для прикладу – «Description d’Ucranie»), що були надалі перекладені різними мовами, а також на численних мапах, де описувана територія мала вигляд суверенної, визначеної як окрема від Польщі земля (навіть за умови її формального входження до складу Речі Посполитої), яка розміщена на шляху від *Трансильванії* (Угорщини) до *московії*.

При цьому термін *Русь* де Боплан уживає в історичній ретроспективі щодо всієї території України чи актуальної йому *Галичини* (як відомо, саме *Галицько-Волинська Русь* свого часу була в Європі шанованою всіма державою, а Данила Галицького на заході звали *руським королем*). Тобто з *Руссю* асоціюється переважно саме та частина України, і зрештою відомі всім *русини* ідентифікують себе з нею, відрізняючи від поляків,

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.

угорців, румунів. Великий француз також відзначає старожитність руської (київської) культури як давньої, дохристиянської, датуючи київські печери I-II сторіччями нашої ери)¹.

Найбільш слушним доказом державної старожитності України від де Боплана є складені ним мапи у 1630–1648 роках, на яких українські території позначаються топонімами *Брацлавське, Подільське, Київське воєводства, Галицька Русь* (грец. *Росія*), в останньому разі частина Галичини (Збараж, Бучач, Тарнопіль) має назву *Україна*, а інша частина – *Росія*, тобто *Русь*, що ніяк не пов'язано з тогочасною московщиною, адже та називається виключно *московією* (зазначено, що *Україна* межує з *Великим князівством московським*)².

Більш конкретно:

- мапа 1650 року має назву «Спеціальна й точна карта України з її воєводствами» (перебуває в Британському музеї), тобто ця територія ідентифікується як окрема соборна держава;

- мапа 1719 року (французька) репрезентує *Червону Русь* з обох боків Дніпра – із поясненням, що в народі ці землі звуться *Україною* чи *Землями Козаків*;

- мапа 1720 року фіксує, що *Україна* розташована поряд з іншими «провінціями» – *Валахією, Молдовією, московією, Малою Татарщиною* – рівними за державним статусом;

- мапа 1769 року зображує чорноморське узбережжя, що складається з *України, Малої Татарії, Грузії*, де вперше позначається частина «європейської *росії*»;

- мапа 1831 року (германська) фіксує, що вже у складі тієї *росії* названо як провінції *Україну, Ліфляндію, Курляндію та Литву*. ПРОТЕ зауважено, що в просторіччі *росія* – то *московія*³.

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.

² Там само.

³ Там само.

Можна зробити проміжний висновок, що за наведеними вище аргументами Сергія Шелухіна та Гійома де Боплана бачимо й упевнюємося, що Європа XVI–XVIII століть визнавала Україну суверенною державою зі своїми кордонами, сусідами та історією, до того ж – по обидва боки Дніпра й до того ж – із широко вживаною назвою *Україна* та її автохтонним синонімом *Русь* (грец. *Росія*). У літописних, фольклорних, картографічних джерелах поряд із частотною назвою *Україна* уживаються також відповідники *Русь*, *Росія*, *Сарматія*, *Роксоланія*, *Козакорусія*, *Черкасія*, натомість північно-східні землі, що межують з українськими, фіксуються як виключно *московія*.

Наразі розглянемо міркування Сергія Шелухіна щодо термінів *русь* та *україна* у їх логічному вимірі. Ідеться про те, що колізійна генеза терміна *русь* дозволяла й дозволяє маніпулювати світоглядом великого багатомільйонного народу, який мешкає на території 1/6 світу й був (є) підвладний багатьом експериментам, що вчинювали над ним різноманітні володарі. На жаль, представники цього світогляду (логічно – ідентичності) є й серед українців, і білорусів, які також були підвладні довгий час цим експериментаторам (на кшталт «комунізм у всьому світі»), через що ми мусимо не припиняти просвітницьку діяльність із викриття фальшування ними історії.

Отже, суверенний статус України безпосередньо пов'язаний із провідним її атрибутом – назвою. Цей атрибут упродовж свого існування московські (петербурзькі) імперські ідеологи намагалися нівелювати, задля чого всіляко фальшували історію довкола спадкоємності московської держави від Київської Русі, спільних рюриковичів, Анни Ярославни, Церкви, мови, а також і назви Русь (натомість виникає запитання: а де ж та назва *Русь* губилася три століття?) Зрештою отримується така схема: самовільне приєднання українських етнічних земель, тоді – Церкви, а вже після – й давньої назви.

1921 року Сергій Шелухін видає окремою книжечкою (на 30 сторінок) розвідку «Назва України», що цінна не так

авторськими сентенціями, як науковими аргументами, серед яких наведено кілька мап, складених європейськими картографами ще від початку XVI століття, на яких і *Русь*, і *Росія* позначають територію саме України аж до кінця XVIII століття. Утім науковець зауважує, що слово *русь* – чуже, спочатку було книжним, а тоді вже стало й розмовним (на відміну від слова *україна*, що було народним, а тоді стало книжним).

Більш докладно пояснимо, що традиційно в науці термін *русь* зводиться до скандинавського походження. Так, у фінській мові *ruotsi* (ruotsi) – то шведське, у Макса Фасмера – «веслярі, мореплавці» (що, можливо, вже вторинне – позначало тих вікінгів – шукачів пригод і суб'єктів вигідної работоргівлі), у кельтів – назва племені з давньоіндійською ознакою «світлий»¹. Тобто цей колористичний маркер є вже третинним як зовнішня ознака скандинавів, що в подальшому відбилося на східнослов'янській топонімії (*Росавиця*, *Рось*) та вже надалі асоціювалася з місцевим народом.

Науковці (зокрема й Сергій Шелухін) однастайні в тому, що з приходом вікінгів на українську землю, де місцеві племена однозначно існували мінімум за 400 років до цього (до IX століття) й мали якусь загальну назву, поступово назва пришельців *русь* стала позначати спочатку територію, надалі – народ, який її населяє, а ще далі – державу, першими офіційними монархами якої були нащадки саме тих вікінгів (Олег, Ігор, Ольга й далі). Зауважимо при цьому, що від самого початку цієї державності й можливо до моменту переходу метрополії до Галицько-Волинського князівства (навіть «королівства» в деяких європейських джерелах) відчувалася така собі синхронійна подвійність: *Русь* як держава, державна мова (літописів) – *руська* (умовно, оскільки незрозумілого

¹ Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / ред. кол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 2006. Т. 5. С. 145-146.

походження), державна релігія – *християнство* (від греків-візантійців), а з іншого боку – традиції та вірування *місцевого народу* (нехай навіть поділеного на окремі племена), *українська народна мова, культура та релігія* (з елементами язичництва). І тому дуже логічно, що має бути й узагальнена назва всього місцевого люду, яку Сергій Шелухін бачить як власне *українці*.

Менталітет такої старожитньої людності формувався від ще більш давніх аборигенів, які своєю чергою змішувалися (вбирали в себе «кров» або «психіку» – за виразом ученого) з мігрантами – готами, сарматами, половцями, греками тощо. Натомість московці на своїй території змішувалися з монголо-уральськими й фінськими племенами, білоруси – з литовськими, а поляки – з германськими, через що навіть східнослов'янські етноси такі різні між собою, і навіть православ'я в москві та Києві принципово різняться. Головною ж ознакою саме українців є їх сільськогосподарська культура, осілість, що виявлено під час численних археологічних розкопувань (від Чернігівщини й Поділля до Полтавщини)¹.

Іноземці наш нарід називали *роксоланами, сарматами*, Геродот звав *скифами-оратаями*. Тобто з цих назв можна передбачити його хліборобський характер, що аналогічно до літописних *полян*. Михайло Максимович зазначав, що народна мова мала слово *україна* на позначення поля, адже господар *украював* (від «кроїти, краяти») ділянку землі під засівання та її обробляв і охороняв. Це була його *україна* (*країна* – аналогічно до балканських слов'ян). Відповідно Сергій Шелухін наводить головний принцип пояснення слова *україна* – послуговатися традиціями саме української мови, а не російської. За ними значення «крайня земля» позначається словом *окраїна* (порівн., *окраєць хліба*). Натомість форм *у края, у моря* в українській мові немає, і тому якщо етимологія України зі значенням «край московської держави» зустрічається лише в московських

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. С. 3-6.

літописах, то на українській території воно виключно має значення «край, територія», адже *украяти* («відрізати») стосується не лише землі, але й того ж таки короваю на весіллі, краєння якого входить до давнього народного ритуалу. Тобто та укрaina земля *Україна* (край, країна) вже має свої кордони та свої окраїни¹.

Сучасні нам українські мовознавці Юрій Карпенко та Віталій Складенко також висувують аргументи проти значення «порубіжна місцевість» у вигляді семантичного ланцюжка «*кроїти (краяти) > укроїти (украяти) > украй > Україна*», описуючи ситуацію щодо земельного наділу (відрізу), яка підтверджується давнішою етимологією: < псл. **ukrajina* < **ukrajb* + *-ina* < **ukrójos* «відрізок від частини; відділена частина, територія племені» < **ukreitei* «урізати, відрізати, відділити» < **kreitei* «різати, розрізати на частини, розділяти»².

Можна зробити висновок, що Сергій Шелухін зауважує: у IX сторіччі існувала Київська Русь, натомість не було взагалі ні Польської, ні московської держав, а 1187 року, коли в Іпатіївському літописі наша земля звалася Україною, Польща лише починала формуватися в державу, а московії все ще не було. Серед європейських держав кордони України визнавалися, що зафіксовано (кодифіковано) на мапах від початку XVI століття (тобто вже до цього такий статус формувався).

Наведені Сергієм Шелухіним літописні, фольклорні та картографічні аргументи на користь ідеї старожитньої окремишньої України доводять не лише використання саме назви *Україна* на позначення державного утворення (а також *Русь*, *Червона Русь*, *Росія*, *Сарматія*, *Роксоланія*, *Земля Козаків*, *Черкасія*), не лише визнання цього статусу всією Європою, але й

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. С. 5, 8-9.

² Nota Bene! Етимологічний словник топонімів. Академія. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/luchyk_vasyl/etymolohichniy_slovnnyk_toponimiv_ukrainy.pdf?phpsessid=6bknuabbta11629a33v4hp6094

факт крадіжки терміна *росія* (грецький варіант *русі*) московською державою у 2-й половині XVIII століття та впровадження його разом зі статусним елементом «імперія» у світову геополітику. Гадаємо, що саме від того часу почався цілеспрямований геноцид українського етносу / нації через підпорядкування його загальній імперській структурі, численні заборони й утиски української мови та курс на асиміляцію в межах загальноруського (великоруського, надалі – советського та російського) народу, що досягло апогею у відкритій війні від 2022 року.

Наприкінці потрібно навести чітку й логічну тезу самого Сергія Шелухіна (зберігаємо тогочасну орфографію): «Український нарід має для себе і для своєї території свій властний і споконвічний дійсний внутрішній і закордонний географічний, історичний, етнографічний і політичний паспорт з іменем України і Українського Народу»¹.

¹ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. С. 30.

ПІСЛЯМОВА

На закінчення дозвольте висловити вже приватні думки, а тому буду говорити від свого імені. Мою першу монографію було сформовано 2001 року («Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України») – традиційно на матеріялі дисертації, що була захищена 1996 року. Тобто мені тоді було 41 рік, і десь із того часу почалася моя особиста війна за українську мову.

У наступній монографії («Органічна та неорганічна українська мова», 2003 рік) було висловлено провідну концепцію щодо неорганічності стильової мови, адже вона переповнена російськомовним кальками й деякими нелогічними формами. Розмовному стилю (реалізаційній формі) було присвячено монографію «Українська буденна мова» (2006 рік) – з аргументами на захист внутрішніх законів нашої мови, які неначе війни-оборонці стоять на сторожі таких мовних рис, як логічність, милозвучність, тобто знов-таки органічність.

Більш конкретно логічність мовних форм було простежено в монографії «Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів» (2013 рік), а весь контекст функціонування української мови як державної (культурно-політичний) – у монографії «Державна мова як об'єкт національної безпеки» (2019 рік). Принагідно часом мені закидали друзі й колеги, що могла ж бути з цього всього матеріялу докторська дисертація, проте я не хотів зав'язувати себе в цій іпостасі, адже тоді буде інше життя, що займе весь мій час, а той мені потрібен для іншого мого фронту – музичного, де мої здобутки більш відомі й ефективні (як мені здається).

З іншого боку, мій статус звичайного доцента не дає можливості реалізувати більш ефективно ідеї та пропозиції на мовному фронті. Єдина можливість – виступи на конференціях, лекції перед студентами та статті. Зрештою ці матеріяли

увійшли до монографії, яку ви прочитали. Тобто це шоста й остання моя наукова праця, присвячена нашій мові, адже вже мені 65, і так це певно рекорд серед науковців. А іронія долі полягає в такому: поки що всі мої монографії є «на часі», адже боротьба за чистоту (і загалом за існування) української мови продовжується. І армія борців стає більшою. Проте якщо ми переможемо в усіх напрямках, то ці книжки стануть застарілими й непотрібними. І дай Боже, щоби було так!

Автор

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

▪ Ажнюк Б. Мовна політика і єдність нації. *Мовознавство*: [доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. Німчук. К.: Пульсари, 2002. С. 202-207.

▪ Акунин Б. Счастливая Россия. URL : <http://knigibesplatno.com/hudozhestvennaya-literatura/5251-boris-akunin-schastlivaya-rossiya-2017-fb2epubmobidocx.html>

▪ Бондар О.І. Білінгвальна комунікативність як лінгвоекотологічна проблема. *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2003. Вип. 12. Українська ментальність: діалог світів. С. 352-359.

▪ Бурда Т.М. Мотивація мовної поведінки білінгвів (психолінгвістичне дослідження). *Урок української*. 1999. № 9-10. С. 6-12. С. 8-9.

▪ Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму: молодіжне середовище Києва : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2002. 22 с.

▪ Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення. К.: Правова єдність, 2009. 288 с.

▪ Велика А. Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України : дис... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2012. 188 с.

▪ Вітання Президента Зеленського з Новим 2023 роком. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/vitannya-prezidenta-zelenskogo-z-novim-2023-rokom-2234743.html>

▪ Гімн Австралії. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%90%d0%b2%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%97

▪ Гімн Ірану. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%86%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%83

▪ Гімн Норвегії. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%9d%d0%be%d1%80%d0%b2%d0%b5%d0%b3%d1%96%d1%97

▪ Гімн Польщі. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%9f%d0%be%d0%bb%d1%8c%d1%89%d1%96

▪ Гімн Республіки Китай. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a0%d0%b5%d1%81%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d1%96%d0%ba%d0%b8_%d0%9a%d0%b8%d1%82%d0%b0%d0%b9

▪ Гімн Росії. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a0%d0%be%d1%81%d1%96%d1%97

▪ Гімн СРСР. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a1%d0%a0%d0%a1%d0%a0

▪ Гімн Угорщини. Вікіпедія. URL :
https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%93%d1%96%d0%bc%d0%bd_%d0%a3%d0%b3%d0%be%d1%80%d1%89%d0%b8%d0%bd%d0%b8

▪ Демченко В. М. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України : монографія. Херсон: АЙЛАНТ, 2001. 216 с.

▪ Демченко В. М. Органічна та неорганічна українська мова : монографія. Херсон: Мрія, 2003. 188 с.

▪ Демченко В. М. Українська мова: зорові та слухові особливості сприйняття структурних елементів : монографія. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. 104 с.

▪ Демченко В.М., Ковальська Н.М. Гендерне інтегрування як чинник реформування публічного управління в Україні. *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 3 (86). С. 149-155. DOI : <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.3.19>

▪ Державний гімн України: популярний історичний нарис / упор. М. П. Линник, В. М. Пономаренко. К.: Музична Україна, 2006. 56 с.

▪ Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіятський ренесанс» і «Психологічна Європа». URL : https://dt.ua/culture/mikola_hviloviy_aziyatskiy_renesans_i_psihologichna_evropa.html

▪ Дзюбишина-Мельник Н. Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій. *Мовознавство : доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. Німчук*. К.: Пульсари, 2002. С. 155-158.

▪ Діак І. Українське відродження чи нова русифікація. К.: Гранослов, 2000. 304 с. С. 233.

▪ Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71053>

▪ Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / ред. кол. О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 2006. Т. 5. 704 с.

▪ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. українського видання проф. С.Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с. URL : http://www.khotiv-nvk.edukit.kiev.ua/files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf

▪ Загнітко А. П. Мовна ситуація = мовний портрет: типологічні вияви. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2011. Вип. 213. С. 89-100.

Інформаційна гігієна в мережі. URL : <https://taslife.com.ua/blog/information-hygiene>

- Інформаційна гігієна під час війни: 7 базових правил. Освіторія. URL : <https://osvitoria.media/experience/informatsijna-gigiyena-pid-chas-vijny-7-bazovyh-pravyl/>
- Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
- Короткий словник політологічних термінів. URL: <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-book-7.html>
- Куць О. М., Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження : монографія. Х .: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. 300 с.
- Кучма Л. Д. Україна – не Росія ; пер. з рос. І. Пашенко, О. Руденко-Десняк. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0003713>
- Лопушинський І. П. Вплив корпоративної культури на результативність функціонування державної служби. *Вісник Черкаського університету*. 2014. № 30 (323). С. 99-107.
- Масенко Л. Т. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгводику. К.: КМ Академія, 2005. 399 с.
- Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навчальний посібник. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.
- Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад.: Сергій Головатий, Світлана Сидоренко, Ірина Савченко ; комент.: Катерина Городенська, Лариса Колібаба, Валентина Фурса ; вступ. слово Павла Гриценка ; за заг. ред. Павла Гриценка, Сергія Головатого] ; Конституц. Суд України, Пост. коміс. з питань правн. термінології ; Ін-т укр. мови НАН України. Харків : Право, 2025. 352 с.
- Могильницька Г. Міфотворчість як обґрунтування історичного мародерства. Броварі: Українська ідея, 2009. 184 с.
- Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Поняття принципу гендерної рівності та його взаємозв'язок із суміжними термінами.

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наукового семінару (м. Дніпро, 8 грудня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 30–35.

▪ Нам потрібен мовний кордон із Росією. *Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста*. URL : <http://vgoru.org/index.php/evromajdan/item/1363-nam-potriben-movnyi-kordon-iz-rosiieiu-suchasna-movna-polityka-v-ukraini-ochyma-sotsiolinhvista>

▪ Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького. URL : [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1710%20\(04\)%2005.konstytutsiya%20orlyka.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1710%20(04)%2005.konstytutsiya%20orlyka.php)

▪ Патріотична пісня. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%9f%d0%b0%d1%82%d1%80%d1%96%d0%be%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0_%d0%bf%d1%96%d1%81%d0%bd%d1%8f

▪ Печерна Г. Мова – генетичний код. *Українська мова та література в школі*. 1993. № 2. С. 28-33.

▪ Політологічний словник / за ред. Головатого М.Ф., Антонюка О.В. Київ : МАУП, 2005. С. 523.

▪ Постановление Политбюро ЦК РКП(б) «О политике партии в области художественной литературы» (18 червня 1925 року). URL : <http://www.hist.msu.ru/er/etext/ussr/1925.htm>

▪ Потєбня О.О. Мова. Наційність. Денаціоналізація. *Українська Вільна академія наук у США*. Нью-Йорк, 1992.

▪ Правопис української мови. Схвалено Кабінетом Міністрів України від 22 травня 2019 р. Київ, 2019. 282 с. URL: <https://osvitoria.media/experience/novyj-pravopys-povnyj-tekst-ta-osnovni-zminy/>

▪ Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» : проект Закону України від 24 грудня 2024 року. *Ліга Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/jf02q00a?an=3>

▪ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019.

№ 21. Ст. 81. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>

- Про засади інформаційної безпеки України. Проект Закону України. *Ліга Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/jg3th00a?an=3>

- Про застосування англійської мови в Україні. Закон України від 4 червня 2024 року № 3760-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 38. Ст. 243. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#text>

- Про мови в Українській РСР : Закон УРСР, зі змінами і доповненнями, внесеними законами України від 28 лютого 1995 року, від 6 березня 2003 року. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#text>

- Про Національну поліцію : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#text>

- Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>

- Прокинься, румуне! Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%9f%d1%80%d0%be%d0%ba%d0%b8%d0%bd%d1%8c%d1%81%d1%8f_%d1%80%d1%83%d0%bc%d1%83%d0%bd%d0%b5

- Риторика. URL : http://academy.apbu.edu.ua/e-books/pub_324/3389.html

- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-п/2021. Справа № 1-179/2019(4094/19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#text>

▪ Русанівський В. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. №6. С. 3-13.

▪ Саплін Ю. Внутрішні і зовнішні чинники білінгвістичної взаємодії лексики. *Мовознавство*. 1991. №3. С.42–49.

▪ Священна війна. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%a1%d0%b2%d1%8f%d1%89%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d0%b0%d1%8f_%d0%b2%d0%be%d0%b9%d0%bd%d0%b0

▪ Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови. *Вісник наційного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 17-20.

▪ Скляр В. Асиміляція та освітній рівень, або дещо про типи мовної поведінки українців (за матеріалами перепису 2001 р.). *Урок української*. 2008. № 1-2. С. 6-11.

▪ Солженицин А. І. В круге первом : роман. М. : Наука, 2006. 796 с.

▪ Ставицька Л. О. Соціолінгвістичні дослідження в Інституті української мови. *Соціолінгвістичні студії*. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. С. 10-17.

▪ Ткаченко О. «Інформаційний Рамштайн» – початок єдиного інформаційного фронту країн-союзників. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/30/7369845/>

▪ Ткаченко О.Б. Мовна ситуація в Україні. Державність української мови і мовний досвід світу : мат-ли міжнар. конф. К.: ІНВіП, 2000. С. 400-405.

▪ Шелухін Сергій Павлович. Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%d0%a8%d0%b5%d0%bb%d1%83%d1%85%d1%96%d0%bd_%d0%a1%d0%b5%d1%80%d0%b3%d1%96%d0%b9_%d0%9f%d0%b0%d0%b2%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87

▪ Шелухін Сергій. Назва України. З картами. Відень : вид-во Тов. «Франко Син і Спілка», 1921. 30 с.

▪ Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. Ч. 1. Торонто: Вид. С. Стасишина, 1968. 345 с.

▪ Щербак Н. В. Сучасні тенденції та виклики щодо формування корпоративної культури в умовах реформування державного управління. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/devr_2014_13_10.pdf.

▪ Demchenko V. The term «to make a law» as negative linguistic and social phenomenon. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. № 4. P. 24-30. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04>

▪ Nota Bene! Етимологічний словник топонімів. *Академія*. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/luchyk_vasyl/etymolohichniy_slovnyk_toponimiv_ukrainy.pdf?phpsessid=6bknuabbta11629a33v4hp6094

▪ Bernard Werber. Site officiel. Retrieved from: <http://www.bernardwerber.com>

▪ Werber B. In Wikipedia. Retrieved from: https://fr.wikipedia.org/wiki/bernard_werber

▪ Werber, B. The Encyclopedia of Relative and Absolute Knowledge. Albin Michel. 1993.

▪ Werber B. The Laughter of the Cyclops. Albin Michel. 2010.

Наукове видання

ДЕМЧЕНКО

Володимир Миколайович

Гуманітарна компетентність публічного
службовця:
вирішення мовних проблем

Монографія

Формат 60x84 1/16 ум. друк. арк. 13,0. Тираж 300 прим. Зам. № 534-765

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ

Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Іліон»

54038 м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1506 від 25.09.2003